

Gizabere kooperatiboaz

Joxe Azurmendi

sailaren arduraduna: Joxe Azurmendi

JAKIN

irakurgaiak

© Joxe Azurmendi
© Jakin Fundazioa
ISBN: 978-84-95234-97-1
L.G.: SS-584-2016

JAKIN
Tolosa Hiribidea, 103, 1-C. 20018 DONOSTIA
Tel.: (943) 21 80 92
jakin@jakin.eus
www.jakin.eus

Inprimatzailea: Leitzaran Grafikak, S.L. Gudarien etorbidea, 8.
ANDOAIN (Gipuzkoa)

Aurkibidea

Hitzaurrea	7
Darwin: bizi-borroka	9
Darwin: elkarlaguntza	29
Sozial-darwinismoaz	45
Biologia eta/ala morala: Th. H. Huxley	55
Kropotkin: moral kooperatiboaz	63
Gene berekoiaz	75
Gene kooperatiboaz	97
Primate kooperatzaileaz	109
Pertsona kooperatzaileaz	121
Aroztegiko batzarra	137

HITZAURREA

Euskal Herrian badago pentsaera eta esperientzia kooperatibo bat. Azken urteotan, hala ere, hainbat pentsamendu eta mugimendu dabil munduan ideia kooperatiboaren gainean, berdin da beste izen batzuekin bada, aztertzea mereziko ligukeena, ikus-ikasten jarraitzeko: ekonomia solidarioa, ekonomia alternatiboa, jasangarria, etab. Ekonomia solidarioaren bai teorizazioa (P. Singer, E. Mance) eta bai saio praktikoak batez ere Amerika latinoan ikusten dira (Brasil, Argentina, Mexiko). European ekonomia alternatiboa aipatzen da asko. Txiroagoa da esperientzia praktikoetan, literaturan nahiko ugaria (ikus ekonomia anarkistako testuak; edo Ch. Felber austriarren Ongi Komunaren ekonomia, eta antzekoak). Proiektu horietan guztietan kapitalismoaren gainditzea bilatzen da, edo eraldatzea, edo gutxienez lana eta produkzioa gizatiartzea: enpresako autogestioa, lankideen demokrazia ekonomikoa. Sozialismoaren tradizio klasikoan beti (gehi ekologia, feminismoa, elementu berriagoak).¹

Kooperatibismoa sozialismoa da. Gogoratu beharrik ba ote dago, 'sozialista' berba bera kooperatibistek euren buruak ezagutarazteko asmatua dela, eta bere jatorrian sozialistak kooperatibista esan gura zuela eta ez besterik? Baina honezkero sozialismoa zer den, etiketa

bat izateaz aparte, ez dago garbi, auzitan dago. Dena den, gure Kooperatibismo Arizmenditarraren esperientziak sozialismo berri baten bila oraindik eskaintzen du apika interesen bat, Mario Bunge argentinarraren esaldi honek adierazten duenez:

Aunque prefiero la socialdemocracia a sus alternativas, propongo otra, a saber, el socialismo cooperativista, que aún no ha sido ensayado a escala nacional. Pero ya lo entrevistaron los dos únicos auténticos socialistas que ha parido España: Louis Blanc (quien floreció en París aunque nació en Madrid) y el jesuita [sic!] vasco José María Arizmendiarieta, cofundador de Mondragón (in: *El Cultural*, 2011-03-11).

(Testua hitzez hitz hartuz gero, Espainian sozialistarik ez dela bat bakarra sekula egon, ondoriatu beharko litzateke).

Horiek denak ekonomia politikotik sartzen dira kooperazioaren arloan, eta ekonomiaren mailan proposatzen dituzte beren planteamendu eta soluzioak. Bada-go, ordea, arazo antropologiko-filosofiko aurretiazko bat gizakiaren berezko izaerari buruz, kooperazioaren posibilitateari eta zentzuari zuzenean erasaten diona. Zer da bere-berez gizakia: Hobbesen otsoa otso artean, elkarrekin beti lehian eta borrokan, eta, beraz, naturala kapitalismoa da?, ala Rousseauren gizakume bihozbera lagunkoia? Naturala ala antinaturala da kooperatibismoa? Euren ikerketa zientifikoek itua ez dute zuzenean hori izaten, baina azken urteotan eboluzioaz eta gizakiaren bilakae-raz diharduten biologo eta etologoek galdera horretara ekartzen gaituzte behin eta berriro. Halako autoreak asko dira, banaka batzuei neuk irakurri eta ikasitakoaren apunteak eskaintzen dizkiot hemen irakurleari.

Oharrak

1. Ikus: Ratner, C., *Cooperativism: A Social, Economic, and Political Alternative to Capitalism*, Londres 2009.

DARWIN: BIZI-BORROKA

Espezieen jatorria-ren amaierako paragrafo hamaika bider aipatu hori eder-ederra da, euskaraz irakurrita nahastu samarra egiten bazaizu ere. Itxiera kasi poetikoa ikerketa traktatu zientifikoarentzat (Teilhard de Chardinen iragarpen antzera):

Interesgarria da ibai bazter nahaspilatu bat ikus-tea, mota askotako landare ugariz jantzia, hegaztiak zuhaisketan kantari, askotariko intsektuak hegaka hara eta hona eta harrak lur heze artean narras, eta pentsatzea hain egikera landuko forma horiek, bata bestetik hain ezberdinak eta hain era konplexuan bata bestea-
ren beharra dutenak, geure inguruan lanean dihardu-
ten legeek sortuak direla. Legeok, adiera zabalenean harturik, honako hauexek dira: *hazkundera ugalketare-
kin; herentzia*, ia ugalketaren barruan sarturik dagoena; bizi-baldintzen eta erabilera eta erabilerarik ezaren zu-
zen eta zeharkako ekintzak eraginiko *aldagarritasuna; gehikuntza ratio* handia, biziaren aldeko borrokara, eta, ondorioz, *ezaugarri dibergentzia* eta gutxiago hobeturi-
ko formen *iraungipena* dakarren hautespen naturalera eramateko modukoa. Era honetan, bururatu ahal du-
gun gauzarik handiena, goi-animalien sorketa, natura-
ko gerraren, gosearen eta heriotzaren ondorio zuzena da. Badu handitasunik biziaren ikuspegi honek, ho-

nako hau erakusten baitu, alegia, Kreatzaileak forma gutxiren edo bat bakarraren baitan bizia eta bizi-indar ezberdinak arnastu zituela eta, planeta hau grabitatearen lege iraunkorraren arabera jira-biraka ibili den bitartean, hain hasiera xumetik formarik eder eta zoragarrienak garatu direla eta garatzen ari direla.

Berriro irakurtzen dugu, Naturak erakusten duen ugaritasun eta aberastasun tapisaren faktoreak errepassatzen ditugu, eta horien artean kooperazioa ez da ageri. Aipatzen dena «biziaren aldeko borrokaren» legea da, handik harako hautespene naturalagaz («Struggle for Life, and as a consequence – Natural Selection»). Naturako gerra («the war of nature»), gosea eta heriotza. Ama Lur nahiko amagaiztoa.

1859an argitara da *Espezieen jatorria*. Ordurako aldatuak dira gizartean bai Naturaren eta bai arrazoimenezaren kontzeptu klasikoak. Ilustrazioaren Natura, XVIII. mendean, razional filosofikoa zen (teologikoa, nahi bada), 'giza eskubide natural besterenezinen' iturria; eta zientziarentzat Descartes eta Newtonen makina perfektua, egonean egonekoa eta matematikoa. XIX. mende filosofiko nahiz zientifikoarentzat (erromantizismoarentzat zer esanik ez) Natura bizia da oroz gain eta bizi-indarren iturri, etengabe aldakorra geologiatik biologiaraino. Erlijioaren autoritate absolutua gutxitua da, zientzietan batez ere. Fisikaren ikuspegitik biologiarenera pasatzen ari gara; gizarte barokotik masa gizarte industrialera; liberalismo gorakari askatzaitetik liberalismo nagusitu menperatzaile eta inperialismora, etab. Darwinen liburua ernetzen ari den paradigma berria islatzen du eta, aldi berean, horren ofizialtasuna bezala aro berrian asentatu egin duela esan genezake, pentsamenduari bide arras berriak zabalduz. H. d., Darwinen eboluzioaren teoria mentalitate kanbioaren fruitu da batetik, kanbioaren eragile bestetik.

Haren ideiek –idatzi digu Jesus Altunak– Biologian eta beronen menpeko zientzia aplikatuetan hain eragin handia izan dute, non zientzia honen historia bi

partetan bana daitekeen: Darwinen aurreko Biologia eta Darwinen osteko Biologia.¹

Biologiaren iraultzak berehala, horren zuzeneko kumeak ez ezik (genetikatik soziobiologiara), giza eta gizarte zientzia denak iraularazi dituela, gehitu ahal genuke. Honezkero 'Darwin' –horrela esateko– zientziaz gainera mundu-ikuskerara eta ideologia ere bihurtu baita, eta balio moralez, konkurrentziaren lege ekonomikoaz edo agresibitatearen naturaltasunaz adina Jainkoaren existentziari buruz edo erlijioaren kaltegarriaz argudiatzeko balio du.²

Espezieak, Naturaren emaitzak hala Jainkoaren kreaturak ustetu, betiraundekoak eta aldagaitzak ziren pentsaera tradizionalarentzat (greko klasikoa nahiz biblikoa): mundua, banako zerkien joan-etorri ekurugaitzaren azpian, barruko 'esentzien' gelditasun eternalean jabal-jabal zegoen ('zertasunetan', genero eta espezieetan): ageriko munduan banakoak etengabe jaio eta hiltzen ari dira, horien 'ideiek', genero eta espezieek, beti berberean diraute. Giza historia, edo berbataren betiereko itzulikan, edo paradisuetik erortzen eta gainbeheran begiesten zen. Ernazimentuak berak iraganari begira lantzen zuen oraindik geroa: antzinateko eredu greko-latinoak imitatzean zetzan maisutasuna eta jakinduria. Iraganaren petik askatu eta progresoan fede azarriz etorkizunari begira paratu, Ilustrazioak egin du.³ Lehenbizikoa historikotasunaren aurkikuntza izan da. Kulturarena orokorki: Vico, Herder, etab., eta uhinaren gailurrean Hegel. Arrazoimenaren beraren historikotasuna, legearen historikotasuna (Savigny), erlijioaren eta errebelazioaren historikotasuna (ikerketa historiko-kritikoa). Historikotasun unibertsalaren kontzientzia berriarekin eboluzio soziokulturalaren teoriak atondu dira han-hemen: kultura guztiak egoera primitibo batetik etapa edo estadio jakin berdinak pasatuz heldu izango lirarteke egungo zibilizazioaren mailara (H. Spencer, A. Comte; Spencerrri zor dio Darwinek 'egokienaren biziraupena' kontzeptua –«survival of the fittest»–). Estadiook askotan hiru izaten dira: basatia, barbaroa, zibiliza-

tua, edo teologiko, metafisiko, positiboa (baina Condorcetek, esaterako, halako hamar ezberdin bereizten ditu). A. Smith eta A. Fergusonek gizadiaren bilakabide ekonomikoan lau estadio seinalatzen dute: biltzaile eta ehiztaria, artzaina, laboraria eta komertziala. Diferentziaren batzuekin, progresoaren eta estadioen eskema funtsean beti bera da. Itauna da: zerk bultzatzen du aurrerabehar hori? Progresoaren ezinbesteko tresna da gerra, irakatsi du Hegelek.⁴ Oso ezaguna erantzun marxista duzu: klase borrokak. «Gizadiaren orain arteko historia guztia klaseen arteko borrokaren historia da». Historia –progesoa– borroka da eta borrokaren emaitza.

Darwinentzat erabakigarriago denborazkotasuna kulturatik edo historiatik Naturaren baitara hedatu izanak zerikusiko du. Izadia historizatu izanak. Eboluzio biologikoaren susmoa edo ideia ez zen guztiz berria. Mendi gailurretan itsasoko organismoen fosilak ediren litezke, gailurrok noizbait urpean egon zirela uste izatera baika-ramatza horrek. Lurreko geruza ezberdinetan bizidun ezberdinen hondarrak topatzen dira, horietako batzuk gaur ez baitira existitzen, edo beste forma batzuetan existitzen dira. Holakoak azaltzeko Cuvier paleontologo frantsesak teoria katastrofista deritzona bururatu zuen: uholde biblikoaren antzeko kataklismoek (lurrikara, bolkan) lurra- ren gaina behin eta berriro eraldatu izango zuketzen, hainbat espezie suntsituz, haien ordez Jainkoak ‘kreazio berrietan’ espezie berriak sortzen zituela. Lurra- k sei mila urte izango luke. James Hutton eskoziarraren teoria uniformitaria- noak, kontrara, kontadizo biblikotik libre, milioika urte exijitzen zizkion munduaren formazioari: lurrazalaren gaurko tankera denboraren poderioan joan da emeki-eme- ki zehaztuz, eta faktoreak egungo arruntak berak izan dira lehenago ere (euria, haizeak, hotz-beroak, ur korronteak, sedimentazioak). Teoria hori jarraitu eta berretsi du Ch. Lyellek, horren metodoak asko irakatsi baitio Darwini («autoritate handia», aitortzen du).⁵ Mentalitateen eralda- kuntza denaz bezainbatean, mundua nondik nora hola-

kotua den galdera sortzeak berak, hori zeharo bestelakatu du: Jainkoaren kreaio hobezina izatetik, kristauarentzat, denboraren hala-holako produktua izatera jautsarazi du; edo, grekoarentzat, guztiaren kausa eta esplikazioa izatetik berak esplikazioa eta kausak behar izatera. Norbaitek esan duen legez, mentalitatea Darwin baino lehenago zegoen nolabait darwinista bihurtua. Natura inperfektua da engoitik, inprobisatzaile traketsa, aztamuka dabilena; ez da ja Ilustrazioaren erlojua. Cuvier, Hutton, lurrarentzat aldaketa handiak onartu arren, in puncto espezieak fixistak izan dira oraindik erabat; Lyellek, fixista hasi eta gero, darwinista bukatu du. Buffon transformista izango da, baina espeziearen barruan soilik. Lamarckek hipotesiatu du lehena transformismo sistematikoa, egungo espezieak behiala iraungitako espezieen transformazioak direla. Darwinentzat, hala ere, Lamarckek dagiena ez da «espekulazio metafisiko fantastikoak» besterik; irudimena erruz, hitz eta pitz asko, datu eta proba gutxi. Metodo zientifikorik ez.

Naturako aniztasun miresgarrian beti ohartu izan dira espezie diferenteen artean antz harrigarriak, parekotasunak eta kontrasteak, edo espezie beraren barruan diferentzia ez gutxiago bitxiak talde batetik edo talde berean buru batetik bestera. Uso mota diferentek daude, baina mota bereko bandan ere uso denak diferentek dira.⁶ Zein diferentziatetik aurrera has gaitezke mota diferente batez edo bestelako espezie batez mintzatzen? Orkidea landareen familia 25 milatik 30 milara espezie diferentetan zatitzen da, horren mila moduko lore beti berdin eta beti diferenteen askotarikotasuna eta ederra XIX. mendean maiz aipatu izan baita Kreatzaile orojakile eta oroahaldun baten existentzia ezinbestekoaren proba gisa. Naturari soegitean, aldi berean guztiaren bata aditzera ematen duen harmonia eta ordena miragarria eta hor bi historik ere berdinek ez dagoen desordena totalen pentsarazten duen askotarikotasuna sumatzen da. Bata eta askotarikoa biak batera jasotzen dituen Aristotelesen klasifikazio sis-

tema baliatzen dute natur zientziek botanikan, zoologian. Aristotelesek lau erreinutan banatzen zuen Natura: bat bizigabekoarena eta bizidunen hiru erreinuak, landareena, animaliena eta gizakiena. Lau erreinuok ez zituen ikusten itxituki bakanduak, ezpada bata bestearekin josiak, batetik bestera jarraikorki pasatzen dela (mineraletatik landareetara, landareetatik abereetara). Batetik bestera pasatze horrek ez zuen eboluzioarekin zerikusirik; espezieak betiko aldaezintzat ematen ziren. Asmo teleologikoren batekin ere ez zuen zerikusirik. Naturaren kapritxo bat zen hain antzeko izakiak eta generoak, eta generoen arteko iragaitza formak, hurrenez hurren sortzea. Nolanahi ere, ikuskera horrek erreinu bakoitza eta bakoitzeko espezieak kate edo eskala batean (*scala naturae*) ordenatuak begiestea bideratzen zuen; eta, beraz, hierarkia batean. Izakien eskalan abereak 'goragoak' dira landareak baino, gizakiak 'goragoak' abereak baino,⁷ eta gorenean Jainkoa dago. (Ikuskera horren historia A. Lovejoyk arakatu du ederki, *The Great Chain of Being: A Study of the History of an Idea*, 1936). Klasifikazio sistema hori xorroxtu duenean, Linneok gizakia eta primateak talde berean sailkatu ditu (antropomorfoen kategorian), anatomia berdinarengatik. Esan beharrik ez, gizakia modu horretan 'animaliatara' apaltzeak hamaika buruhauste ekarri diola kolegen artean ere, baina Linneoren klasifikazio sistemak berak, eztabaigabeki arrakastatsuak, Naturaren eta gizakiaren ikusmolde berri baterako ateak zabaltzen zituen.⁸

Darwin bera biltzaile eta klasifikatzaile bezala hasi da, hori izan du bere egitekoa naturalista gisa Beagle ontzian egindako munduaren biran (1831-1836). Giza-beretxoak, bere genealogia apala edo historia tristea mitoan lorifikatzen duen legez, zientzia ere, zientzia baino gorago altxatzeko, bat-bateko errebelazioz eta legendaz mitifikatzen dizu, ikerlanaren grisarekin etsi ezinez: Arkimedesen '(h)eureka', Galileiren Pisako dorrea, Newtonen sagarra, Darwinen Galapagoetako dortokak.⁹ Egiatan, Galapagoetan ez da Darwinen 'konbertsiorik' egon. Uste

kreazionista tradizionalerain atera zen eta halaxe sartuko da bost urte geroago etxera, horregatixe Galapagoetan hainbat hankasartze eginez klasifikazio okerrekin. Australian bertan, hango inurri lehoiaren eta europarraren erabateko antza ikusita, «zer dio orain sinesgabeak?», idatzi du egunkarian; eta antz hori esplikatzeke arrazoitzat eboluzioaren posibilitatea espresuki ukatuz: «unibertso osoan esku bakarra jardun da».¹⁰ Lantzean behingo zailantzearen batzuk gorabehera («vague doubts»), airean zeudenak, Darwinek espezieen aldaezintasunean irmo sinetsi du bidai aldi guztian. Handik hilabete batzuetara Londresen abiatu da, bidaiatik ekarritako materialen klasifikazioak sortzen zituen arazoengatik hain zuzen, eta laguntzen zion hainbat adituren lankidetzarekin, espezieen jatorriari («misterioen misterioari», dio berak) eboluzioaren teoriarekin askaera bilatzen.¹¹ Urteak kostako zaio teoria koherente bat eskaini ahal izan arte. Gogoratu behar da, funtsean Europako fauna eta flora ezagunak sistematizatzeko pentsatuak zirela ordura arteko klasifikazio sistemak. Linneok berak ja XVIII. mendean problemak izan bazituen,¹² Inperio kolonialarekin, XIX. mendeko botanika eta zoologia britainiarrak espezieen kopurua urte gutxian ehunkoiztu eta gehiago egin zuen, guztiok klasifikatzeko ez izenik eta ez irizpide segururik baitzegoen. Linneoz gero espezieen artean mugak garbi zeudela uste bazen, muga guztiek nahasberrastuak ziruditen honezkeror.¹³ Hasi beharra zegoen irizpide berri bila. Handik hogei urtera teoria eboluzionista plazaratu duenean, garbi zeukan zeren alde zegoen eta zeren aurka:

Nahiz eta gauza asko ilun dagoen, eta oraindik ere luza-ro ilun iraunen duen, ezin dut, ahal izan dudana azterketarik gogoetatsuen eta erizmen grinagabeena erabili ondoren, inola ere dudatan jarri oraintsu arte naturalistarik gehienek izan duten eritzia, eta neuk ere lehenago izan nuena –hau da, espezie bakoitza banan-banan izan dela kreatua– okerra dela. Erabat komentziturik nago espezieak ez direla aldaezinak eta genero bera deritzanekoak beste espezie eskuarki iraungi baten on-

dorengo zuzenak direla, espezie baten aldakitzat onaturikoak haren ondorengoak diren bezalaxe.¹⁴

Eboluzioaren teoria, hertsiki hartuta, teoria partzial ezberdinen multzo edo kate bat da, horietako bakoitzak bere probak eskatzen dituen, dio E. Mayr biologistak.¹⁵ 1) Espezieak aldagarriak direlako (hipo)tesia; 2) espezieek jatorria denek bakarria dutelakoa;¹⁶ 3) eboluzioa urrats txikitant etengabe burutzen den prozesua delakoa, bat-bateko jauzirik gabe; 4) espezieak espezie berritan aldakutzen direlako; 5) prozesu hori dena hautespen naturalak xedatzen duelakoa.¹⁷ Darwinen liburuan I. eta II. kapituluek aldakuntza edo bariazioa azaltzen dute; III. eta IV.ek hautespen naturala; V.ak herentzia. VII.etik XIII.era eboluzioaren fenomenoaren eremu ezberdinetan egiaztatzen saiatzen da.

Aldakuntza eta herentzia denaz bezainbatean, aldagarritasuna lege ezezagun askok darabil. Inportanteena irakurtzen diogu Darwini- hazkuntzaren korrelazioaren legea da ziurrenik. Garrantzirik handienekoa da bizi-baldintzen aldakuntza orobat. Ondorenen bat, agian handia, organo ezberdinen erabilera edo erabilerarik ezari zor izan dakioke. Etxe-ahatearengan aurkitu dut, hezurdura guztiarekiko proportzioz, hego-hezurrek basa-ahatearen hezur berek baino pisu txikiagoa eta hanka-hezurrek harenek baino pisu handiagoa dutela, eta aldaketa hori, ziurrenik, etxe-ahateak hegaz askoz gutxiago egiten eta askoz gehiago ibiltzen delako gertatua da. Behi eta ahuntzek sarri eraisten dituzten herrialdeetan errape garatu-garatu eta heredatua edukitzea beste herrialde batzuetako behi eta ahuntzekin konparaturik, erabileraren ondorenen beste esenplu bat bide da. Kasu askotan, espezie jatorriz ezberdinen gurutzaketak badirudi zeregin handia jokatu izan duela gure arrazen sorreran. Menduz, txertoz eta abarrez aldi baterako ugaltzen diren landareetan oso handia da gurutzaketaren garrantzia, hazleak kasu honetan albo batera utz dezakeelako hibridoaren eta mestizoaren aldagarritasun demasa eta hibridoaren antzutasuna. Aldakuntzaren kausa horien guztion gainetik, hala ere –da-

rraigu irakurtzen-, faktore nagusia hautespen (kontziente hala inkontziente) metodiko eta aktiboaren ekintza meta-tua izan dela dirudi. Azken emaitza, horrela, amaigabeki konplexu bihurtzen da. Herentziaz bezainbatean, herentziazkoak ez diren aldakuntzek ez dute interesik eboluzioaren teoriarako. Baina hori zuzentzen duten legerik gehienak ezezagunak ditugu, aitortzen du Darwinek (Mendelen esperimentuak eta erdiespenak, ordurako publikatuak egon arren, berak ez zituen ezagutzen).

Aldakuntza eta hautespeneko adibide aipatu guztiok esperientzia etxetiarrekoak dira. Uso, zakur, zaldi zaleek arrazak (aldakiak) euren probetxurako hobetzeko asmoz holakoak egin edo eragin ahal badituzte,

... zer ez du egin ahal izanen hautespen naturalak? Gizakiak kanpoko eta ezaugarri agerietan bakarrik ihardun dezake. Naturak, baldin kontserbazio edo egokien biziraupen naturala nortzea zilegi bazait, ez du itxuren inolako ardurarik hartzen, izakientzat baliagarri den heinean izan ezik. Barne-organo guztietan izan dezake eragina, osaerako ezberdintasunen ñabardura guztietan, biziaren mekanismo osoan. Gizakiak bere onerako ez besterik hautesten du; naturak, bere ardurapean daukan izakiaren onerako besterik ez.¹⁸

Gizon-emakumeak etxean (Jainko Kreatzailearen kausalitatearekin kontatu beharrik ez dagoela, hortaz) halako erdiespenak erdiets ahal badituzke, zer ez du Naturak egin ahal izango? «Zein iheskorrak diren gizakumearen nahiak eta ahaleginak! Zein laburra haren denbora! Eta, beraz, zein pobreak haren emaitzak, naturak aldi geologikoetan zehar metaturikoekin konparaturik!».

Metaforikoki esan daiteke hautespen naturala egunero eta orduero ari dela aldakuntzarik txikienak bilatzen; txarrak arbuiatzen; on guztiak salbatzen eta elkarri erantzen; isilean eta sentitzeke lanean, *noiznahi eta nonahi betarik dagoen guztian*, izaki organiko bakoitza haren bizi-baldintza organiko eta ezorganikoe-tan hobetzeko. Guk ez dugu aurreranzko eta astiroko

aldaketa hauen ezer ikusten, harik eta denboraren eskuak aroen joana markatu arte, eta, horrela, guk aro geologiko urrunez dugun ikuspegia hain urria denez, ez dugu ikusten oraingo forma organikoak behiala izan zirenen oso ezberdinak direla besterik.¹⁹

Espezie eta aldaki berriak sortu eta irauteko arrazoi funtsezkoa eta hura gauzatzeko modua Darwinek hautespen naturala kontsideratu du, hartaraino ezen maiz eboluzioaren teoria laburki hautespen naturalaren teoria izendatzen baita. Jaioberrietan nabaritu ahal izaten diren aldakuntza edo mutazioak mila eratakoak izaten baitira (heredatzen ez direnak), zer da eta zeri begiratzen dio hautespen naturala deritzonak?

Hautespen naturala bizi-borroka baizik ez da, edo horren emaitza hobeto:

Galde daiteke nola gertatzen den espezie hasberri deitu diedan aldakiak azkenean [...] espezie garbi eta bereizi bilakaturik geratzea; nola sortzen diren genero bereziak deritzen eta genero bereko espezieak baino elkarrengandik ezberdinagoak diren espezie talde hauek. Emaitza hauek guztiok [...] biziaren aldeko borrokaren ondorio dira. Borroka hau dela eta, aldaketek, txikiak izanik ere eta dena dela haiek sortu dituen kausa, espezie bateko banakoentzat [...] nolabait baliagarriak baldin badira, banako hauen biziraupenera joko dute eta, eskuarki, ondorengoek heredatuko dituzte. Ondorengoek ere, horrela, bizirauteko ahalbide gehiago izanen dute; izan ere, aldizka jaiotzen diren banako ugari guztietatik gutxi batzuek besterik ezin izanen dute biziraun. Aldaketa txiki orok, baliagarri bada, iraun egiten duela dioen hastapen honi hautabide naturala deitu diot nik, gizakiak hautatzeko duen ahalmenarekin erlazionatzeko; baina Herbert Spencerrek maiz darabilen Egokien Biziraupena [«the survival of the fittest»] esamoldea zehatzagoa eta batzuetan nirea bezain komenigarria da.²⁰

Hautespen naturala, egokituenaren biziraupena eta existentziaren aldeko borroka edo bizi-borroka, hirurak

metafora baliokideak dira. Sintomatikoa da eboluzioaren teoria sistematiko bat formulatzeko orduan berba horiek 'naturalki hautesteko' Darwinen zioak, ikergaiak berak baino gehiago, garaiko mentalitate edo ideologiak eskaini dizkiola. Berak kontatzen du nola eboluzio kasu konkretuak eta esplikazio partzialak eremu ezberdinetan bazeuzkan, baina adibide guztientzako baliozko printzipio bat eboluzioak oro har nola diharduen ez zuela asmatzen. Hala zegoela, bere ikergaiekin ikuskizunik gabeko Malthusen *An Essay on the Principles of Population* saioa irakurri zuen, denbora-pasa, eta hor aurkitu zizun giltza teoria orokorrerako: biziraupenerako borrokaren eta hautespen naturalaren printzipioa eboluzioa norabidatzen duen arrazoi bezala.²¹ Gomutatu beharra daukagu hemen printzipio horren nondik norakoa, hori berez gizarte zientzietan pentsatua zelako; eta, beraz, espiritu edo kulturaren zientzietatik itzulia (historia, soziologia) natur zientziara (biologia), hor ez baita geratu han zuen karga ideologikotik erabat garbi.²² Malthus ilustratu antilustratua da (anti-Condorcet eta anti-Godwin bereziki), alegia, gizadiaren etengabeko progresoa aldarrikatzen zuen Ilustrazioko filosofia optimistaren uko ekonomikoa. Malthusen arabera, biztanleriaren bilakaera eta ekonomiari buruzko bere teorian, desparetasun dramatikoa dago gizajendearen ugalketaren eta elikadura ekoizpena gehitzearen artean; populazioa hagitzez agudoago biderkatzen baita hazkurri produkzioa baino: biztanleriaren gehikuntza –dio berak– progresio geometrikoan agitzen da (1, 2, 4, 8, 16...), jatenaren gehikuntza progresio aritmetikoan (1, 2, 3, 4...).²³ Lurrak ezin du konformidade berean jatekoa ekoitzi biztanleria ugaldtu bezala. Ondorioa, proportzioan beti gutxiago dagoen mantenua beti gehiagotzen ari den aho askoren artean banatzeko lehia eta borroka da («struggle for existence»), indartsuenen garai-pen eta biziraupenarekin. Gerrek, izurrite eta goseteek, kontinentziak, tornuko hurrek, etab., lazeriaren gaitza arintzen eta oreka gordetzen laguntzen dute, baina funtsean gizadiaren historia, ehiztarien eta artzainen lehen

gizarte primitiboetatik hasi eta gaur egunera arte, biziraupen borrokaren historia da.²⁴ Darwinek berak behin baino gehiagotan aitortzen duena da, giza historiaren teoria (oker) horretan inspiratu dela espezie naturalen historia (eboluzioa) azaltzeko.

[Existentziaren aldeko borroka] Malthusen doktrina da, animalia eta landare-erreinu guztietara aplikatua. Espezie bakoitzetik biziraun ahal izanen duen baino askoz ere banako gehiago jaiotzen denez, eta, ondorioz, behin eta berriro gertatzen den existentziaren aldeko borroka dagoenez gero, hemendik dator izaki orok, baldin bizi-baldintza konplexu eta noizbehinka aldakorren pean beretzat mesedegarri den edozein eratan aldatzen bada, denik arinkien izanik ere, bizirauteko eta modu horretan *naturalki* hautetsia izateko ahalbide gehiago izatea. Herentziaren hastapen ahaltsua bide, hautetsiriko aldaki orok bere forma berri eta eraldatua ugaltzeko joera izanen du.

Alderantziz berdin: indartsuenen biziraupena ahalbidetzen duen bezalaxe, «hautespen naturalak ia ezinbestez dakar forma gutxi aurreratuen iraungipen handia».²⁵

Bizi-borrokazko hautespen naturalaren legea uni-bertsala da, bizidun guztientzat balio du:

Existentziaren aldeko borroka dator nahitaez izaki organiko guztiek progresio handian gehitzera duten joeratik. Bere bizitzan zenbait arrautza edo hazi sortzen duen izaki bakoitzak suntsipena jasan behar du bizitzako aldiren batean, edo urtaroren batean, edo noizean behin urteren batean; izan ere, bestela, progresio geometrikoaren hastapenaren arabera, laster batean hainbestean ugalduko litzateke, eta horren kariaz ezein herrialdek ere ezin izanen luke ugalmenaren emaitza jasan. Horregatik, bizirauteko modua izanen dutenak baino banako gehiago sortzen direnez gero, biziraupenaren aldeko borrokak gertatu behar, kasuaren arabera, espezie bereko kideen artean, edo beste espezie bateko banakoekin, edo bizi-baldintza fisikoekin. Malthusen doktrina da hau, era askotako

indarrez landare eta animalia erreinu osora aplikatua; izan ere, kasu honetan ezin daiteke janari gehikuntza artifizialik sortaraz, ezta ezkontzatik zuhurki alde egiterik ere. Espezie batzuk gaur egun azkarrago edo astirotxoago gehitzen ari izan daitezkeen arren, guztiek ezin dezakete hori egin, munduak hartu ere ezin izanen lituzke eta.

Izaki organiko oro berez hain progresio handian gehitzen denez gero, suntsituak izan ezean, bikote bat bakarraren ondorengoek mundua zeharo estalduko luketela dioen arauak ez du salbuespenik. Astiro ugaltzen den gizakia bera ere, kopuruz bikoiztu egin da munduan hogeita bost urtetan, eta proportzio honetan mila urte baino gutxiagoren buruan haren ondorengoek ez lukete, hitzez hitz, tente egoteko ere lekurik izanen.²⁶

Espezieen jatorria idazki guztia oinarritzko tesi hori zehatzeko eta probatzeko ahalegina da. Darwinek geologiako, botanikako, zoologiako autoritate ospetsuenak aurkeztatzen ditu, eta bere-bere esperimendu eta behapen ugariak jaulkitzen ditu oroz gain.

Landare eta zuhaiskak mazela nahaspilatsu bat jantzen ikusten ditugunean, haien kopuru eta motak kasualitatea deitzen diogunari leporatzeko tentazioa izaten dugu. Baina zein okerra den eritzi hau! Mundu guztiak entzun du oihan amerikar bat ebaki eta botatzen denean, landaretza oso ezberdina sortzen dela; baina egiaztatu da Estatu Batuetako hegoaldeko antzinako indiarren egoitza-hondakinek, antzina zuhaitzik gabe egon bide zirenek, gaur egun inguruko oihan ukigabeetan dagoen landare moten ezberdintasun eta proportzio bera erakusten dutela. A zer nolako borroka gertatu bide den mende luzeetan zehar zuhaitz espezie ezberdinen artean, zeinek bere haziak urtero milaka barreiatuz; nolako gerra intsektuen artean, intsektu, barraskilo eta beste animalien eta txori eta ugaltun harraparien artean, guztiak ugaltzen ahaleginduz, batak bestea janez, edo zuhaitzetatik, berauen hazi eta landareñoetatik, edo lehenago lur

guztia bete eta zuhaitzen hazkundera oztopatu zuten landareetatik elikatuz!

[...]

Baina borroka gogorragoa izanen da ia beti espezie bereko banakoen artean, eskualde beretan bizi, janari bera behar eta arrisku berak dituztelako. Espezie bereko aldakien kasuan, hauen arteko borroka ere aurrekoa bezain gogorra izanen da, eta batzuetan liskarra behingoan erabakirik ikusten dugu; adibidez, zenbait gari aldaki batera ereiten bada, eta hazia nahasirik berriro ereiten bada, lur eta klima hartarako egokiagoak diren aldakiek, edo berez emankorragoak direnek, besteak azpiratuko dituzte, eta horrela hazi gehiago emanen dute, eta, ondorioz, urte gutxiren buruan beste aldakiak ordezkatuko dituzte.²⁷

Eta bere-bere esperientziatik kontatzen duela:

Landareetan hazi-suntsipen handia izaten da; baina egin dudan zenbait behaketatik ateratzen denetik, landareek gehiago pairatzen dute, beste landare batzuek jada trinkoki harturiko lurrean hazten direnean. Landareñoak, honez gain, etsai ezberdinek suntsitzen dituzte eurrez; adibidez, hiru oin luze eta bi zabaleko lurtxatal aitzurtu eta garbitu batean, beste landareen oztoporik ezin izan zitekeen tokian, arlo hartako belar landareño guztiak markatu nituen erne ahala, eta 357tik, bareek, eta intsektuek eta, 295eraino suntsitu zituzten. Zehatz ebakiriko edo, berdin litzatekeena, lauoinekoak jaten ibiliriko belarrari hazten uzten bazaio, landarerik sendoenek ahulagoak hilko dituzte, landare guztiz haziak izan arren; horrela, 3 x 4 oineko ebakiriko belar-txatal batean hazten ari ziren hogeitaz hamar espezieetatik bederatzita galdu ziren, besteak libreaki hazten utzi zitzaielako.²⁸

Bizi-borroka eta hautespen naturalaren faktore txit garrantzizko bat klima da, jatena oparago ala urriago egotearen kausa gisa. Horregatik, Malthusek gerrak eta izurriteak aipatu dituen tokian, Darwinek periodikoki suertatzen diren neguteak eta lehorreak aipatzen ditu

banakoen gehikuntza murrizteko eragile –zuzeneko hala zeharkako– efikazena bezala.

Klimaren eraginak, lehen ikusian, existentziaren aldeko borrokatik zeharo aparteko kontua dirudi; baina klimak nagusiki jatekoa urrituz jokatzen duenez gero, mota bereko jatekotik bizi diren bai espezie bereko eta bai beste espezieetako banakoen arteko borrokarik latzenera darama izaki biziduna. Adibidez klima oso hotzak, zuzenean eragiten duenean ere, gehien sufrituko duten banakoak sendotasun gutxien dutenak dira edo, negua aurrera doala, jatekorik gutxien lortu dutenak.

[...]

Arktikoaldera, edo elurrez jantziriko gailurretara, edo basamortu garbietara iristen garenean, biziaren aldeko borroka elementuen kontra da ia soil-soilik.²⁹

Naturako sorkariek ez dute jan egiten bakarrik, jale gehienak janariak ere badira beste sorkari batzuentzat. Espezieen kateak bezala, jale/janarien kateak daude «biziaren bataila handian», bizi-borroka kate programatuak.

Espezie bakoitzak duen janari kantitateak markatzen du berez noraino gehi daitekeen gehien ere espezie hori; baina oso maiz, espezie baten batez besteko kopurua ez du janaria eskuratzeak erabakitzen, beste animalia batzuen harrapakin izateak baizik. Horrela, duda modurik gabe, baserri-lur handi batean bizi den eper eta erbi kopurua piztien suntsipenaren mende dago. Baldin datozen hoge urteetan Ingalaterran ehizi bat bera ere hilko ez balitz, eta, aldi berean, piztia batik ere suntsituko ez balitz, ziurrenik egun baino ehizi gutxiago izanen litzateke, nahiz eta gaur egun urtero ehundaka mila ehizi hiltzen diren.³⁰

Ingurugiroaren baldintzei adaptazioa ere Darwinek bizi-borroka adieran ulertzen ditu –eta horrekin ‘ego-kituenaren gainbizitzeko’ gaiarekin konektatzen gara–, bere muntatxo baitu bizi-borroka kontzeptuaren historiarentzat.

Hautespén naturalak, ene eritziz, nola egiten duen lan argiago gera dadin, irudipenezko bizpahiru adibide emateko baimena eskatu behar dizuet. Har dezagun animalia diferentek e hizatzen dituen otso baten kasua, batzuk maltzurtasunez, beste batzuk indarrez, eta beste batzuk bizkortasunez baliaturik harrapatuz; eta demagun ehizirik lasterrena, oreina adibidez, otsoak jateko premiari biziena duen urtaroan herrialdean izaniko aldaketaren batengatik, asko ugaltu dela, edo beste animalia bat urritu egin dela. Inguruabar hauek, otsoak bizkorren eta argalenez izanen lituzkete bizirauteko eta horrela kontserbatu edo hautetsiak izateko aukerarik onenak, beti ere, urtaro honetan edo beste batean beste animalia batzuk harrapatu beharra dutenean, beren ehizak menderatzeko indarra daukatela jorik. Ezin dezaket arrazoirik aurkitu emaitza hauxe izanen litzatekeela zalantzatan jartzeko, ez gehiagorik behintzat gizakiak bere xarlangoen bizkortasuna hautespén arretatsu eta metodikoaren bidez hobetu ahal duela, edo edozein gizakumek, arraza aldarazteko inolako asmorik gabe, txakurrik onenak gordetzen saiatzetik datorren hautespén oharkabearen bidez, gauza bera egin dezakeela zalantzatan jartzeko baino. Gehi dezaket, Pierce jaunak dioenez, Estatu Batuetako Catskilleko mendietan bizi den otsoaren bi aldaki direla, bat xarlango bizkor baten tankera duena eta oreinak jazartzen dituen, eta bestea sendoagoa, hankalaburragoa, artzainen artaldeei sarriago erasotzen diena.³¹

Azken batean, adaptazioa ez da Naturako gerran estratagema maltzur bat baino:

Intsektu hostojaleak berde eta azaljaleak grisez pikardatuak ikusten ditugunean, alpetar lagopodoa neguan zuri eta Eskoziako lagopodo gorria txilar-koloreko, pentsatu behar dugu kolore hauek emendio handikoak direla txori eta intsektu hauentzat arriskutik salbatzeko.³²

Ez egokitzeak iraungipena dakar («eta geologiak argi asko jartzen du agerian zein zeregin handia jokatu duen iraungipenak munduaren historian»: Darwinek ere, utopi-

ko optimisten aurka, elementu tragikoa historian asko azpimarratzen du).³³ Adaptatzea, aldiz, urtaro eta ingurumarriko baldintza ezberdinetara, mila moldetan egin liteke. Bariazioen ezberdintasunak eremu berean biziraun ahalko duten espezieen barietate ugartasuna zabaltzen du:

... izan ere, zenbat eta ezberdinago izan izaki organikoak egitura, aztura eta osaeraz, hainbat eta handiagoa da herrialde batek mantentzeko kopurua [...]. Beraz, espezie bateko ondorengoek eraldaketan eta banakoak ugaltzeko espezie guztien etengabeko borrokan, zenbat eta ondorengoak ezberdinago izatera heldu, orduan eta aukera gehiago biziaren aldeko borrokan garaile ateratzeko. Modu honetan, espezie bereko aldakiak bereizten dituzten ezberdintasun txikiak handitzera jotzen dute iraunkorki, genero bereko, edo are genero ezberdinetako, espezieen artean dauden alde handiagoak berdindu arte.³⁴

Baina, gainera, adaptazioak eta hautespen naturalak funtzio estetikoak ere badu, Natura espezie diferenteen askotarikotasunaz aberastuz eta edertuz, espezie batzuek esibitzen dituzten margo biziak bereziki (maizenik norgehiagoka sexualarekin zerikusia dutenak).

Uler dezakegu, neurri bateraino, zergatik dagoen hainbeste edertasun naturan, hautespenaren lanari iratxe-ki baitakioke hau [...]. Hautespen sexualak kolorerik distiratsuenak, formarik dotoreenak eta beste apaindura batzuk eman dizkie txori, tximeleta eta beste animalia batzuen arrei eta zenbaitetan sexu biei. Hegaztiei dagokienez, hautespen naturalak arrari, kasu askotan, emearentzat, eta geuretzat ere, musikala den ahotsa eman dio. Lore eta fruituak, kolore biziak emanenez, hostoteria berdearekin kontrastean nabarmen izatera eramanez, intsektuek loreak erraz ikusi eta, haietara joanik, ernalarazteko modua izan dezaten, eta txoriek haziak sakabanatzeko.³⁵

Hots, edertasuna bera (sentimendu estetikoak) borrokaarekin lotzen da. Naturan dena da borroka; bizia bo-

rroka da. Egia da bizi-borroka edo existentziaren aldeko borroka esamoldea metafora bat dela (Darwinek berak errepararazi du «adiera zabal eta metaforikoan» hartu behar dela).

Baina egokituenaren biziraupena edo hautespen naturala kontzeptu fundamentalak ere funtsean metaforak dira (estriktoki Naturak ez egokitzapen asmorik eta ez hautespen deliberorik ezagutzen du). Kontzeptu denak dira metaforak (Nietzscherentzat egia ez da «metafora, metonimia, antropomorfismoen gudaroste higikor bat» besterik). Baina esanahitsua da eboluzioaren teoriako funtza adierazteko Darwinek hautatu dituen metafora horiek guztiak, eta horiek garatzeko darabilen terminologiak, zein orientazio agerrarazten duten. Darwinek maite du nekagabe borrokaz mintzatzea («struggle»); borroka hori usuan gerra da: gerra Naturan, Naturaren gerra («war of nature»); intsektuen arteko gerra. Edo bataila da: biziaren bataila («battle of life», «battle for life»), «bataila joan eta bataila etorri». Batez ere hautespen sexualaren gorabehera guztia borrokaz pintatua azaltzen da: animaliek borroka sexualerako arma bereziak dituzte («special weapons»). Indarra da arma bat, indartsuena izango da garaile; baina koloreak eta txori-kantak ere armak dira. Animalia poli-gamoen artean partikularki gogorra da gerra... Metafora horietan «ikusteko modu bat» eta «pentsatzeko giro bat» nabaritzen da, Dawkinsen hitzekin esateko.³⁶

Naturaren aurpegi pozez distiratsuari begira egoten gataizkio –irakurtzen diogu Darwini konklusioetan– [...]. Ez dugu ikusten edo ahanzi egiten dugu inguruan kantari eta olgetari dabiltzan txoririk gehienak intsektuak edo haziak janda bizi direla eta, beraz, etengabeki bizia suntsitzen dihardutela; ahanzi egiten dugu txori eta piztia harrapariak txoritxo kantari horiek eta berauon arrautza eta txitoak zenbatean suntsitzen dituzten.³⁷

Dena dela, azkenean krudelkeria hori guztia munduaren eta progresoaren hoberako da: «Eta hautespen na-

turalak izaki bakoitzaren onaren bidez eta onerako soilki lan egiten duenez, gorputz eta buru-dohain guztiek gero eta aurrerago joko dute hobezintasunerantz».³⁸

Atzera begiratzen badugu:

Erdi Aroan San Frantziskorentzat Natura Jainkoak esku maitekorrez ipinitako jardina da: gizakiaren anaia da otsoa, gizakiaren anaia da eguzkia («messer lo frate Sole»), arreba ilargia («sora Luna») eta izarrak, eta arreba da Ama Lurra («sora nostra madre Terra»). Elkarren anai-arrebak dira denak eta elkarri lagundu eta zerbitzatu egiten diote: arreba Ama Lurrak, «la quale ne sostenta e governa, e produce diversi fructi con coloriti flori ed erba». Eta urak, «sor Aqua, la quale è molto utile e umile e preziosa e casta»; eta anai-arreba haizeak, eta aireak, eta lainatuak nahiz oskarbiak («frate Vento, e per Aere e Nubilo e Sereno e onne tempo, per lo quale a le tue creature dai sustentamento»). Jainkoa aitafamilia arduratsu baratzezain maitatia da.

Humanismoan Natura zero-lurren ordenamendu razional perfektuaren esfera da. Perfekzio hori modu ezberdinetan atzemango da. Natura liburu bat zabalik da, esango du Galileo Galileik: letra matematikoetan idatzia, bere bikaintasunean Jainkoaren bigarren errebelazioa dena, Bibliaren alboan. Beste batzuek Natura gizakiaren erreinuarekin alderatuko dute: Pico della Mirandolarentzat Natura ordena betiko ezarriaren erresuma da; gizakiaren erresuma askatasunarena da, ez-naturala hortaz. Mirandolaren luman hori gizakiaren ederrespen gorena da. Gizakiaren ez-naturaltasunak esanahi negatiboa ere izan lezake: esaterako, gizon-emakumeak elkarren artean etengabeko gerretan dabiltzala, aldiz Naturan mineralek berek elkarrengana jotzen dute, eta patari irrazionalak bakean eta elkartasunean bizitzen dira, Jainkoak arrazoimenaz eta mintzairaz hornituriko gizakiak ez bezala.³⁹

Ilustrazioan Jainkoa unibertsoaren arkitektoa da, edo erlojugilea, haren sentimenduak matematikoak; unibertsoa makina itzel bat, lege jakin hertsien pean dabilena, Newtonek agerian ipini bezala. Voltairek grabitazioari

«l'âme de la Nature» deritzo. Eta unibertsoaren makinaz miraturik: «L'univers m'embarrasse, et je ne puis songer / que cette horloge existe et n'ait pas d'horloger», argudiatu du Newtonen maneran. Animaliak makinak dira jada Descartes ezkeror: «il a le premier parfaitement démontré que les Animaux étoient de pures Machines», txalotu du La Mettriek. Horrentzat, animaliak izan ala gizakiak, «le corps n'est qu'une horloge». Gizakia makina da, bere espiritu eta guzti, bere obraren izenburu famatuak deklaritzen duenez eta konklusioak tinkatu: «concluons donc hardiment que l'Homme est une Machine; & qu'il n'y a dans tout l'Univers qu'une seule substance diversement modifiée». Jainkoa engoitik sobera, mundua uniformitate guztizko jardin frantsesa da: «Jardin planté par les mains de la Nature».

Aro garaikidean Darwinekin Naturak Ezjainko diaboliko baten itxura hartu du: munduaren zati guztiak elkarrekin etengabeko borrokan geologiatik biologiaraino.

DARWIN: ELKARLAGUNTZA

Eboluzioaren teorian auzi latzena gizon-emakumearen etorkiak sortzen zuen. Legendazkoa bilakatu da Oxfordeko Gotzain S. Wilberforce eta Th. H. Huxley naturalista Darwinzalearen arteko ika-mika publikoa. Bera tximinotik aitaren ala amaren aldetik zetorren galderarekin burlatu zitzaion Gotzainari, «nahiago dut», erantzun bide zion Huxleyk, «arbasotzat tximino bat eduki, zure gisako norbait eduki baino».⁴⁰

Gizon-emakumearen jatorri naturalaren arazoak ez zuen teologia bakarrik ataka larrian jartzen. Gizakiaren hurbiltasun fisiologikoa abereekiko betidanik zegoen erreparatua: Aristotelesek jada abere bezala definitu du («zoon»), eta abereekin klasifikatu zuen Linneok. Baina aberezko erresuman zerekin erka edo nondik erator zitezkeen gizakiaren arrazoimena, hizkuntza, moralitasuna, artea, zientzia, etab., aberetasun arrunta arrunt gaintitzen dutela diruditenak? Errealitate 'naturgaindiko' horien jatorria esplikatu nahita asmatu dira gizakiaren hasiera naturgaindiko klasikoak, mitoetan esate baterako. Eta horiek eragin dute Darwin eta A. R. Wallaceren artean diferentzia nagusia (azken horrek ez zuelako ontzat ematen 'espirituren' bestelakotasun erabatekoa eboluzio naturalaren jarraitzean jartzea).

Gizakiaren jatorriaren arazoak problema guztiz espezifikoko horiek planteatzen dituelako, *Espezieen jatorria* liburuan zehar (1859) gizakiaren eboluzioa arreta handienaz albora uzten du beti Darwinek. Azken aldera arazoari, zeharka bederen, begiratutxo bat bota dionean, teoria honek etorkizunean gizakiari buruz argi berriak eman ahal izango dituela promesteko baizik ez da.⁴¹ Gaiak Londresko sozietatean hainbat zalaparta eragin eta gero,⁴² 1871n argitaratu du berak *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*; eta 1872an (jarraipena) *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. Lehen aipatu hori –Gizakiaren jatorria– hiru partetan partitua dago, eta lehenbizikoak eta azkenak dihardute zuzenean jatorri horretaz; bien artean, atalik luzeena, hautespen sexualaz ari da, faktore txit inportantea eboluzioan, horrek autoreari giza arraza diferentien jatorria azaltzeko ere balio baitio. Darwin gizakiaren jatorri anatomiko-fisiologikoaz beste, dohain intelektual eta moralen («espirituairen») etorki naturalaz interesatzen da orobat. Gizakiaren beraren eta emozioentzako giza espresioen etorburua beste edozein organismo bizidunen antzera ikertzen du; berak zeuzkan baliabideen neurrian noski (paleontologia, genetika, etab.en laguntzarik gabe). Metodo mailan batik bat, gizakia, bere osoan eta definitiboki, ‘gizabere’ soil bihurtua geratu da zientziarentzat.

Thus we can understand how it has come to pass that man and all other vertebrate animals have been constructed on the same general model, why they pass through the same early stages of development, and why they retain certain rudiments in common. Consequently we ought frankly to admit their community of descent: to take any other view, is to admit that our own structure, and that of all the animals around us, is a mere snare laid to entrap our judgment. This conclusion is greatly strengthened, if we look to the members of the whole animal series, and consider the evidence derived from their affinities or classification, their geographical distribution and geological succession. It is only our natural preju-

dice, and that arrogance which made our forefathers declare that they were descended from demi-gods, which leads us to demur to this conclusion.⁴³

Horrekin arazoak ez dira amaitu, maila berri batean berrasi baizik: ados, gizakia aberea da, baina zer abere mota da abereen artean?; nola esplikatatu gizaberearen adimen partikularra?, zer pentsatu abere hori gobernatzen duen moralaz?, gizartearen antolatze printzipioez?, ordena sozial, ekonomiko eta politikoaz?, zer da 'naturala'?... Bizi-borrokak eta hautespen naturalaren legeak agintzen edo agindu behar al du horretan guztian?

Gizadia arrazatan banatua ageri da lurraren gainean. Giza arrazaok, begiratu eta, ezin da ukatu euren artean nahiko diferenteak ematen dutela: kolorean, taimainan, ohituretan, etab.⁴⁴ Behatzaileraren batzuek espezie diferentetaketaz ere jo izan dituzte. Baina, ongi behatu eta neurtuta, denek espezie bat eta bera osatzen dutela ikusten da («no doubt that all the races of man are descended from a single primitive stock»),⁴⁵ bai soinez (elkarrekin sexualki gurutza daitezke eta haurrak izan), bai gogamenez («with respect to the numerous points of mental similarity between the most distinct races of man»).⁴⁶ Diferentziak gradualak dira, ez fundamentalak.⁴⁷

Are, giza arrazen artekoak ez ezik, gizakiaren eta animalien arteko diferentziak ere gradualak direla erakustea da Darwinen xede behinena. Naturalista batzuen munduaren banaketa hiru erresuma zeinberetan (gizon-emakumezkoa, aberezkoa eta landarezko edo begetala), gizakiari erresuma berezi bat erreserbatuz, Darwinentzat ez da onargarria.⁴⁸ Gizaberearen adimenarentzat adina,⁴⁹ emozioentzat, etab., eta haren eskusiboa dirudien moralarentzat balio du horrek, berehala berrikusiko dugunez.

Sentsuak abere guztien berberak izaki, haien intuizio berberak ditu gizabereak, haien sentimenduak, haien funtsezko instintu berak halaber.⁵⁰ Edo, iruntziara esan, abereek andre-gizonen jarduera psikiko berberak

erakusten dituzte: atsea eta mina sentitzen dute, poza eta tristura, haserrea, ikara, lotsa eta harrotasuna, kumeen maitasuna, mendekua, etab.⁵¹ Berdin da gogamen intelektualaren egitateak esan litezkeenagoetan («the more intellectual emotions and faculties [...] as forming the basis for the development of the higher mental powers»): mira, harridura, kuskus eta jakin-mina, berrizaletasuna, etb. Darwinek imitaziorako jaidura nabarmentzen du (indartsua gizon-emakumeongan, basatiengan bereziki, dio berak), txori, zakur, tximino eta beste abere askorengan ere nabaritzen dena.⁵² Are garrantzitsuagoa garapen intelektualerako kontzentrazioari deritzo, arretari («attention»), gizakiek bezalaxe abereek daukaten dohaina.⁵³ Gehi dezagun oroimena, abereek pertsonenganako nahiz lekuenganako harrigarria izaten dutena.⁵⁴ Eta, koadroa osatzeko, irudimena: maiz ohi duen bezala, Darwinek zakkurraren irudimenaren adibideak ematen ditu.⁵⁵

Animaliek oroimena izateak autokontzientzia dutela esan gura du Darwinentzat, graduren batean behintzat: ene oraingo eta behialako nitasunaren identitatea.⁵⁶ Abereen autokontzientziaz ohartxo horri, hori beste hainbeste adieraz lezaketen beste emozio batzuei Darwinek analisi zoliak eskaintzen dizkie; baina –harrigarriro samar– berariaz autokontzientziaren espresio gisa gero ez ditu garautzen: norbere buruaren (ederraren, nagusitasunaren, etc.) autokontzientziaren adierazleak. Abereen sentimendu estetikoaz, esaterako, eta horren arabera norbere burua apaintzeko eta lagunei gustatzeko edo sexu-lagun posibleak limurtzeko, oharpen polit-politik egiten baititu, horrentzako gizon-emakumearen eskusibotasuna ukatuz. Norbere burua apaintzen edo bere ederra esibitzen diharduenak, badu bere identitatearen kontzientziaren bat. Abere eta hegazti askok egiten baitu hori.⁵⁷

Zer esan abereen razionalitateaz? («Of all the faculties of the human mind, it will, I presume, be admitted that *Reason* stands at the summit»)⁵⁸ ‘Logos’ grekoa latinez ‘ratio’ itzuli zenetik, tradizio latinoan ohikoa izan da

gizakiarentzat 'abere razionala' definizioa. Abereen artean espezifikoki razionala bera bakarrik dela, eman nahi izan da aditzera. Darwinentzat ez dago halakorik: abereek, dardaten eta arrazoitzen dakitena, mila modutan erakusten dute.⁵⁹

Hizkuntza eta komunikazioaren kapitulua seguru-erik ez da liburuko biribilena, baina Darwinek arduraz landu du gaia. Batetik, aurretik eboluzio luzea suposatzen duelako biziaren sorreratik gizaberearen mintzoraino, eta gizaberearen eboluzio handia eragin duelako berak ondotik.⁶⁰ Bestetik, elea hainbat jendek gizakiaren dohain partikular eta eskusibotzat daukalako (Darwinek ulergarritzat daukana),⁶¹ eta gizon-emakumearen animaliangandiko berezitasunaren proba erabakigarritzat (onartu ezin duena). Puntu horretan euskararen adibidea aipatzera dator Darwin (Schlegelekin). Euskara bezalako hizkuntza primitiboen konplexutasun eta perfekzio sinesgaitza, hori ezin izan litekeela gizakiak asmatua, proba izango litzateke; beraz, hizkuntzaren jainkozko kreaioarena.⁶² Darwinek, bada, gizakiaren jatorri aberezkoa probatzeko, hizkuntzaren jatorria aberetasunetik probatzen saiatu behar du. Hasteko, abereek eta hegaztiek euren hizkuntzak dituzte, hizkuntzak direnak.⁶³ Gizaberearen hizkuntza artikulatuaren jatorria denaz bezainbatean, zenbait filologo garaikiderengan bermatzen da (besteren artean Schleicher eta Max Müller aipatzen ditu: oroit horien eragina Unamunoren ganean horren euskarari eta euskal primitibismoari buruzko iritzietan). Konklusioa da hizkuntzaren jatorria funtsean gizaurreko aberetxoen keinu eta oihuetan, imintzioetan, hotsen errepikapenetan eta handik harako garapidean dagoela.⁶⁴

Bide batez: Darwin beren-beregi interesatu duen gai bat hizkuntza eta pentsamenduaren arteko harremanarena da, eta erantzun aski burutsua da berak engoitik ematen duena.⁶⁵ Bigarren: ezohikoagoa, Darwinek bizi-borrokaren terminoetan tratatzea da hizkuntzen arteko harremanak eta hizkuntzaren barruko eboluzioa hitzen eta

esamoldeen artean.⁶⁶ (Eboluzioaren teoriak berehalaxe filologoengan ukan duen eragina ikusten da, eta filologook atzera Darwinengan izan dutena!) Ohargarria, orobat, hizkuntzari bizitza sozialaren ardatz gisa aitortzen zaion garrantzia, moralaren beraren oinarritzapena barne.⁶⁷

Ezein aberek egiten ez duena Jainkoan sinestea da, gizon-emakumearen bakarra zeharo.⁶⁸ Gaurko ikerlariak (antropologoek, neurologoek, etab.) hori ere gizakiaren eboluzioan nola sortua izan litekeen inbestigatzen dute orain. Darwinek, ez, Darwin ilustratua da eta a priori garbi dauka, ilustratugabekoen ezjakintasunaren emaitza dela erlijioa (sinestea).⁶⁹ Lehenbizikoa, hortaz, erlijioa ez dela unibertsala finkatzea da, anitzek pretenitu izaten duenaren aurka. Alegia, ez dela 'naturala': Jainkoaren ideiarik ez duen hainbat herri omen dago ('basatia!').⁷⁰ Inori ezin baitakioke harritzekoegia begitandu, herri primitibo basatiek filosofo spinozisten edo teologo viktoriarren Jainkoaren ideiarik ez ukaitea, Darwinek bereizi egiten du: herri primitibo ezjakin guztiek sinesten dute, ordea –dio–, nolabaiteko espirituetan izadian agente gisa ibilki (jainkotxo inperfektu batzuen antzera-edo).⁷¹ Basajendeak Naturako objektu eta gertakarietan spirituak suposatze-ko joera dizu. Hori zergatik egiten duen, erraza omen da esplikazioa, baina ematen diren esplikazioak errazegiak ere badira apika: izaki espiritualen ideia ametsetako irudietatik eratorria litzateke; espiritu horiek izadian eragile suposatzea, norbere eragiletasunaren proiektzioa besterik ez.⁷² H. d., gertatzen dena zerk gertarazten duen ez jakinez, 'kausa ezkutu' (ezjakin!) hori espirituren bat dela, imajinatzen da. Espirituetan sinestea kausalitatean sinestearen ondorio 'naturala' baino ez litzateke. Hori berori innatoa da ausaz (ala ohiturazkoa?) abereengan: zakurrak ere, inguruan zerbait higitzen dela sumatzen badu, nor edo zerbaitek eragiten diola 'ondoriatzen' du (zakurrak arrazoiketan badakien proba, aldi berean). Hastapen 'natural' horretan, beraz, espirituak badauzkagu, baina Jainkorik ez oraindik. Bigarren fase batean, espirituak izadian

eragile suposatzetik aisa pasatzen bide da (nola zehazki?) horiek jainkotzat eta gizakiaren antzeko sentimendu eta dohainez jantzizat edukitzera.⁷³ Summa summarum, izadian gertatzen diren fenomenoek kausak ez jakitetik, eta horientzat suposatzen diren kausak gizakiaren antzeko dohainekin hornitzetik emaitzatuak lirateke lehen jainkoak. (Darwinek horiek bereizi egiten baititu aro zibilizatuetako adimen altuen Jainko altutik, horren jatorria justifikatzera bera sartu gabe).⁷⁴ Azaldua dago era honetan nondik nola ezjakintasunetik sortua den basatiaren (eta jende ilustratugabearen) pre edo kuasi-jainkoa. Dena den, 'Jainkoarentzat' hori dena esplikazio askitzat emanik ere, oraindik esplikaziorik ez daukagu 'erlijioarentzat', hots, espiritu edo Jainko horiekiko edo horrekiko zenbait gizarte basatik⁷⁵ nahiz modernok eta jende ilustratuk ere ageri dituen sentimendu, jarrera eta jokaerentzat. Darwinek horren sustraiak orobat naturalak izan litezkeela iradokitzen du, zakurraren adibidearekin berriro, horren nagusiarenganako debozioa erlijioaren hastapen modukotzat irazkinduz.⁷⁶ Kasu honetan, hala ere, naturaltasunaren adieragintzak zuzenespen itxurarik ez du batere: basanaturaltasun hori zientziak eskergarriro gaindua dago, dio Darwinek; arrazoimenaren kontrol zorrotza gabe 'erlijioak' (gizakiaren dohain intelektual hoberenek sortua denak nolabait) basaberearen basakeria makurren etara bihurtzen du gizakia.⁷⁷ Erlijioaren beste kritika asko ere badauka (dogmatismoa, zientzia eta progresoa eragozte, etab.), baina hau ez da horiek biltzen geratzeko tokia.

Gizaberearen zer bakarra, beste ezein aberek partekatzen ez duena, eboluzioan oso beranduko ekarpena delako dudarik gabe, lotsatxikia da («of all expressions, blushing seems to be the most strictly human», «blushing is the most peculiar and the most human of all expressions»)⁷⁸ Lotsatxikiak ahalketasuna, xumetasun edo xalotasuna, lotsortasuna adieragiten du. Nerabeak errazago gorrixtatzen dira larriak baino, neskak eta emakumeak gehiago gizonezkoak baino. Lotsatxikiko gorrixtaduran norbere

buruaren arreta eta buruestimua ematen da ikustera, autokontzientzia; baina lagunartean estimua ere adierazten da, zenbat axola zaigun haren on ala gaitziritzia, hots, kontzientzia sozial eta morala.⁷⁹ Bera ez da morala, baina moralaren kapituluari oratzen gatzaizkio honekin.

Moralean dakus Darwinek, barnebiltzen duen guztiarekin (autokontzientzia eta kontzientzia soziala, sen komunitarioa, ahal intelektual gorak, etab.), gizaberearen eta beste abereen artean alderik inportanteena.⁸⁰ Moralaren iturriaz eta oinarriaz makina bat autore interesatu da lehena ere; arazo hori berak naturalista gisa arakatzean dakus Darwinek bere originaltasuna (Schopenhauer bigarren eskutik baino ez du ezagutzen antza) eta gaia berriro jorratzeko justifikazioa.⁸¹ Inportanteena izatearekin ez da ulertu behar morala gizon-emakumearen eksklusiboa denik. Abereek euren morala dute errigoroski, zakurrak adibidez (instintuzko jarduera moralak kontsidera litezkeenez gainera: leialtasuna, etab.).⁸² Are, Darwinen ustean giza moralaren sustraiak haren aberezkotasunean dautza; eta esan liteke, goratasun intelektual aski erdietsiz gero, edozein aberek gizakiaren antzeko morala erdietsiko lukeela.⁸³ Ez da batzuek moralak eta besteak moralgabekoak liratekeela. Dauden diferentziak gradualak dira; hots, gizon-emakume zibilizatuen eta andre-gizon basatien moralaren artean dauden era berean daude maila diferentziak gizabere basatien eta abereen moralaren artean.⁸⁴ Moralaren xedea edo zimendua, batzuek deritzotenaren aurka, ez da egoismoa, ez da atsea edo plazerra ongi jokatzegatik, ez da gehien zorientasun gehienaren printzipioa, ezpada komunitatearen zerbitzua, ongi komunaren kontsideroa.⁸⁵

Aberetxo erkina eta lagunkoia da gizon-emakumea. Ahula delakoxe lagunzalea, lagunbarra. Hori erabakigarria izan da moralaren jaiotza eta garapenerako; horrexek ekarri baitu banakoaren ahalaren ordezkartean kalipua indartzera eta elkartasuna atontzera.⁸⁶ Beti aipatzen diren txinaurriak eta antzeko 'makina' sozialak aparte, asko daude abere elkarzaleak («every one must have no-

ticed how miserable horses, dogs, sheep, &c., are when separated from their companions»);⁸⁷ gizaberearen aurrekoak halako lagunkoiak ziren seguruenik eta komunitatearen sendotasunak ziurtatu du haien nagusitasuna.⁸⁸ Abere sozialek, izan ere, elkarri laguntzen diote, elkarrekin bilatzen dute jatena, batak besteari txera egiten diote, arriskuan elkar babesten dute.⁸⁹ Norberak besteengandik espero duena berak besteengatik egin behar duela ikasiz, zimentatu da morala. Hori ez baita biziera komunitarioaren arauketa besterik:

... the social instincts, –the prime principle of man’s moral constitution– with the aid of active intellectual powers and the effects of habit, naturally lead to the golden rule, «As ye would that men should do to you, do ye to them likewise»; and this lies at the foundation of morality.⁹⁰

Gizakiak aberetik dauka bere morala; bera den abere txoaren biziera komunitariotik, hankabiko ahul horrek ibili duen eboluzio biologiko eta sozialetik hain zuzen ere (hainbat abere suerteren eta arraza primitiboetako jendearen jokaerak konparatuz ageri denez).⁹¹

Turning now to the social and moral faculties. In order that primeval men, or the ape-like progenitors of man, should become social, they must have acquired the same instinctive feelings, which impel other animals to live in a body; and they no doubt exhibited the same general disposition. They would have felt uneasy when separated from their comrades, for whom they would have felt some degree of love; they would have warned each other of danger, and have given mutual aid in attack or defence. All this implies some degree of sympathy, fidelity, and courage. Such social qualities, the paramount importance of which to the lower animals is disputed by no one, were no doubt acquired by the progenitors of man in a similar manner, namely, through natural selection, aided by inherited habit.

[...]

But it may be asked, how within the limits of the same tribe did a large number of members first become endowed with these social and moral qualities, and how was the standard of excellence raised? [...] Although the circumstances, leading to an increase in the number of those thus endowed within the same tribe, are too complex to be clearly followed out, we can trace some of the probable steps. In the first place, as the reasoning powers and foresight of the members became improved, each man would soon learn that if he aided his fellow-men, he would commonly receive aid in return. From this low motive he might acquire the habit of aiding his fellows; and the habit of performing benevolent actions certainly strengthens the feeling of sympathy which gives the first impulse to benevolent actions. Habits, moreover, followed during many generations probably tend to be inherited.

But another and much more powerful stimulus to the development of the social virtues, is afforded by the praise and the blame of our fellow-men. To the instinct of sympathy, as we have already seen, it is primarily due, that we habitually bestow both praise and blame on others, whilst we love the former and dread the latter when applied to ourselves; and this instinct no doubt was originally acquired, like all the other social instincts, through natural selection. At how early a period the progenitors of man in the course of their development, became capable of feeling and being impelled by, the praise or blame of their fellow-creatures, we cannot of course say. But it appears that even dogs appreciate encouragement, praise, and blame. The rudest savages feel the sentiment of glory, as they clearly show by preserving the trophies of their prowess, by their habit of excessive boasting, and even by the extreme care which they take of their personal appearance and decorations; for unless they regarded the opinion of their comrades, such habits would be senseless.

They certainly feel shame at the breach of some of their lesser rules, and apparently remorse, as shewn

by the case of the Australian who grew thin and could not rest from having delayed to murder some other woman, so as to propitiate his dead wife's spirit. Though I have not met with any other recorded case, it is scarcely credible that a savage, who will sacrifice his life rather than betray his tribe, or one who will deliver himself up as a prisoner rather than break his parole, would not feel remorse in his inmost soul, if he had failed in a duty, which he held sacred.

We may therefore conclude that primeval man, at a very remote period, was influenced by the praise and blame of his fellows. It is obvious, that the members of the same tribe would approve of conduct which appeared to them to be for the general good, and would reprobate that which appeared evil. To do good unto others –to do unto others as ye would they should do unto you– is the foundation-stone of morality. It is, therefore, hardly possible to exaggerate the importance during rude times of the love of praise and the dread of blame. A man who was not impelled by any deep, instinctive feeling, to sacrifice his life for the good of others, yet was roused to such actions by a sense of glory, would by his example excite the same wish for glory in other men, and would strengthen by exercise the noble feeling of admiration. He might thus do far more good to his tribe than by begetting offspring with a tendency to inherit his own high character.

With increased experience and reason, man perceives the more remote consequences of his actions, and the self-regarding virtues, such as temperance, chastity, &c., which during early times are, as we have before seen, utterly disregarded, come to be highly esteemed or even held sacred [...]. Ultimately our moral sense or conscience becomes a highly complex sentiment –originating in the social instincts, largely guided by the approbation of our fellow-men, ruled by reason, self-interest, and in later times by deep religious feelings, and confirmed by instruction and habit.

It must not be forgotten that although a high standard of morality gives but a slight or no advant-

age to each individual man and his children over the other men of the same tribe, yet that an increase in the number of well-endowed men and an advancement in the standard of morality will certainly give an immense advantage to one tribe over another. A tribe including many members who, from possessing in a high degree the spirit of patriotism, fidelity, obedience, courage, and sympathy, were always ready to aid one another, and to sacrifice themselves for the common good, would be victorious over most other tribes; and this would be natural selection. At all times throughout the world tribes have supplanted other tribes; and as morality is one important element in their success, the standard of morality and the number of well-endowed men will thus everywhere tend to rise and increase.⁹²

Moralaren genealogia biologista honetan bi alderdi nabarmendu daiteke (batez ere gerora indartuko edo justifikatuko dituen joera batzuegatik): bere balioaren mugaketa tribura (senitartera) eta bere oinarritzapena norgehiagoka eta borrokan.

Obligazio moralak, horrela begiratuta, tribura mugatzen dira (komunitate biologikora). Beraz, gure gaurko talaia kulturaletik soegiten badugu, moral 'naturala' oso immoral da. H. d., moralik estuena (tribuaren barruan) moralgabezia totalarekin (tribukoak ez direnekin) bategina ikusten da. Hain ere bategina, ezen ez baitago morala izaterik immoral izan gabe.⁹³ Arrotzarekin, zer esanik ez arerioarekin, ez sinpatiarik, errukirik, ez egia esan beharrik edo gaixoa artatu beharrik dago: moralak ez du hura barnebiltzen. Aitzitik, tribuaren aurrean, haren hilketa, lapurreta, etab., egintza guztiz ohoragarriak dira.⁹⁴

Moralaren mugaketa modu hori, Darwinen genealogian ohartu beharreko bigarren puntuak oso kondizionatua dago, erabakigarria duzu hori pentsabide guztiarentzat. Moralaren jatorria, esan bezala, kideen elkarbizitza eta kooperazioa antolatu beharrean datza. Baina Darwinek biziera komunitarioa –eboluzioa– substantzian biziraupen

borroka bezala ulertzen dizu, existentziaren aldeko borroka eternalean. Hori ez da ikerketa eta behaketa biologikoe-tatik atera duen konklusioa-edo, baizik ere haiek nolabait sistema batean koordinatu ahal izateko berak ekonomia politikotik (Malthus) maileguan hartu eta eboluzio biolo-gikoaren teoriarentzat premisa antzera aurretik ipini duen suposizio unibertuala baizik.⁹⁵ Horrela den-dena suposizio horren baldintzen pera ukurtzen da, edo aspektu horre-tara laburmurritzen da. (Suposizio hori datu eta gertakari askorentzat argigarria dela ukatu gabe, beste zenbaitentzat –plazer estetikoaren garapena, etab.– ez baitu ezinbestean suposizio beharrezkoa edo beharradinakoa ematen). Dar-winentzat egungo gizarte zibilizatueta ematen du mora-lak autonomiaren bat baduela. Baina lehen gizona, abe-reak legez, etengabeko bizi-borrokan ikusten du, eta haren dena –konstituzio fisikoa bezala intelektualala eta morala– borroka horri lotuta esplikatzen da.⁹⁶ Sozialtasuna, elkarla-guntza, kooperazioa, aipatu maiz aipatzen dira, baina beti bizi-borrokari subordinatuta. Bizia hautespen naturalaren legepean dago; morala hautespen naturalaren erreminta da, hots, ‘gerraren’ zerbitzuan dago eta –kasu!– ez da bes-terik (aintzat hartzen).⁹⁷ Moralak tribuaren bizi-borrokari zerbitzatzeko dio (ez, esaterako, tribuaren barruan jendea-ren helburu espiritualen bati). Hortik balorea, gudurako prestasuna, diziplina eta obedientzia, etab., bertute mili-tarren estimua tribuan, Darwinen esanean gaur bertora artean balio gailenak omen direnak gizartean⁹⁸ –mirespen horretan bera salbuespenik ez dela.⁹⁹

Abereren eta gizarte primitiboen moralaren artean diferentzia itzela dago; baina gaurko ingeles zibilizatu baten eta Tierra de Fuegotar primitibo baten artean ere aldea itzelezkoa da. Sozialtasuna, elkarlaguntza eta koo-perazioa, morala, garapen intelektual eta kulturalarekin eboluzionatuz joan baitira. Progresoarekin, alegia. Abere arruntetik gizaberera, eta lehen gizaberetik Brontze Aro-ko gizakira dagoen gorakada,¹⁰⁰ eta antzinarotik egungo nazio zibilizatueta dagoen ‘hobekuntza’ («who now so

immeasurably surpass their former savage progenitors»), intelektuala da, teknikoa, soziala, morala; eta (aurreko hori XIX. mende progresistan aski arrunta baita, jarraikoa berriz Darwinen bere-berea) hautespen naturalak bidatua da beti.¹⁰¹ Biologian eboluzioa legez, historian progresoa hautespen naturalak erabakitzen du. Darwinentzat zalan-tzarik ez dago, egun ingelesak munduan nagusi badabil-tza, eboluzio historikoaren brankan hautespen naturalak ipini dituelako dela.¹⁰² Aurrerapen intelektuala eta morala elkarren eskutik ei dihoaz: aurrerapen intelektual eta mo-ralarekin, ondorio gisa ei dator nagusitze politiko, ekono-miko, militarra. Horrek, printzipioz (historiari hautespen natural biologikoaren eskema gainezarriz gero), historia-ko lege orokor gisa balio du antza.¹⁰³ Alabaina historian maizegi gertatzen da kontrarioa, eta hautespen naturalak behin jaso zuena eraisten ere badakiela, aitortzen da;¹⁰⁴ Espainiaren kasuak erakusten du.¹⁰⁵ Kapritxoso samarra da, hortaz, biologiatik kanpora bederen, hautespen natu-rala delako hori.

Garbi-garbi ere ez dago komedia honetan zein da-bilen kausa eta zein efektu, edo noiz efektu eta noiz kau-sa: aurreratasun intelektual eta kulturalak eragiten duen garaipen politiko-militarra ala garaipen horrek bizkortzen duen hura, edo noiz zerk zer. Gaurko egunean nazio zi-bilizatuak dira barbaroak menperatzen dihardutenak, eta zibilizatuon garaitasun intelektual kulturalak (hautespen naturalak hozitua hori) aseguratzen bide du armen arra-kasta (hautespen naturalaren emaitza berriro).¹⁰⁶ Grezia klasikoa («who stood some grades higher in intellect than any race that has ever existed») intelektual eta kul-turalki Erromaren oso gainerik zegoen, baina bestelako hautespen naturalen batek barbaro erromatarrak zanpa-tua izatera galdu zuen.¹⁰⁷ Eta Erroma bera, Greziak letratu eta zibilizatu izan eta gero, iparraldeko beste barbaro ba-tzuek zapartu dute.

Sistema orobiltzaile baten joran teoriko txit hu-manoak existentziaren aldeko borroka eta hautespen

naturala, berez fenomeno bat beste fenomeno batzuen artean, gainerako guztiontzat esplikazioko printzipio goren bihurtu du gizon-emakumearen unibertsoan. Horrela hautespen naturala probidentzia moduko zerbait bilakatzeko da bera («which is very much the Napoleonic doctrine that Providence favors the strongest battalions», zerritson jada Th. Huxleyk umore ingelesez), gertakaria oro ibilkatzen duena, biologian ez ezik, moraleko, estetikako, historia intelektual nahiz sozialeko esparruetan ere –gizakiaren edozein gorabehera espiritual nahiz materialen esplikazioa jakiteko *deus ex machina*–. Bizi-borrokak (besteren batzuentzat klase-borrokak) espezieen jatorria eta garapena bezalaxe moralaren jatorria eta garapena azaltzen dizu. Hori da sistemak daukana. Ez da, beraz, gizaberearen jatorrian eta bilakaeran Darwinek ez duela aurkitu elkarlaguntzaz eta kooperazioaz existentziaren aldera gertakaria franko. Ezpada egon, besteak esan zuen bezala, ez dagoela gertakaririk, interpretazioak baizik.

SOZIAL-DARWINISMOAZ

Sozial-darwinismoa («social darwinism») abereen eboluzioaren eta hautespen naturalaren Darwinen teoria gizakiaren erresumara hedatzeari esaten zaio, hots, gizartearen bilakaerara, eta historia eta politikara. Biologian eboluzioa dena historian progresoa da; eboluzio biologiko naturalaren antzera, bilakaera sozial kulturala eta progreso historikoa ere lehiakideen arteko norgehiagokan eta ego-ki(tu)enaren garaipen eta biziraupenean etzango litzateke, moldegabeen suntsiketarekin. Abere espezieen tokian orain gizajendea da elkarrekin hil ala biziko lehian diharduena: norbanakoak, talde edo klase sozialak, eta batez ere nazioak (Estatuak) eta arrazak. Kontzeptuen esanahian leradura bat nabaritzen da: garailearen egoki(tu)tasunarekin jeneralean indarra edo gogortasuna ulertzen da («strong»), galtzailearen ezegokitasunarekin ahultasuna («weak»); arraza indartsuak garaile, arraza ahulak galtzaile.

Indarraren joera naturala bere ahala handiagotzea eta barreiatzea da, ahularen boterea ahulagotzen eta kas-kartzen duela. Gizartean hala historian 'lege naturala' indartsuak ahula suntsitzea da, ez dago beste araurik. Gizartea dema-plaza bat da; historia, nazio eta arrazen arteko gudalanda. Gizakiaren bizia borroka da; ala menderatu ala menderatua izan. Berdin herriena, arrazena.

Horrela sozial-darwinismoak hautespen naturalaren printzipioa indar basa kupidagabearen apologia bihurtzen du; garaipena, justifikazio; erreparo 'moralak', flakia (eta Nietzscheren kasuan, esate baterako, endekapen arrazialaren kausa eta efektu aldi berean).

XIX. mendearen hondarretik XX.aren erdi alde-ra arte, sozial-darwinismoak Europan eta Ipar Amerikan hainbat pentsabide politiko eta kultural ezberdin elikatu du: *laissez-faire* liberalismo barbaroenarentzat aitzakia 'zientifikoa' eskaini du (Marx eta Engelsek jada seinalatu dutena), hainbat gerra zuzenesteko balio izan du (USArena Espainiarekin, esate baterako, Kubako auzian), kolonialismoa eta inperialismoa ederresteko, programa eugenetikoa itxuragabekoak inspiratu ditu (eta ez nazistak bakarrik; USA edo Suediako antzutze programak ere bai, exempli gratia). Sozial-darwinismoak batez ere arrazismoa oinarritu du, eta hortik harako nazionalismo moder-noak, nazional-sozialismo alemana bereziki.¹⁰⁸

Eboluzioaren eta hautespen naturalaren teoria darwinista testuinguru intelektual jakin batean hozitu da. Ilustrazioa ezkerro (oroit Voltaire, Montesquieu), gizartearen bilakabidea eta orokorki kulturarena pentsamendu europarra irabiatzen ziharduen kuestio arduragarrienetako zen (Hegel, Comte, Marx). Darwinek, soka horretan bai, baina auzi hori oinarri biologikoetatik hara planteatzeko atea zabalduz, sekulako iraulketa eragin du pentsabideotan. Darwin bera aski zuhurra izan da, eboluzioaren bere teoriarekin giza historiaren filosofia unibertsal bat ez laboratzeko; baina besteren batzuek horixe entseiatzeko aski material eta bultzada eman du. Sozial-darwinismoaren inspiratzaile nagusitzat H. Spencer eta Th. Malthus aipatu ohi dira. Horiek Natura eta gizakia, eta gizakia eta gizartea, ez harmonian eta kooperazioan, baina borroka etengabearen begietsi dizute.

H. Spencerrentzat gizaseme bat organismo bat da; halaber gizartea, nazioa, Estatuak organismoak dira eta organismoak bezala behar dira pentsatu. Organismo baten

bizialdiak faseak edo etapak ibiltzen dituen era berean, nazioen eta kulturen bilakaera aro organiko berorietxetik pasatzen da: haurtasunean ahul, gaztaroan sendo eta sasoiko, zaharrea makal. Spencerrek zabaldu du nazio gazteen eta zaharren mintzamoldea. (Nazio gazteak germaniarrak lirateke, anglo-saxonak barne; nazio zaharrak, latindarrak, dekadenteak honezkero). Nola bizitza politikoan ere bizi-borrokak agintzen duen, etorkizuna nazio (arraza) gazteena izanen da. Ikusmolde etapista hori gerraren gorazarreak, nazio integratu eta organizatuagoek kaskailagoak azpiratzeko tresna bezala, borobiltzen du: progresoaren historia gerraren historia da funtsean. «Civilisation begins, because the beginning of civilisation is a military advantage», deritzo Bagehotek.¹⁰⁹ Martzialtasun horren espresio arakastatsua W. E. Henleyren *The Song and the Sword* poesia bilakatu da: ezpata da adurraren aingerua, Jainkoaren nahia («I am the Will of God: / I am the Sword»), erregeak eta esklaboak esleitzen dituen, hautespen naturalaren agentea.¹¹⁰ (Are famatuagoa R. Kiplingen *The White Man's Burden* poematxoa da, inperialismora gonbita Ipar Amerika gazteari, Espainiaren harrotasuna Kuban eta Filipinetan apurtu berri duena –baina interpretazio eztabaidatukoa–).¹¹¹ Gerran eta garaipenean argitzen da «the greatness of the race» (J. Davidson).¹¹²

Borroka Naturaren legea baita, eta horren ondorio naturala indartsuenak garaitu eta bizirautea, bai Estatuaren arteko harremanetan eta bai gizarteko bizitzan, Gobernu ingelesak lege naturalaren aurka dihardu –kritikatzen du Spencerrek– gaixoak eta ahulak babesteko legeak ematen eta horien osasuna eta biziraupena zaintzeko sorostegiak antolatzen dituenen. Naturari bere bidea (askatasunean!) egiten utzi behar zaio. Hori Malthusen doktrina zen,¹¹³ eta, darwinismoarekin uztarturik, oztopo ideologiko nagusia izango da politika sozial ingelesarentzat. Azkenean B. Disraeli kontserbazalea izanen da, industrializazioaren triskantzei erreforma sozialekin aurre egin beharra erabaki duena («the first consideration of a Min-

ister should be the health of the people», *Sanitas sanitatum, omnia sanitas*). Kuriosoena –pentsabideen aldetik–, barnerrirako jarduera ‘liberal’ hori atzerri politika inperialistenarekin bateratua aurkeztea da, eta hain zuzen ere sozial-darwinismoaren tankeran zuritua jendaurrearentzat: erreformak ezinbestekoak dira nazioa bat izan dadin (ez bi: *Sybil*, 1845), kohesionatua, osasuntsua, nazioarteko norgehiagokan eutsi ahal izateko indartsua. Alderdi Labo-ristaren aitzindariak eurek, justizia soziala nazioaren (politika nazional inperialistaren!) interesekoa dela, argudioa erabiliko dute, goseak akabatzen dagoen proletarioari ez baitago abertzaletasuna eskatzerik.¹¹⁴ Sozial-darwinismoa pentsaera publiko guztian arruntu dela, alegia, eskuinean hala ezkerrean.

Industrializazioak sortutako arazo sozial beltzaren irtenbidea inperialismoan zegoela, Leninek baino lehenago eta gordinago Cecil Rhodesek igarri du, bestelakoxe burutazioekin noski. Ingalaterrarentzat gerra zibila ekiditeko eta produktuei merkatu berriak irabazteko, ezinbestekoa da espantsio koloniala.¹¹⁵ Ez dago zer muxindu. Ingalaterrarentzat ona dena ona da munduarentzat: ingelesa baita munduan arraza finena, haren hedakundeak mundurik hara mundu guztiarentzat onura esan gura du. Munduko arraza behere gaixoentzat ez dago zori hoberik gobernamentu ingelesaren uztarpeko bihurtuak izateko pribilegioa baino.¹¹⁶ Menperatuak ez bada, birrinduak izatea izanen da euren patua, iritziko du beste hainbategi. Gizadiarentzat eta progresoarentzat horixe omen da hoberena, eta horregatik arraza ingeles bortitzaren karakteristikoia –«the grandeur of our race», Dilkeren arabera– arraza azpiratuak suntsitzea da; inola ere ez behintzat haiekin nahastea.¹¹⁷ (Odol ingelesak, hala Disraelik ere, inola ere ez du arraza behereekin nahastu behar).¹¹⁸ Arrazaren halako bikaintasunarekin eta ingeles jendearen gaindurarekin bost kontinenteetan zehar, laster ikusiko da horien jaun eta nagusitasuna munduan.¹¹⁹ «Rule, Britannia! Britannia rule the waves!...».¹²⁰

Gizadiaren eboluzioan arrazak, batak bestea garaituzko hoberenen hautespenarekin, hazi-onduz eta bikainduz joan dira. Arraza gorena, eboluzioaren gailurra, inoiz munduan egon den inperiorik zabal-handiena jaso duen ingeles jendea da. C. Rhodesek zeritzon jada: «Remember that you are an Englishman, and have consequently won first prize in the lottery of life». Harrokeria nazionalaren testu anitz dago, baina J. Davidsonena dugu ausartena beharbada –Nietzsche korrijituz–. Bera arraza eskaseko gizasemea izaki, Nietzsche ezin izan dizu bestela bururatu Gizagaindikoa [«Übermensch»] gizaki historikoaren eta moderniaeren uko bezala baizik. Ez, dio Davidson ingelesak ingeles adinean. Gizagaindikoa ez da gizaostekoa, moderniaostekoa, ezpada giza eboluzioaren eta historiaren erpin-erpina: «The Englishman is the Overman; and the history of England is the history of his evolution».¹²¹

Inperialismoaren justifikazioa usuenik historiaren filosofia darwinistarekin eta arrazaren urguiluarekin batera joaten da, urguilu horrek ere gehienetan zentzu biologista duela. Testu bat lotsagaberaino sozial-darwinista eta inperialista Ch. Pearson profesorearena da, matematikaria eta eugenista bera: *National Life from the Standpoint of Science*. Historiaren muina arrazen arteko gerran datza («there is a struggle of race against race and of nation against nation»); eta gerra da, hori onartzea bihotzberaioi gogorra egiten bazaigu ere,¹²² arraza hoberenen hautespen naturalaren tresna;¹²³ eta, beraz, progresoarena –autorez autore, ideia hauek aspergarriri errepikatzen dira–.¹²⁴ Arraza behereak hankapean zanpatuz bakarrik goititu ahal dira arraza gorak.¹²⁵ Kultura eta progresoa arraza zuri edo ariar gutxi batzuen monopolioa da (arraza grekoa, etab.). Horietako bat ingelesa duzu, bistan da; beste guztien artean bera gailen, herri hautua.¹²⁶ Gero munduko parte gehiena okupatzen duen eta deus egiten ez duen, zibilizatzerik ere ez dagoen arraza jende ezengabe pila hori dago.¹²⁷ Horiekin ez da odola nahastu behar, arraza hondatu nahi ez bada (espainolek egin dute oker hori).¹²⁸

Progresoaren prezioa genozidioa da, iparramerikarrek azalgorriak oro xahutuz ongi erakutsi dutenez.¹²⁹

Darwin bera sozial-darwinistatzat jo behar ote da? Haren testuetan denetik dago eta bakoitzak bere modura irakurtzen dizu –«pro captu lectoris habent sua fata libelli»–.¹³⁰ Asko jenderentzat Darwinek ukitu ezinezkoa dirudi, zientifiko gailen haren autoritatearen maiseorik izpiena ez dizu ametituko. Beste muturrean, R. Weikartenztat adibidez (*From Darwin to Hitler*, 2004),¹³¹ eta oraindik geratzen den hainbat kreazionistarentzat, Darwin deabru sozial-darwinista ukatu ezinezkoa da, eta horrek eboluzioaren teoria bera deusbaliatzen ei du: erabat zirpiltzen baitu gizatasunaren balioa, espirituaren gainetik arrazaren arrazoi aberezkoa goitiaziz, eta ateismoa eta materialismoa barreiatuz.¹³²

Egia da, sozial-darwinista esaten dugun aburu asko, Darwinena baino gehiago haren inguruarena eta lagunena dela –oraintxe ikusiko dugu–. Baina egia, orobat, Darwin ez dela adierazpen horietatik distantziatu, beretu ere egin dituela, eta lagunen pentsaera sozial-darwinista nolabait bere interpretazio autorizatua bezala pasatzen utzi duela.

Gaurtik begiratuta, Darwin arrazista da, ez dago du-darik. Darabilen terminologian, arraza eta nazioen artean diferentziak ez ezik, hierarkiak eta balorazioak barra-barra topatzen ditu irakurleak: arraza edo nazio gorak eta behe-reak, primitibo barbaroak versus zibilizatuak, arraza ariarra versus arraza semita, zuriak versus beltzak edo kolorekoak, etab.¹³³ Darwinen izkribu publiko nahiz pribatueta Ingalaterra viktoriarreko eta bere klase sozial jauntxoko uste-musteak erruz islatzen dira. Adierazpen zientifiko askoren formulazioa bera, agian kontzepturik oinarrikoenak barne («existentziaren aldeko borroka», etab.), aurreiritzi sozial horien kategorietan dago espresatua, eta aurreiritzi horietxen berme zientifiko bezala baliatu da gero. (Haren zientzian iragazi diren elementu ideologiko pozoitsuoi errepararazteak ez du, hala ere, eboluzioaren dok-

trina funtsezkoa arbuiatzea eskatzen). Darwin arraza gora eta beheeren arteko diferentzia biologiko edo korporalez interesatzen da: burezurraren tamaina¹³⁴ eta soinkera eta kolore eta ohiko marka agerikoez beste,¹³⁵ dohain nolabait instintuen munduari lotuagoez ere bai, giza arrazak espiritualki abere gordinago edo jada desabere tuago suposatzea uzten dutenak (usaimenaren ahala eta inportantzia batzuentzat eta besteentzat, esaterako).¹³⁶ Ezberdintasun korporal horiek bizi-borroka eta eboluzioaren ekarriak dira, baina eboluzio garaipentsurako faktore ekarleak orobat. Hala bizi-borrokan arraza denak ez daude berdin faboratuak. Esaterako, arraza zibilizatuak bakarrik omen dira edozein klimari aurre egiteko egoki(tu)ak; besteak, abereak bezalaxe, inguru jakin baten menpeko daude (beraz, garapen mugatukoak dira lehen eta garapen posibilitate mugatukoak gerora).¹³⁷ Halabertsu da garapen intelektuaren batzu eta besteen arteko aldeaz bezainbatean: herri primitiboak, ezjakinak eta traketsak, burumotz inozoak dira.¹³⁸ Logikoa da arraza zibilizatuok, fisikoki nahiz intelektualki goragoak, arraza primitibo maskal haien gainean nagusitzea. (Bide batez: herri primitibo eta zibilizatuen arteko aldearen antz-antzekoa ikusten dizu Darwinek gizonen eta emakumeen artean: gizonaren aldean emakumea ‘gizaki primitibo’, osoki eboluzionatu gabea da!)¹³⁹ Deigarriena primitibo barbaro eta zibilizatuen arteko diferentzia morala da –kulturakoa esatea adinatsu baita azken batean–.¹⁴⁰ Darwinek eboluzioan sinesten du maila guztietan, eta ez dago prest ‘basati on’ rousseautiarraren ipuina sinesteko.¹⁴¹ Ez dago ‘primitiboaren’ inolako miresmenik, instintu basatien menpe dakus beti berak hori; eta, batez beste, moraltasun gehiago nabarmentzen duela, esango nuke, abereengan, jende primitiboengan baino. Eboluzioaren eskalan gailurra arraza zuri zibilizatuak egikaritzen dute; arraza behere primitiboak zibilizatuon eta tximinoaren arteko mailak bezala ikusten dira.¹⁴²

Antropologiatik historiara: hastapen handia *Espezieen jatorria* liburua da, eta gomutatzen badugu ho-

rrren izenburuaren bigarren partea –«*or the preservation of favoured races in the struggle for life*»– giza historiaren ideiare iragarpena begitantzen zaigu. Darwinek arraza egoki(tu)enen garaipen eta arraza moldegabeen desegin-duraren segida bezala burutatzen du giza historia, aberezko espezieen eboluzioa bezalaxe.¹⁴³ Egoki(tu)tasuna hemen indar fisikoa, argitasun intelektuala, antolaketa sozial efikaza, gehiagotasun ekonomikoa, izan liteke. Dena arma da bizi-borrokan; historia hautespen naturalaren oholta baino ez da. Batzuen aurrerapena besteen amilzuloa da. Progresoak esterminioa esan gura du.¹⁴⁴ Eboluzio (progreso) horretan datza historiaren razionalitatea.¹⁴⁵ Hautespen borroka horren ekarpena dira egungo arraza zibilizatuak; hautespen borroka hori jarraitzen dute oraintxe arraza behereagoak menperatzen, 'zibilizatzen' edo esterminatzen dihardute-nean: Naturaren legea kunplitzen dizute.¹⁴⁶ Zibilizazioa bera arma bat da,¹⁴⁷ eta obligazio bat da orobat (progresoaren obligazioa) arraza behereak esterminatzen jarraitzeko, gaur arraza behereek okupatzen duten eta etze dagoen lurgain zabal osoa landua eta betakortua ikus dadin arte.¹⁴⁸

(Bilakaera historikoaren ikusmolde kupidagabe hori pixka bat leuntzeko Darwinek lekutxoren bat uzten dio utopiari, txikia bada ere: arraza basak suntsiturik, zibilizatuek, munduaren jabe, euren instintu sozial nobleenak garatu eta bertutean loratu ahal izango dute).¹⁴⁹

Politika soziala denaz bezainbatean, horrek arrazaren hazi-ontzen permatu beharko luke (eugenesian); Naturari laguntzen alegia, fisikoki hala intelektualki hobereenen berezko hautespenean,¹⁵⁰ eta okerrenen ugalketa eragoztean.¹⁵¹ Gaixoak eta herbalak akabatzen uztea da jokabide arrazoizkoena. Haien sorosteko nazio zibilizatuetan maiz hartzen diren neurriak –asiloak, txertoak, etab.–, gizarteak bere buruaren kaltetan asmatu dituen buruga-bekeriak dira.¹⁵² Ezkontzak ere arrazaren ontzeari begira beharko lirateke apailatu, eta klase sozial endekatuen ugalketa nolabait balaztatu, gizarte industrial modernoak eragiten duen enuldura genetikoaren prozesua mozteko.¹⁵³

Biziaren -hots, Darwinen- inperatiboa lehia eta borroka da. Estatuaren eta herrien eta arrazen artean hala da noski, eta klase gora eta behearen artean, baita klasearen barruan ere. Maila guztietan. Esate baterako behargin argalago eta indartsuagoen norgehiagoka saihestearren lanaldia arautzeko sindikatuen ahaleginak Darwiniek ez zituen batera maite. Eta kooperatibak berak goganbehartsu ikusten zituen, hautespene naturalari bidea libre lagatzen ez diotelako.¹⁵⁴

BIOLOGIA ETA/ALA MORALA: TH. H. HUXLEY

Garai hartan denak zirela arrazistak, esaten da aitzakia bezala. Ez du balio. Aparte ez dela egia, bazirenen artean ere bereizi egin behar da, ez denak zaku batean sartu. Thomas H. Huxley arrazista zen dudarik gabe,¹⁵⁵ baina beltzen diskriminazio sozialik eta are esklaberiarik ez zuen inola onartzen. Eskubiderik ez daukagulako, haiei Naturak zamatanu dien ezbeharrak gainera, guk ez behar bat gehiago leporatzeko. Darwin, Galton, etab., biologo heinean eugenesia arrazialaren alde zeuden. Baina, besteren batzuei ez bezala, horiei ez zitzaien burutik pasatzen Estatua izatea horren programatzaile edo eragile: euren liberalismo ingeles sendoak zeharo galarazten zien horrelako edozein burutazio.¹⁵⁶ Huxley eugenesia ideia-beraren kontra paratu da (A. R. Wallace legez), eta kontrakar horretan zerikusi handia, biologoaren erreparoa aparte, moralaren bere ideiak ukan du.

Huxleyren pentsamenduaren funtsezkoa eboluzioaz eta moralaz testuotan aurkitzen da: oinarritzko saioa, sistematikoena, *Evolution and Ethics* (1893) da, horren argibidezko gehigarriarekin *Evolution and Ethics. Prolegomena* (1894); gaur biak bat bezala argitara ohi dira. Eta lehe-

nagoko beste hau: 'The Struggle for Existence in Human Society' (1888).¹⁵⁷

Gakoa Natura eta moralaren erlazioa ulertzeko moduan dago, gaur arte dirauen auzia baitugu hori: morala (kultura) Naturaren menpeko den ala independente. Determinismo eta askatasunaren arazoa da orobat. Edo azkenean gauza bera dena: zer abere den gizaberea, zer gisatakoa haren (kulturaren, moralaren) naturaltasuna edo eznaturaltasuna.

Sozial-darwinismoarentzat Naturak balio normati-boa ditu. Naturak diktatzen digu zer den guretzat ongia eta gaizkia. Gizarteak Naturatik ikasi eta jokatu behar du, norgehiagotzeko borroka borrokatuz, trebeenen hautespena sustatuz. Bizi-borroka gertari unibertsala da. Ez da gertakari soila, baizik balioa ezartzen ditu. Hori da eboluzioarentzat (progresoarentzat) portaera zuzen bakarra. Huxleyrentzat, aldiz, aberezko Naturak eta gizatasunezko kulturak bi mundu bereber osatzen du. Naturak zerikusirik ez dauka moralarekin (ezmorala da) eta moralak ez Naturekin (eznaturala da). Aitzitik: Naturan aurrerabide ordenatua zuzentzen duten printzipioak gizarteari aplikatuko balitzaizkio, kaosa eta desegindura eragingo lukete. Laburki: Naturan norgehiagotze borrokak agintzen du, gizartean kooperazioaren printzipioak. Norabide kontra-rioan dihardute batek eta besteak.

Bizi-borrokaren printzipio biologikoaz gizartearentzat baliatzearen aurka errebelatu Alfred Russel Wallace bera egin da geroago, hastapenetan eboluzioaren teoria 'darwinista' Darwinekin batera eta independenteki formulatu duen pioneroa, bere garaian Malthusen doktrina gizakiaren bilakaerari aplikatu ere hark baino lehen egin zuena. Ongia eta gaizkia bereizten eta hautesten ez digu irakasten instintu naturalen batek, ezpada garapen sozialarekin ikasten da, «very largely a matter of convention» baita.¹⁵⁸ 'Espirituaren' sorrera ez dagoela biologiatik esplikatzerik, esango du berak; kontzientzia gutxien-gutxiena (moral). Gizarteak transzenditu egiten du, edo egin

behar du, Natura. Wallace kapitalismo 'naturalistaren' kritikiko erradikal bihurtu da, hortaz, konkurrentzia basatiaren lekuan kooperazio anaikorraren sistema sozialista proposatuz progresoarentzat egokiena legez gizarteko harremanetan hala ekonomian.¹⁵⁹

Natura eta morala (batez ere lehendabizi Natura bizi-borrokarekin identifikatu denean) errealitate urrungiak dira bata bestearekiko. Arazoa zaharra da. Esperientzian sumatzen den diferentzia horren aitorten doiaren bila entseatu dira tradizioan dualitateak: materia/espiritua, gorputza/arima, Natura/kultura, batzuetan bion elkartasuna erliebatzen zela, bestetzetan bien arteko oposizioa (Dr. Jekyll eta Mr. Hyde).¹⁶⁰ Huxleyk agerian uzten du nolako arazoekin aurkitzen den biak komunztatzeko: morala naturala da, baina Naturaren kontra dihoa.¹⁶¹

Natura gure bizi-inguruan zoragarria begitantzen zaigu («a beautiful and harmonious whole»), zenbait gertakariren aurrean gure sentimen morala izutzen den arte. Otsoak oreina nola harrapatzen eta odoletan akabatzen duen ikustean esaterako. Otsoa, oreina, biak ederrak dira, biak naturalak dira, otsoak oreina kalitzea ez da guztiz naturala baino.¹⁶² Gure sentimendua, ordea –sinpatia morala–, biktimarenganako da; otsoaren jokabidea arbuigarria iruditzen zaigu. Zientzialari gisa arrazoitu genezake, ongi dagoela, Naturak horrelaxe irabazten duela bere perfektzioa. Hala ere gure sentimendu moralak ez du ikusten oreinak zer irabazten duen,¹⁶³ eta zientziak berak ere ez dakus azken batean zein perfekziotara dihoan eboluzio guztia, guztiaren akabera izoztura badihoa.¹⁶⁴ Zientziaren arrazoiek ez dute gure bihotzikara jabaltzen. Ikuspegi moraletik begira, Naturak gladiatoreen espektakulua dirudi.¹⁶⁵

Etorri, hortixe gatoz; basanatura horixe izan dira gure arbasoak, ohilkeria horrek altxatu eta handitu du gizaberea.¹⁶⁶ Baina momenturen batean Natura horren buruz buru itzuli da gizaberea, askatasun basa horri aitzizki paratu da, guztien guztiekiko borrokaren aurka, bere izaeraren errotiko transformazioari ekinez: desaberetzeari,

Naturaren erresuma gainditu eta gizakiaren erresuma –gizartea– eraikitzeari.¹⁶⁷ («The conscience of man revolted against the moral indifference of nature»)¹⁶⁸ Hori bera eboluzioaren produktu dena segurua da;¹⁶⁹ baina doi-doi nola agitu den agitu, Huxleyk ez du uste eboluzioaren teoriarekin soilik azal daitekeenik: biologia gertakarien zientzia da, ez balioen balioarena.¹⁷⁰

Jakina, gizakiaren eta gizartearen golkoan ez da guztiz ezabatu Natura, bizi-borroka.¹⁷¹ Baina, gerrak-eta aparte, borroka horrek forma zibilizatuagoak hartzen ditu. Huxleyk arreta bizia nazioen arteko lehia industrial eta komertzialari ipintzen dio («the race of industries», «the battle of competition»), norgehiagoka horretan erabakiko baita etorkizunean zein atera garaile.¹⁷²

Huxleyk bi alegia kontatzen du bere ikuskera adierazteko/justifikatzeko: baratzearena eta koloniarena uharre urrun batean.

Landa-eremu zabalean, hesiak jarri eta, barrutitxo bat adalatu du gizon-emakumeak. Berezko begetazio dena erauzi eta haren tokian landare exotikoak aldatu ditu. Landaldean baratze horrek orain ageri duen itxura ezohikoa da, itxituratik landara eremu natural guztian ikusten denaren bestelakoa zeharo. Hango belar, txara eta zuhaitz batzuk munduko beste lekuren batzuetan hazten direnak dira; beste hainbat lore, zuhaiska eta fruitu, aldiz, beste inon ez dagoena eta inoiz egon ez dena da, ortu honetako baldintza berezietan hozitua baizik. Artifiziala. Begetazio artifizial horren biziraupen eta garapena, buelta guztian begetazio naturalak inguratua egonik, ortulariaren etengabeko zaintza eta babesetik dindili dago. Hesiak eta langak berritu egin behar dira, ganadua sartu ez dadin; hegazti eta intsektuek, lizunak eta herdoak eta suerreak eta usteldurak, euren kaltelanean dihardute; haizeek eta eguroek landare natiboen haziak ekartzen dituzte ingurutik, tokiko baldintzetara egokituagoak baitaude artifizialki aldatu eta zainduak baino, eta euren kabura lagata laster nagusitu egingo zaizkie, etab. Hots, ortua taigabeki

artatu ezean, 'arte egoerari' laster gailenduko zaio berriro 'natur egoera'. Ohar horiek, baratzearentzat bezalatsu edozein produktu artifizialentzat balio dute. Egiten duzu mendian zidor bat, eta behin eta berriro garbitu behar duzu («simply because nature is always tending to reclaim that which her child, man, has borrowed from her and has arranged in combinations which are not those favoured by the general cosmic process»).¹⁷³

Hori ezagutzeak bere ondorioak ditu. Esan gura du, alde batetik, gizon-emakumea ez dela artifizialtasun hutsa: ez dela hezkuntzaren eta kulturaren emaitza soil, geure gogara 'konbertitu' genezakeena, eta idealismo eta utopia erlijioso edo politikoez –gizakiaren naturaltasuna ezikusteak edo 'gainditu' ahal uste izateak– etorkizun eskasa dutela mundu honetan. Erlijioak utopiak dira. Huxley agnostikoak¹⁷⁴ ez du erlijioa moral sozialaren egitekoetara sartuta ikusi gura, idealen izenean arazoak, konpondu gabe, gaizkoatu egiten ei baititu.¹⁷⁵ Gizakia abere hutsa da, beti ere Natura da. Baina Naturaren zientziatik konklusio moralak ateratzea ere ez dizu onartzen.

Hasteko, nondik atera dugu, gure jokaeran Naturari obeditu behar omen diogulakoa?¹⁷⁶ Bestetik, falazia bat da, gizaberea Natura dela-eta, bizi-borroka naturalaren legearen pean edozein abereren modu eta zentzu berberean dagoela suposatzea. Izan ere, gizaberearen kasuan borrokak, egoki(tu)tasun edo trebetasunak, ahultasunak, etab., teoriako kontzeptu fundamentalek alegia, esanahi nahiko berezia dizute, eta kontuz ibiltzekoa da euren aplikagarritasuna.¹⁷⁷ Txahal baten egokitasuna ala eza erabakitzeo irizpideak erraz samarra da adostea. Zein irizpiderekin erabaki gizakume baten egoki ala desegokitasuna existentziari buruz?¹⁷⁸ Zein haurrek ez du bizitzea merezi? Zein da hori erabakitzeo lain buruargia?¹⁷⁹ Zenbat zientzialari edo artista ez da fisikoki desegokia, eta gizartearen eboluzioarentzat egokiagoa gizakume indartsuenak eta ederrenak baino? Nor ez da uneren batean ahula eta gaixoa sentitu?¹⁸⁰... Gizartearen ideal zientifikotzat jomuga (sozial-dar-

winista) hori proposatzea bera, moralaren ardura gabekoa, gizartearen birrintzailea da Huxleyren aburuan.¹⁸¹

Huxleyren tesia da, gizarte zibilizatua eraikuntza artifiziala dela, eta bizi-borrokan antzina gizabere naturala nagusiarazi duten dohainak, orain hondagarriak direla gizarte zibilizatuarentzat. Bizi-borrokak berak hain zuzen, beste dohain eta beste modu batzuk errekeritzen dituela honezkero.¹⁸² «That which lies before the human race is a constant struggle to maintain and improve, in opposition to the State of Nature, the State of Art of an organized polity».

Hori dena kolonizazio baten alegiarekin ilustratzen da. Iruditu dezagun, andre-gizon multzo batek Inglaterra hustu eta urrutiko irla bat jendeztatu asmo duela. Lehorreratzean, etxean baino arras bestelako flora eta fauna eta baldintza fisikoak edireiten dituzte. Hala, bada, okupatu asmo duten mugartea zedarritu, eta bertoko naturalen ordean hazi, landare, zuhaitz, ardi, azienda, zaldi ingelesak, flora eta fauna zeharo berria alegia, sartzen dizute: baratze artifizial bat berezko naturalaren alboan. Kolonistak artez eta buruz ahalegintzen badira, arrakasta izanen dute. Alferkeriara ematen badira edo euren artean norgehiagoka eta borrokan badihardute, laster baratzea lehengo baldintza naturalek azpiratuko dute eta natibo basatiek garbitu egingo dituzte kolonistak berak («the native savage will destroy the immigrant civilized man»), ahalegin zibilizatzaillearen arrastorik ez da geratuko. Demagun, hortaz, kolonisten artean badela bat beste guztien gainera naturgandiko buruargitasunekoa, administrari pijoa, autoritate arteza. Horrek lehenbiziko eginen duena da, kolonia arriskuan jar lezakeen dena sustrai-sustraitik erauzi («extirpating and excluding the native rivals, whether men, beasts, or plants»), eta kolonia arrakastatsu baten idealari dagokion erako jendea hautetsi. Bigarrenik, bizitzeko behar diren bitartekoak denei eta bakoitzari eskura eman, eta hurko indartsuago edo maltzurragoak kenduko dizkion beldur izan beharrik

inork ez izatea ziurtatu. Hots, kolonisten artean bakea eta elkartasuna zimentatuko duten arauak eta zigorrak ezarri. Beste hitz batzuetan, existentziaren aldeko borroka (naturala, kosmikoa) eliminatu. Eta, aldiz, baldintza naturalak baino mesedegarriagoak artifizialki sortu bizia erosotzeko eta norbere dohainen garapen askeagorako (etxegintza, bide eta ubideak urratu, teknologia, etab.), hala Naturaren menpetasunetik geroz eta libreago bilakatzuz joaki.¹⁸³ Zereginotan guztiotan buruzagiak kolonisten trebetasunarekin eta espiritu elkarlanginarekin («courage, industry, and co-operative intelligence») kontatuko du. Gaitasun horiek dituzten andre-gizonak zenbat eta gehiago izan, hainbat hobe izanen da komunitatearentzat. Berraz, biderkatuz holakoak joango dira, prestutasun horiek gabekoak gutxituz; h. d., eboluzio soziala ez da egingo hautespen naturalez, artifizialki edo kulturalki baizik «by selection directed towards an ideal».¹⁸⁴

Antolaketa-rik txukunenak ere ezingo ditu arazo guztiak aurrez saihestu. Kolonistak ugaltu ahala, jendeztatzearen espantsio posibleak bere mugak jotzean, lehiak, norgehiagokak, bizi-borroka naturalak muturra agertuko dute. Administrariak begikera zientifiko hutsez, hots, irizpide natural soilez jokatu balu, ahulak, gaixoak, zaharrrak, jaioberri gehiegizkoak, likidatuz joango litzateke, berak buruan dituen asmo eta helburuen arretaz bakarrik, erasandakoen sentimenduei jaramonik egiteke. Razionalitate zientifikoaren despotismo (sozial-darwinista) bihozgabeena edukiko genuke, berdin da despota hori indibiduala suposatzen den ala kolektiboa.¹⁸⁵ Distopia hori nardagarria da Th. H. Huxleyrentzat –«this pigeon-fanciers' polity» (oroit Aldous Huxleyren aitona dela bera –*Bai mundu berria*–). Asmo eugenista horiek –de fakto ezin bururatuzkoak, bururatzeko ahaleginak berak elkarbizitzaren hondagarri direnak– zapuzteko arrazoi batzuk goian aipatu dira.¹⁸⁶

Berak kontraproposatzen duena gizarte kooperatzaile kontzientzia moralak zurkaizturikoa da. Naturak

berak ikusarazten dizkigu kooperazioaren abantailak existentziaren aldeko borrokan, erleen eta inurrien kasuetan adibidez. Horiek eginkizun denak denen artean banatuak dituzte, bizi-borroka elkarren artean minimora murriztua. Dударик gabe komunitate gizatiarrak sortu, erleenak edo inurrienak bezalaxe, beharrian naturalengatik sortu dira.¹⁸⁷ Baina haienak ez bezala, komunitate gizatiarra ez dago instintuak zehatz-mehatz arautua. Andre-gizonen artean norgehiagoka eta borroka, posibleak ez ezik, errazak dira.¹⁸⁸ Elkartasunak iraungo badu, instintuaren urria moralak konpentsatu behar du. Hori berori (moral) Naturari zor diogu nolabait: moralaren erroak kideenganako sinpatia sentimendua¹⁸⁹ eta kideon gureganako onespen edo gaitzespenaren miramentua baitira.¹⁹⁰ Horrela elkarbizitzak (gizarteak), elkarbizitzaren alde, nortasun berri bat janzten digu nortasun naturalaren gainetik, gure identitate soziala –kontzientzia–.¹⁹¹ Gizarteak gizartearen alde ematen diguna.

«The history of civilization details the steps by which men have succeeded in building up an artificial world within the cosmos».¹⁹²

KROPOTKIN: MORAL KOOPERATIBOAZ

La libertà concreta, la libertà reale è condizionata dalla solidarietà, dalla fratellanza e dalla cooperazione volontaria (Errico Malatesta: 'Comunismo e individualismo', 1926).

(Anarkistarentzat askatasuna eta kooperazioa es-tu-estuki josita daude bata bestarekin: askatasuna amets hutsa da elkarlana gabe).

Kropotkinek ideal anarkistari alde batetik oinarri zientifikoa ipini gura dio, bestetik oinarri morala: a priori biok elkarren kontraesaneak baitirudite; are gehiago Kropotkin anarkismoa moralki eta zientifikoki zimentatze-ko eginbeharrari lotu zaion garaian. Gomutatuko denez, XIX. mendearen azken hamarkada erabateko fededuna da zientzian ('zientziaren erlijioa'). Positibismoa da nagusi. Mentalitate horretan oinarri zientifikoak naturalista esan gura du, beraz materialista; moralak, aldiz, automatiko, idealista esan gura zuen. Horregatik, ideal moralez interesatuek, zientzia baztertu eta filosofia neokantiarrera edo erlijiora (Tolstoi) jo dute; zientziaz interesatuek morala, edo ukatu egiten dute (Nietzsche), edo utilitarismo indibidualistaren barianteetako baten eran ulertzen dute. 'Amoralismo' bera kontsokratzen dizute azkenean modu biek.

Marxen antzera, etorkizuneko gizarte komunistaren etorrerari justifikazio zientifikoa eman gura zion Kropotkinek ere. Baina, Marxen kontrara, Kropotkinentzat gizakia abere hutsa da, eta horretan funtsatu du bere justifikazio zientifikoa, justifikazio moralala aldi berean.¹⁹³

Tenorean sozial-darwinismoa zegoen materialismorik modernoena eta utilitarismoaren bertsio zientifikoena bezala ikusita. 1888ko otsailean Th. H. Huxleyk 'The Struggle for Existence in Human Society' artikulua argitaratu du *The Nineteenth Century* aldizkari prestigiozkoan: Naturan existentzia bizi-borroka da; bizi-borroka-garaipenezko martxa da eboluzioa, progresoa. Huxley, darwinista amorratua («Darwin's bulldog»), sozial-darwinismoaren kontrarioa da. Baina darwinista erradikala da, eta Naturan ez teleologiarik, ez moralik, ez ongi eta gaiztorik, ez holakoentzako errorik eta euskarriarik ikusten du. Orduan, edo moralala ukatu, edo moralaren eremua Naturatik kanpo kokatu –Kanten arazoa– egin beharrean aurkitu da.¹⁹⁴ Naturan dena gatazka, hots, dena gaiztoa baldin bada, ongiari iturburu 'naturgaindikoren' bat suposatu beharra dago, Kropotkinek ironiaz errepararazi bezala.¹⁹⁵ Huxleyk naturgaindiko iturri hori ezin baitzuen erlijioan atzeman, zibilizazioa deklaratu du, h. d., azkenean Estatuak –«Gizarte Ituna»– moralaren eta zibilizazioaren, hitz batean sozialtasunaren eragile. Suposizio onarkaitza printze anarkistarentzat, berak dituen Naturaren eta Estatuaren kontzeptuekin.¹⁹⁶

Inplizituki, bada, moralaren arazoan gizartearen eta Estatuaren arazoa dabil jokoan. (Gomuta bedi, Estatuari buruz Arizmendiarieta eta Kropotkin, biek berdin pentsatu gabe, biak direla kritikoak –hain zuzen ere gizartearen autonomia defendatzearen Estatuaren buruz buru).

Kropotkinek *The Nineteenth Century* berean publikatu ditu estreina, 1891n hasita, Huxleyri erantzuneko bere tesiak; hurrengo urteetan Naturaz eta moralaz gogamendu berriak publikatzen jarraitu du, moral anarkistaren –h. d., soil gizatiarrarenak haren iritzian– oinarri na-

turalak ikusarazi asmoz (1889, *La moral anarchiste*; 1902, *Mutual Aid: A Factor of Evolution*; 1924, *Ethics: Origin and Development*). Kropotkinetik ez du eboluzioa eta hautespen naturalaren printzipioa eboluzioarentzat ukatzen. Esaten duena da Huxleyk, eta Darwinen zenbait jarraitzailek, gaizki irakurtzen duela Darwin, eta hautespen naturalaren printzipioa oker interpretatzen duela, hori funtsean existentziako bizi-borrokarekin identifikatuz. Horrela Natura gerra etengabeko bat bihurtzen dute denona denekin, norbere biziraupenerako bakoitzak beste denak akabatu beharra dagoela. Naturak bortxa eta borroka, dominazioa irakatsiko luke; sentimendu edo jokaera moralentzat ez legoke inon lekurik. Nondik dauzkagu, orduan, sentimendu moralak, ongi eta gaizkiaren kontzeptuak, obligazioaren kontzientzia? Espiritu serbilaren superstizioak baino ez ote dira, aspaldidaniko gure joputzaren emaitzak («l'ennemi invétéré de la pensée –le gouvernant, l'homme de loi, le religieux» barneratu dizkigutenak)? Morala eta Natura elkarren ukazioak badira, zergatik eta zertarako izan moralak? Naturala amorala da.

Iraultzaren arazoa dabil jokoan orobat,¹⁹⁷ eta bi modutan hori. Iraultza eboluzio historikoaren eta aurre-rapenaren ekarri natural mekanikoa izango da, neguaren ondoren udaberria datorren bezalaxe, ala iraultzaileen konpromisoa eta ahalegina galdatzen du? Eta iraultzaileen konpromisoa galdatzen badu, zein moralek bidatuko du horren ekintza? Iraultza eta zientzia lotzeko saioen mekanizismo arriskua saihesteko (marxismoan, esaterako), Kropotkinetik konpromiso moralaren garrantzia enfatizatu du. Iraultza iraultzaileek eginen dute, ez produkzio tresnek: ideal anarkista ideal morala da; iraultza anarkistak ekintzailearen moral anarkista esijitzen du. Ezaguna da iraultzaile artean 'moral burgesaren' arbuio mespretxuzkoa korrientea zela orduan, edo naturalistak omen zirelako, edo Manifestu Komunistaren maneran 'zientifikoak' zirelako. Historian agitzen dena, agitu beharra daukalako agitzen da; gizon-emakumeak, zernahi dagiela, halabehar

naturalak eragina egiten du. Otsoaren bizi-borrokak bezalaxe, borroka iraultzaileak ez du zerikusirik moralarekin. Morala Iraultza bera da, eta gaur haren garaipena ez dago moralen baten kondizioen mende. Zinez materialista bada, hortaz, iraultzaileak zer ibili behar du milikeria moralekin? Ez dago Iraultzarena beste moralik, esango dizute nihilista errusiarrak edo anarkista paristarrak. Moralaren kontua manupekoak eskulotzeko apaizen eta legegileen amarrua baizik ez da. Kuku morala!... Pentsaera antikristau hori ez da –dio Kropotkinek– pentsaera kristau hutsa iruntziara baizik. Gizakiaren kontzeptu dualistarekin, moralista kristauak irakasten du arima/espirituaren eta gorputz/haragiaren arteko teinkan, ongia espiritua nagusitzean datzala, gaizkia haragia nagusitzean. Abereek ez omen baitute espiriturik (arimarik), gorputza soil baizik, haien egintzak ez dira onak eta ez gaiztoak, indiferenteak baino; moraltasunetik landakoak.

Et nos jeunes amis de reprendre le refrain de saint Augustin et de saint Çakyamouni et de dire: 'L'homme n'est qu'une bête, ses actes sont simplement faits pour répondre à un besoin de sa nature; *c'est pourquoi* il ne peut y avoir pour l'homme ni bons ni mauvais actes. Ils sont tous indifférents'.¹⁹⁸

Arrazoiketa amoralista horretan, kristautasunean bezalaxe, naturaren, gizakiaren zein moralaren kontzeptuak denak okerrak direla, saiatuko da Kropotkin erakusten, bi frontetan batera gudukatuz: iraultzaileen sasimaterialismo horren aurka batetik, sozial-darwinismo burgesaren aurka bestetik. Ez, Natura ez da itsua. Ederki asko daki ongia eta gaizkia zertan datzan.

Kropotkinen goldaketa aberatsetan hiru ildaska bereiz genezake, hirurak elkarlotuak.

Lehena moralaren errealitatea eta autonomia da. Alegia, morala ez da apaizkeria bat, gizatasunaren osagarri esentziala da. Zalantza gabe andre-gizonaren historian egon badago Botereak inposaturiko moral bat, apaizen

eta legegileena, jendea otzandu eta joputzeko baizik ez dena, gizakiari berari arrotza. Sasimoral horren nagusitasuna, ordea, jendeak berez badituen sentimendu moralen baliamentuaz izan da posible, gizon-emakumearen berezko morala, naturala, instantzia zerutar baten izenean perbertituz. Moralak zerikusirik ez dauka zeruarekin, eta bai lurrarekin; ez du zerikusirik Jainkoaren errebelazioarekin eta erlijioarekin, ez filosofoen kontzientzia mistikoa-rekin. Sentimendu edo kontzientzia morala bere-berezkoa du gizabereak, kanpotik inork itsatsi edo irakatsi edo ezarri beharra egon gabe, eta horregatixe da –gizar-tean– eskuarra eta manipulaerraza.¹⁹⁹

Harian, ideia moralen ibilera historikoa arakutzen laketzen da Kropotkin, bere naturalismo moralak tradizio handia duela erakusteko, Ernazimentuan abiatu eta modernia guztian batik bat, Elizak eta Estatuak egin ahalak egin izan arren joera hori zapaltzeko.²⁰⁰ Nola Grotiusentzat jada zuzentasun ororentzat iturri eta irakasle bakarra Natura zen, gogoratzen du.²⁰¹ Hobbes eta R. Cumberland aipatzen ditu; Shaftesbury (aberezko komunitateko elkarlaguntza aintzat hartu zuen lehena, bere esanean),²⁰² Hutcheson, D. Hume; Spinoza, Holbach eta entziklopedistak; Kant, Schopenhauer (horren naturalismo bortitzari so egin ere egiten ez dion arren!). Berebiziko garrantzia berak A. Smith gazteari (*The Theory of Moral Sentiment*) eta Guyauri aitortzen die.

Bigarren: kooperazioaren printzipioa hobesten duela-eta, hautespen naturalaren ukatzailatzat hartua izan bada ere batzuetan, Kropotkinek ez du Darwinen autoritatea kuestionatu, baizik berretsi eta bere alde profitatu egin du, haren irakurkera sozial-darwinista bai, maisuaren pentsamenduaren faltsifikaziotzat salatuz,²⁰³ historiaren bilakaeran aurrerabide soziala eta borroka garaipentsua identifikatzen zituena alegia. Inork morala ukatu gura badi, hori astakeria besterik ez da, baina gainera horretarako euskarri zientifikoa Darwinen teorian bilatzeari bereziki itxuragabekoa deritza Kropotkinek. Aitzitik, moralaren

fenomenoak Darwin ikertzaile naturalista miraz betetzen du («Duty! Wondrous thought...»); moraltasunean dakus hain zuzen abereko erresuman gizaberearen espezifikoa. Nondik nora datorkio gizon-emakumeari, ez lausenguk eta ez mehatxuk, ez kutixik menderatu ahal duen barne indar fier ezkutu hori, instintuei berei eta irrika bizienei nagusitzen zaiena? Antzina antzinenetik buruhaustu du itaun horrek pentsamendu filosofikoa, eta kausa naturgaindikoetara hel egin izan du, bestelako azalpenik asmatu ezinda. Gaurko egunotan, alabaina, zientzia modernoen lorapen izugarriak (Antropologia, Etnologia historikoa, Biologia, Psikologia) arrazoizko eta arrazoi hutsezko esplikazioak ahalbidetu dizkigu, bide batez giza idealentzat ere oinarritzapen natural arrazoizkoak posible bihurtuz.²⁰⁴ Irabazpen horietan ohorezko tokia dagokio Darwini.

Moralaren esplikazio bilaketan, gizaberearen iker-tzaile naturalista gisa soil dihardu Darwinek. Kontzientzia edo sentimendu morala ez dirudio jendarteko bizitzan hezkuntzak irakatsia edo norberak indibidualki ikasia –‘espirituala’, gizakiaren eskusiboa–, ezpada naturala, izaera aberekoaren berezkoa. Gizarteko eraginaren (onespen edo gaitzespen sozialaren) garrantzia ukatu gabe, gizaberearen egoera Naturan bertan zinez ez da Huxleyk aditzera ematen duen halako ankerra eta desesperatua, dio Kropotkinen. Darwinek berak irakatsi duenez, gizon-emakumearen sentimendu moralen oinarria eta iturburua, gizakiak beste hainbat abererekin partekatzen duen instintu sozialean dago.²⁰⁵ Alegia, Darwinek hautespen naturalaren esplikazioan ez du bizi-borrokaren arrazoia bakarrik alegatu, ezpada –puntu horretan zenbait darwinistak entzungor egiten dion arren– borrokazkoen alboan kideenganako sinpatia eta elkarlaguntzazko egintzen serieak seinlatu ditu orobat: amearenganako atxikimendua, kumeen ardurara, etab. Zenbat eta abere generoa aurreratuagoa izan adimenezko gaitasunean, hainbat garatuagoak nabaritzen dira sentimendu sozialok, moralarentzat oinarria eskaintzen dutenak. Eta horiek, Kropotkinen iritzian, garrantzitsua-

goak dira espeziearen biziraupenarentzat eta eboluzioarentzat borrokazkoak baino.²⁰⁶ Darwinek bi jaidura fundamental bereizi du edozein aberetan, eta gizakia baitan halaber: soziala eta indibiduala. Bietan indartsuena eta garrantzitsuena instintu soziala da harentzat.²⁰⁷ Beste ohar bat inportantea: egon, gizartean borroka dago eta kooperazioa dago. Biak dira espeziearen biziraupen eta eboluzio progresiborako funtsezkoak. Baina borrokak, aurrerapena eragiten duen bezalaxe noiztenka atzerakada eta kaltea eragiten du. Kooperazioa beti positiboa da, aurrerapena eta komunitatearen ongizatea besterik ez du eragiten.²⁰⁸

Gizajendeaz bezainbatean, gizon-emakume zibilizatuaren izaera moralean garapen bat, eboluzio bat suposatu beharra dago. Horrengan ikusten dugun hainbat jokaera moralek 'tximuantzeko' arbaso primitiboengan ditu zuztarrak dudarik gabe. Hizkuntza erdietsi eta gero sentimendu sozialon garapena eta adierazpen posibilitateak are gehiago dira: heziketaren bidez, iritzi publikoaren prezioz, etab. Azkenik, gizarteko ohiturek instintu soziala eta sinpatia sentimenduak sendotzen dituzte, hala nola juzgu publikoari jauspena. Darwin ez da haren jarraitzaile batzuek bihurtu duten biologista hutsa, gizakiaren moralaz ere arduratu da; beti naturalista gisa, noski. «We have thus, in Darwin for the first time, an explanation of the sense of duty on a naturalistic basis».²⁰⁹ Honaino Darwinen irakurketa zuzenaren errebindikazioa.

Kropotkinentzat muntazkoa da bere hausnarketa Darwinen jarraipeneko legez aurkeztea, hori bere naturalismoaren (eta zientifikotasunaren) garantia bezala aipa baitzezakeen. Hala ere giza moralaren eta bereziki solidaritatearen oinarri naturala erakusteko saioa bere-bere ekarpena da. Darwinek, izan ere, instintu soziala baietsi egin du, baina horren garapen zehatzagoak ez du interesatu. Kropotkinek, aldiz, bere hausnargai nagusia bihurtu dizu, eta berein artikulu, konferentzia eta liburutan behin eta berriz jorratu. Alor bietan jorratu ere: solidaritatea eta

kooperazioa erresuma aberezkoan, eta kooperazio solidarioa mendebaleko historia sozialean, prehistoria barne.

Animalien erreinuan gatazkaren legeak batez ere espezie diferenteen arteko norgehiagokan agintzen du; espeziearen barruan, aldiz, eta espezie bereko talde ezberdinen harremanetan, praktika eta arau nagusia elkarlaguntza da, dio Kropotkinnek hamaika adibideren laguntzarekin, batzuk berak oharrikusiak eta beste asko Karl F. Kessler San Petersburgoko profesoreari ikasiak.²¹⁰ Abereek eraso klimatikoen, uholdeen, ekaitzen, hotz eta beroen, Natura gogorraren aurrez aurre duten arma behinena solidaritatea eta kooperazioa da. Arranoek txolarreak harrapatu eta jan egiten dituzte, otsoek muxarrak atzeman eta irentsi; baina euren artean arranoek eta otsoek elkarri lagunduz egiten dute ehizan; eta arrano eta otsoengandik salburik izateko txolarreek eta muxarrek elkarri laguntzen diote.

En toute société animale, la solidarité est une loi (un fait général) de la nature, infiniment plus importante que cette lutte pour l'existence dont les bourgeois nous chantent la vertu sur tous les refrains, afin de mieux nous abrutir.²¹¹

Natura ez da inola ere indarkeria librearen erresuma; hori mundu burgesa da. Ez bakarrik erleak, inurriak, etab., ezpada otsoak edo lehoiak berak elkarlagun amultsuak eta kooperatiboak dira. «Mutual aid is the predominant fact of nature», azpimarratzen du.²¹² Eta elkarlaguntzak Naturan halako lehentasuna baldin badu, hori praktikatzen dutenentzako, eboluzioarentzako, makina bat abantaila esanahi duelako da.²¹³

Sans cette solidarité de l'individu avec l'espèce, le règne animal ne se serait jamais développé ni perfectionné. L'être le plus avancé sur la terre serait encore un de ces petits grumeaux qui nagent dans les eaux et qui s'aperçoivent à peine au microscope. Existerait-il même, car les premières agrégations de cellules ne sont-elles pas déjà un fait d'association dans la lutte?²¹⁴

Kropotkinentzat funtsean morala berdin solidaritatea da, solidaritatea berdin kooperazioa; eta kooperazioaren, solidaritatearen, moralaren instintu edo sentimendua, ukimena edo usaimena bezain naturala, gizakiarentzat bezalaxe aberearentzat («il n'y a là rien de mystique ni de sentimental»). Horren betiereko manamendu bakarra eta unibertsala: «egiozu hurkoari, hark zuri egitea gurako zenukeena». Sen kooperatibo horrek aseguratatu du, mikroorganismo sinpleenen elkarbabesarekin hasi eta, eboluzioarekin, bizi formen perfektzioa goititzea, kolaborazioaren moldeak ere perfektzionatuz dihoazela. Go goeman dezagun printzipio horrek nola diharduen eragin eta etengabe eragiten, lurgainean azaldu diren bizitzaren estreinako zantzueta hasi eta, milioika eta milioika urtetan ari duen denbora guztia: eta uler dezakegu kolaborazioaren instintua nola den sentimendu moralaren sorgia, eboluzioaren atarramenduarentzat janaria bera edo jana diseritzeko organoa bezain beharra baita; eta kooperazioaren sena mailaz maila garatuz nola joan den, intsektuetan gora, narrastietan gora, ugaztunetan gora, bizidun guztietan, eta azkeneko kapituluan tximinoetan eta gizon-emakumean.²¹⁵ Gure baitan dirauten milioika urte horiek dira gure kontzientzia.²¹⁶ Ezingo genuke ahalegin guztiekin nahita ere gainetik iraitzi, geure izatea hastan du baino errazago.²¹⁷

Moralak, hortaz, ez du Natura bentzutu egin behar, harengandik ikasi baizik. Hark irakasten digu zertan dartzan ongia eta gaizkia.

Abere nahiz giza natura kooperatiboaren araketa sistematikoa Kropotkinek *Mutual Aid: A Factor of Evolution* liburuan, 1902, burutu du. Kropotkinen xedea da erakustea, gizakia bere hastapenetan mundurik hara ez banaka sakabanatuki eta ez familia txikitari ibilki, baizik ere jende araldetan bizi izan dela; hots, gizakia haste-hastetik eta esentzialki 'zóon koinonikón' ageri dela, abere komunitarioa. Horren probak prehistoriako aztarnetan seinatu eta gero (tresnak, etzalekuak, janari hondarrak),

egungo komunitate primitiboen biziera aztertzen du: ez-kontza eta familiaren, lana eta ehizaren arauketa, etab., guztietan bere tesi kooperatiboa berretsia kausitzeko. Bushmanak, adibidez, klan gisako tribu txikietan bizi ohi dira; talde handiegitan ere ez (Estatuak ez!), batzuetan federazioetan bilduz. Taldean ehizatzen dute, ehiza partaide guztien artean ekitatiboki banatuz. Txeratsua dira bata bestearenganako. Nola behin bushman bat errekan ia ito zen –kontatzen du anekdota–, eta lagunak nola salbatu zuten, arretarik handienaz zaindu, euren jantziekin berotu eta bizkortu. Haurren maitatiak dira, egitiak, xotilak, elkarrenganako adeitsuak. Berdintsu hotentoteak: baketsuak, gizalege osokoak beti, ustelkeriarik ez dute ezagutzen. Leialak, emandako hitza sakratua dute. Hotentoteak, zerbait jan gura duelarik, lagunak bilatzen dituzte jatekoa partekatzeko; ez du hazkurririk berak bakarrik hartzen. Haren plazerik handienetakoa opariak eta zerbitzuak trukatzea da, eta haietakoren bati opariren bat egiten badiozu, lagunarte osoarekin partekatuko dizu. Munduko jenderik eztieta da, etc. Berdin ostiakoak, samoiedoak, eskimoak (eskimoak komunistak dira), aleutak, etab., autoreak orrialde alaigarrietan jaulkitzen digunez. Gizarte primitiboetan dena ez baita loria, Kropotkinen ez dio itzuri egiten antropofagia, parrizidio eta infantizidio ohituren objektioei aurre egin beharri. Halako ohiturak –dio– hain zuzen solidaritate erradikalenaren inposizioak izan dira jatorrizko egintzetan, miseriarik gorrienean biziraun behar zuten jendeetan. Denborarekin, ohitura bilakaturik, superstizioak eta erlijioak zentzugabeko krudelkeria absurdoak bihurtu ditu.²¹⁸ Orban horiek gorabehera, gizarte primitiboetan gizakiaren izaera solidario kooperatiboaren tesia guztiz konfirmatua aurkitzen da.²¹⁹

Tribu primitiboen basagizartetik barbarora pasae-ran, lehenengo inpresioa guztiz bestelako mundu batena da: kastak eta diferentzia sozialak, jauntxo despotak, gatazkak eta gerrak komunitatearen barruan nahiz haien artean edonon. Historialariek irudi hori transmititu ohi

digute. Hala ere solidaritate barbaroak gero guztirako funtsezkoa izango den erakunde sozial bat sortu du: auzoa, «the village community», non jendea batetik jatorriari gabe lurrari dagoen atxikia,²²⁰ hori jabego komunala dena eta landu hala ustiatu komunalki egiten dena; bestetik etxearen independentzia eta norbanakoaren autonomia gordetzen dituen.²²¹ Auzoak taldearen eta norbanakoaren joeren oreka ezarri du; lurraren jabetasuna eta elkarlana («auzolana» –uzta bildu, bideak urratu, urak kanalizatu–) erakundetuz, elkarbizitza solidarioaren oinarriak ezarri. Berriz ere hamaika informazio interesgarri darabil autoreak Afrikako kabilen, Brasilgo tupien, Malasiako edo Kaukasoko menditarren, mir errusiarraren gainean, Euskal Herriko auzolana gorai patzen dugunean ahaztu behar ez genukeena. Gizartearen eta gizadiaren historia egin, ez dute aldian aldiko Isabel eta Fernandoek egin, kronikak idatzi horien morroiek egin badute ere. Beraz, borroken garrantzia gizadiaren progresoan ukatu gabe (Marx), Kropotkinen gatazka eta gerra barbaroen alboan solidaritate eta kooperazio barbaro ederra gehiago aintzat hartzen duen historiagintza galdatzen du.²²²

Gizadiak bere eboluzioan kontinente guztietan ia molde berdin-berdinetan iragan du auzoaren fasea, hiriarren eta gero nazio modernoaren zorua. Auzo harresitutik hazi da Erdi Aroko hiria, jauntxoak eraitsi eta erbeste-raraziz nagusigo feudala apurtu duena eta hiritargoaren burujabetasuna irabazi. Kropotkinentzat Erdi Aroko hiria komunitate mota eredugarria da: librea, biztanlegoaren nahieraz bildua, kooperazioan ardaztua, ez mozkinbidetan. Ez du lan soldata sistematik ezagutzen. Aginte politikoa Batzarraren esku dago.

Premia materialen aserako, lanbideak eta produktioa kofradia eta ermandadetan solidarioki antolatua egoten dira; arteak eta zientziak hiriotan gozartu duen loraldiarentzat, ikustea dago katedral gotikoak edo Florentzia.

Modernian Estatu absolutistak irentsi ditu hiri-errotar libreok. Aristokrata burgoiak gortesau bezatuak

bihurtu dira, hiritar libreak meneko burumakurrak. Kropotkinen, hala ere, espiritu libertario kooperatiboak erreforma erlijiosoetan (anabaptisten komunismoan), here-sietan (hustarrak), langileen eta proletarioen elkargoetan gero, modernian ere beti bizirik nola dirauen erakusten jarraitzen du liburu grinarazgarria, konklusiora segurantzia guztiarekin heltzeko: «That mutual aid is the real foundation of our ethical conceptions seems evident enough». Gizadiaren eboluzioan eta gizartearen progresuan bizi-borroka faktore ukaezina izan bada, faktore ukaezina izan da orobat, eta positiboagoa, kooperazioa. Eta hemendik aurrerakoan are gehiago izango da.²²³ *Encyclopaedia Britannica*-ko 'Anarchism' artikulua oso politean (1910) W. Thomson, Godwin, Proudhon, etab., tradizio anarkista intelektual luzea aipatzen du. Eta Tolstoiri buruz, nik uste Arizmendiarrietarentzat ere balio behar ligukeen ohar hau egiten du. Haren arrazoiak, berak ikuspuntu erlijiosotik eginak izan arren, erlijiorik gabekoarentzat balio berekoak dira.

GENE BEREKOIAZ

Gene berekoia (*The Selfish Gene*, 1976) Richard Dawkinsen liburu arrakastatsuetako bat da, proposatzen den tesia azaleko tituluak askoz sendoago baiesten duena barruko edukiak baino.²²⁴ Egia da, autoreak berak alde zuzenetik abisatzen digula, «liburu hau zientzia fikzioa balitz bezala irakurri beharko litzateke ia» (25), eta «liburu honen helburu nagusia interesgarria izatea da» (31) –«pop science»–. Dawkinsek eskandalua piztea maite du, eta abila da eskandalua sortzen. Hala eta guztiz ere liburuko ebazpen nagusiek ez zuten eskandaluaren beharrik interesgarriak izateko guztiz. Tesi nagusia da, Dawkinsek aski sinplifikatzen duena gehiago sinplifikatuz, biziaren sorburua eta funtsa egoismoa dela, eta bizidunok oro erro-errotik geredunak garela. Biziaren esentzia egoismoa da.

«Hasieran sinpletasuna izan zen», hasten da II. kapitulua (41),²²⁵ filosofoek aipatu ohi duten «hasieran kaos izan zen» klasikoaren oihartzuna (spencertarra apika), Dawkinsen xedea zientziaren barrenarekin kreazioaren lehen istanteraino barrenatzea baita, eboluzioaren sustiraino bereraino alegia, argian uzteko hastapeneko atomoen salda edo anabasa desordenatu eta iraunik gabekoan ordena nola abiatu zen eta multzo iraunkor gero eta konplexuagoak eratuz joan, bizia piztu eta buruenean zu

eta ni eta jendea oratu arte.²²⁶ Hatsarrean jatorrizko salda dago, eta han elementu denak barreia. Atomo sakabana batzuek, elkarri lotuz, molekula gutxi-asko egonkorrak moldatu dituzte. Halako batez, uste-ezustean, aparteko molekula bat bere buruaren kopiak ekoizteko gaitasun partikularraz sortu da: «erreplikatzailea» (44); biziaren arbasoa, «gure fundatzailea» (48). Hain zuzen genea «zehaztasun handiz kopiatzeko gaitasuna duen erreplikatzaile bat da», «hautespen naturalaren unitate gisa balio izateko bezainbat belaunaldi iraun ditzakeen kromosoma-material zati bat» (59). Behin bizira heldurik, erreplikatzailearen (genearen) enkarnu larri guztia bizian irautea izanen da, horretarako bere kopiak etengabe ugaltzen arituz, beste geneekin lehiatuz, existentziaren aldeko borroka borrokatuz.²²⁷ Hartara:

Erreplikatzaileak ez ziren existitzera bakarrik mugatu, beren buruak gordeko zituzten edukiontzia eraikitzen hasi ziren, existitzen jarraitu ahal izateko bitartekoak. Aurrera egin zuten erreplikatzaileak barruan bizitzeko *bizirauteko makinak* eraiki zituztenak izan ziren (49).

Hots, gorputz edo organismo-robot bat jantzi zutenak. Bilakaeraren bidea luze ibili ondoren, erreplikatzaile horiek:

Zugan daude, eta nigan; haiek sortu gintuzten, gorputz eta buru; eta haiek iraunaraztea da gu existitzeko azken arrazoa [gure bizitzaren zentzua?].²²⁸ Bide luzea egin dute erreplikatzaile haiek. Orain, gene ize-na dute, eta gu gara haien bizirauteko makinak (49).

Azalpen labur honetan hainbat azpitesi inportante gordetzen da (dudarik gabe filosofiarentzat eta moralarentzat ere garrantzizkoa): bizidun guztien batasun esentziala espazioaren zabalean,²²⁹ edo guztien elkartasuna eta jarraitasuna denboran zehar, eta banakoon kontingentea (hilezkorraren eta hilkorren arteko erlazioa);²³⁰ guztion bitartekotasun edo instrumentaltasun soila talaia biologikotik soeginda,²³¹ etab.

Eboluzioaren printzipioa hautespen naturala da, biziaren erreinuko grabitate legea. Eta zein da subjektua: espeziea, taldea, familia, banakoa, genea? Puntu eztabai-datua da, baina Dawkinsentzat ez dago dudarik: genea da, eta banango genea;²³² edo hobeto, Dawkinsen berbetan, gene berekoa –berba biak azpimarkatuz, baina bigarrena batez ere guretzat: egoismo erradikalaren tesia-. Subjektutzat bat ala beste zein hartu diferentziaren munta Dawkinsek berak nabarmentzen digu: auzian dagoena banakoaren ala taldearen lehentasuna da, eta azken batean gizakiaren –norbanakoaren– izaera natural egoista ala altruistarena.²³³

Eboluzioak hautespen naturalaren bidez funtzionatzen du, eta hautespen naturalak ‘egokienez’ bizirautea esan nahi du. Baina banako egokienez ari gara, arraza egokienez, espezie egokienez, edo zertaz? Helburu batzuetarako berdin dio zertaz ari garen, baina altruismoaz ari garenean, jakitea ezinbestekoa da. Darwinek existentziaren aldeko borroka deitu zion horretan lehian daudenak espezieak badira, banakoa jokoko peoia izango da, eta, behar denean, bere burua emango du espezie osoaren onerako. Modu errespagarriago batean esanda: talde batek –adibidez, espezie batek edo espezie baten populazio batek– talde aurkari batek baino iraungitzeko arrisku txikiagoa izan dezake, baldin eta lehen taldeko kideak haren alde bizia emateko prest badaude [subjektuak altruistak badira], eta, aldiz, bigarren taldean nork bere helburu berekoiak lehenesten baditu [subjektuak egoistak badira]. Ondorioz, batik bat, bizia emateko prest dauden banakoez osatutako taldeek populatuko dute mundua. ‘Taldea-hautespenaren’ teoria da hori; eboluzioaren teoriaren xehetasunak ezagutzen ez zituzten biologoek luzaz egiazat hartu dutena (35-36).²³⁴

Beraz, zoologo eta etologo klasiko horien kontrara (K. Lorenz, etab., edo E. O. Wilson), Dawkinsek eboluzioaren egiazko subjektua, ezta banakoa ere, genea dela baiesten du. Eta hori egoista dela –bizi-borrokaaren subjektu baita–

logikoa baino ez da harentzat darwinismoaren barruan. Hots, hautespen naturalaren unitatea, taldea izan ala genea izan, definizioz bezala behar da 'berekoia' deklaratu (8). «Mezu darwinista 'Zer edo zer berekoi' gisa» laburbil baitaiteke (9).

Hautespen naturalak nola funtzionatzen duen kontuan izanda, ondoriozta daiteke hautespen naturalaren bidez eboluzionatu duen orok berekoia izan behar lukeela. Beraz, babuinoen, gizakien eta beste bizidun guztien portaera aztertzen dugunean, berekoiak direla aurkitzea espero behar dugu (32).²³⁵

Hori argi uztea da Dawkinsen xede behinena, eta gero harren aurka polemika gehien sugartu duena ere bai:

Nire helburua berekoikeriaren eta altruismoaren biologia aztertzea da.

Interes akademikoaz gain, giza interes nabarmena du gai horrek. Gure [kasu: gizaki guztion!] bizimodu sozialaren alderdi guztiei eragiten die, maitatu eta gorrotatzeari, borrokan eta elkarlanean aritzeari, eman eta lapurtzeari, zeken eta eskuzabal jokatzeari.

[...]

Liburu honen ikuspegia da, gu, eta gainerako animalia guztiak, gure geneek sortutako makinak garela. Chicagoko gangster arrakastatsuek bezala, gure geneek oso mundu lehiakorrean biziraun dute, zenbait kasutan milioika urtez. Horrek bide ematen du gure geneek ezaugarri jakin batzuk dituztela espero izateko. Bada, nire ustez, gene arrakastatsu baten ezaugarri nagusia errukirik gabeko berekoikeria da. Genearen berekoikeriak banakoaren portaera berekoia eragingo du gehienetan. Hala ere, ikusiko dugun eran, kondizio berezi batzuetan, animalia-banakoengan altruismo-mota mugatu bat bultzatzea da gene batek bere helburu berekoiak erdiesteko modurik onena. 'Berezi' eta 'mugatu' hitz garrantzitsuak ziren aurreko esaldian. Bestela pentsatu nahiagatik ere, maitasun unibertsala eta espezie osoaren hobe beharra zentzurik gabeko kontzeptu hutsak dira eboluzioaren ikuspuntutik.

[...] Nire ustez, geneen errukirik gabeko berekoikeria unibertsalaren legean oinarritutako gizarte bat ez litzateke bizitzeko batere gizarte gozoa izango. Baina, zoritxarrez, zerbait asko gaitzetsiagatik, ez dio egia izateari uzten. Liburu honen helburu nagusia interesgarria izatea da, baina, hemendik ondorio moralik atera nahi izanez gero, har ezazu ohar gisa. Kontuan hartu: nik bezala, guztien ongiaren alde eskuzabal eta berekoikeriarik gabe lankidetzan arituko den gizarte bat eraiki nahi baduzu, laguntza gutxi izango duzu biologiaren izaeraren partetik. Saia gaitezen eskuzabaltasuna eta altruismoa *irakasten*, berekoi jaio baikara (30-31).

Nola ulertu berekoikeria hori: fatalismo biologiko gisa? Biziaren eta bizidunon izaera egoista erradikala hain ozenki eta batez ere zentzurik positiboenarekin predikatzek jendarte eskandalizatu badu, tarrapata eragin duena Dawkinsen estiloaren erabatekoa eta zakarra gehiago izan da, iritzion zinezko berritasun jada zahar samarra baino (tradizio filosofikoan bederen). Edo jendeak haren apostolutza ateistarekin asoziatu duelako? Salbazio-erlijioak antzina antzinenetik horrelatsu mintzo direla aparte ('jatorrizko bekatuaren' esanahia horrelako zerbait da), aspalditxo irakurtzen da Nietzsche baitan:

Un ser que fuera capaz de acciones libres de todo egoísmo es más fabuloso todavía que el ave fénix, puesto que toda idea de 'acción no egoísta' se desvanece ante su análisis exacto. Jamás hombre alguno ha hecho nada exclusivamente para los demás y sin ningún móvil personal. Más todavía: ¿cómo podría hacer algo sin relación a él, y por lo tanto, sin una necesidad interior (que debe tener su fundamento en una necesidad personal)? ¿Cómo el ego podría obrar sin ego?» (*Humano, demasiado humano*, § 133).²³⁶

Gogoratuko denez, Nietzscheren mailuaren atzean Schopenhauerren biola dago, eta atzerago Spinozaren metafisika. Schopenhauerrentzat mundua muin-muinean Nahimena da, Bizi-Nahia; egoismoa ez da «bizi-nahi iza-

tearen forma» besterik (§ 58), bizi den ororen esentzia, bizidunaren egintza guztien motibo fundamentalak.²³⁷ Eta Schopenhauer baino lehenago, «desira gizakiaren esentzia bera da, h. d., gizakiak bere izanean irauteko eginahalean egiten duen ahalegina», zioen Spinozaren IV, 18 Proposizioak. Esentziala da, hortaz, andre-gizona bere existentziari atxiki-atxikia egotea, bere burua eta bere buruaren onerako den guztia maitatzea, eta hura soilik. «Horretantxe datza, hain zuzen, ez bestetan, bertutea», azkenburutzen du, *more geometrico*, Amsterdamgo gogoe-talari zohardiak (Eskolioa).

Kooperazioaren arlora etorritz: egoismoak ez du kooperazioa ukatzen; kooperazioa bultzatu ere egiten du (gizaberea abere soziala dena agerikoa da edozeinentzat, datu hori bazter lagatzeko). Bizia hastea bera kooperazioari zor zaio. Kumearen ernaltzea zer esanik ez.²³⁸ Gorputza osatzea, soinal bakoitzaren eraketa: «hanka baten sortzea gene anitzen eginkizun kooperatiboa da» (68; ik. 69, 328). Genea bera «unitate sinbiotikoa» da, izan (227-228). Gizakume osoa mila milioi milioi zelula ingururen kooperazioaren obra,²³⁹ etab. Gene batek, ez bere ahal bakarragatik, beste geneekin eta ingurumenarekin etengabe kolaboratzeagatik garaitzen du (68-69). «Hautespenak beste geneekin kooperatzen duten geneak faboratu ditu» (80; ik. orobat, geneen kooperazioaz, 10, 71, 96, 121-122...). Unibertsoan dena bat da, denak denarekin kooperatzen du –batak bestearekin zerikusirik ez dutela diruditen satorrek eta zozoek ere (101-102, 233-234)–. Dawkinsek goian-behean aipatzen dizu kooperazioa, erliebatzen dizu kooperazioaren garrantzi substantziala; inoiz egoista eta kooperatzaile berba biak liburuan sinonimoak edo truka-garriak direla sinestarazi gura izateraino irakurleari:

Gene berekoia izenburuaren ordezko on bat *Gene kooperatzailea* izan zitekeen. Paradoxikoa da, guztiz aurkakoa ematen baitu, baina interes berekoiak dituzten geneen arteko kooperazioaren alde argudiatzen da liburuaren zati handi batean (10).

Geneen kooperazioaren mundua aski konplexua da, eta hori azaltzeko badu Oxford eta Cambridge estropadarekin analogia bat ere polit askoa, moral honekin:

Arraunlari on baten bertute bat talde-lanean aritzeko gaitasuna da, eskifaiako gainerakoekin bat etorri eta lankidetzan aritzeko trebezia. Muskulu indartsuak izatea bezain garrantzitsua izan daiteke hori (70-71).²⁴⁰

Gene ona lan-lagun ona da, arraunlari ona bezalaxe.

Kooperazioak, alabaina, ez du altruismoa, norberaren ahanztura edo norbere interesen atzentzea esan gura. Aitzitik, kooperazioa, 'altruismoa' irizten duguna bera, egoismoaren adar edo deribazio bat baizik ez da. Naturan hainbat fenomeno hautematen da itxuraz altruista: erle «kamikazeak», erasotzaile uste dutena eztenkatuz erlauntza defendatzen dutenak, eztenarekin batera bizia emanez.²⁴¹ Txori txiki askok harraparia inguruan sumatu orduko (belatza, adibidez) «alarma dei» bat jotzen du, eta banda osoa airean ezkututzen da segurura (34, ik. 213, 215 eta hurr.). Itxura guztiz txori alarmajoleak bere burua arriskuan jartzen du harrapariaren arreta berarengana erakarriz. Altruismo nabarmenena eta deigarriena aita-ameena litzateke kumeekiko, haiek hazten halako lanak hartu eta gero, eskerron apurrik gabe alde egiten baitiete (34-35). Baleak eta izurdeak ito egiten dira ezin badute arnasarik hartu.

Eta ikusi da sardako kideek salbatu eta lagundu egiten dituztela balea-kumeak eta itsas azalera igo ezin diren zauritutako banakoak [...]. Bide batez, ondo egiaztatutako istorio bat behintzat bada, izurde basati batek giza igerilari bat itotzetik salbatu zuela dioena [...]. Ikusi dira babuino ar helduak beren biziak arriskuan jartzen, taldeko gainerakoak harrapariengandik babesteko, lehoinabarrengandik adibidez (138).

Hainbat eta hainbat adibide aipatzen du, eta banan-banan Dawkinsek 'itxurazko' altruismo kasu guztiak egiazko iturburu egoistara ukurbiltzen ditu, kapriola bitxi

samarrekin batzuetan.²⁴² Haste-hasteax axioma bat dago: geneak direna direlako eta direnerako direlakoxe, «geneetan altruismoak txarra izan behar du, eta berekoikeriak ona. Altruismoarentzat eta berekoikeriarentzat eman ditugun definizioen ezinbesteko ondorioa da hori» (68). Sozialtasun naturalaren jatorria ere egoismoarekin esplikatzen da: bakarka biziz (ehizatuz, babestuz, lan eginez, etab.) baino onuragarriago ateratzen da elkartasunean jardutea.²⁴³ Konklusioan, beraz: kooperazioaren azkeneko arrazoa egoismoa da.²⁴⁴ «'Gene kooperatzailearen' eboluzioak ez du inoiz hausten gene berekoiairen oinarrizko printzipio teorikoa» (10).

Tarteka-marteka deserosotasun batzuk sentiarazten ditu testuak, ezbaika eta bai-eta-ezka diharduela. Bizia-
ren eta bizidunen jardute orearen azken arrazoa (biologikoa) berekoikeriara murriztean, berba horren esanahia ez dela adiera moralean edo psikologikoan hartu behar (32-33), aseguratzen da (eta ezin da, ezin ere). Baina gero, bai Dawkinsen liburuan eta bai gene egoistaz diharduen hainbat soziobiologoren izkribuetan,²⁴⁵ zeharbegirada eta keinu-meinu burleskoak («non gelditu ote da altruismo puru eta desinteresatua!», 215) behin eta berriro egiten dira gizajendearen gizarte bizitzari (38-39), edo gizakiaren apartekotasuna abereen goi-goitik jartzen omen duten humanitateen eta filosofiaren harrokeria klasikoari (ezjakintasunari alegia) (29), edo gizon-emakumea tximinoena gabe Jainkoaren antzekoa suposatzen duen sinesmen fantastikoari,²⁴⁶ edo karitate sublime bat ezinezkoa predikatzen ei duen²⁴⁸ edo altruismoaren santuak omen moldegabeki ereduizkoak jendeari aurkezten dizkion erlijioari. (Ch. Hitchens ezker, 1995, Ama Teresa Kalkutakoaren birrinketa kupidagabeena modan dago). Gurasoen maitzarre ederra haurtxoari zinetan ez da euren buruaren maitatea besterik, samaritar onaren egitatean bertan egoismoa ezkututzen da, hurkoari laguntzearren karitate egoistaz legendunak zaintzen-eta bizia sakrifikatzen duen fededunak zeruko sariagatik egiten du, etab. Ados, ez gara ainge-

ruak. Bere burua apur bat esaminatu duen edozeinek deskubritu izan du, egitaterik nobleenetan ere azpian zenbat miseria txiki eta ez hain txiki nahasten zaigun. Aita San Inazio Loiolakoaren esanean, esperientziak erakusten dit behar dudala «ikusitako neure burua zauria eta zornea bezala, hortik atera baitira hainbeste bekatu eta hainbeste gaiztakeria eta hain pozoi zikina» («mirarme como una llaga y postema, de donde han salido tantos pecados y tantas maldades y ponzoña tan turpísima»). Zerbait bitxia, zoologo eta 'ateista berrien' gogojardunotan beste behin egiaztatzea da, ideiek, historian, errepikatu ez dutela apika egiten, baina errimatu bai (aurreko bertsoari kontra egiteko denean ere).²⁴⁸ Abereak gara, gizabereak, eta barru-barruenean ez gara egoista zikin batzuk besterik, dio mezu berriak. «Ez dut ene bizian kausitzen deus onik, ez dut deus ikhusten ene baithan baizik ere jite gachtoa eta hartarik sorthu bekhatua», zioen mezu zaharrak J.-P. Arbelbide Etxeberriren luman (*Erlisioea*, 1890). San Agustín eta Luteroren txalupan goaz beti, zaharrak nahiz berriak.

Eta, hala ere, nire egoismoaren eta Albert Schweitzer baten egoismoaren artean egon behar du diferentziaren bat...

Honezkero, bada, irakurleak baditu gutxienez bi katramila. Bat: onarturik bizidun ororen berekoikeria esentziala metafora gisa hartu behar dela, zein da horren zentzu eta hedadura zehatza? Eta bi: Dawkinsek ez bide du moralaz erago nahi; baina horren alusioak edo ohar kritikoak (38-39) txitean-pitean egiten dituzenez, eta liburuaren arrakastaren zio nagusi bat dudarik gabe haren teoriaren zerikustekoa izan denez gizarte eta gizakumearentzako, zein da doi-doi Natura (berekoikeria) eta kultura (moralaren) artean erlazioa edo aurkakotasuna? Beti baiespene seguruaren estiloarekin, baina Dawkinsen jokabide literarioa luzera anbigua da. Batetik berekoikeria unibertsalaren baietza erruz eta sendo enfatizatzen da; bestetik ziurtapen horren lakarra leuntzen saiatzen da modu diferentetan. Bera egoismoaz adina edo gehiago altruismoaz

interesatzen dela, esango digu (8), edo gene berekoia esan ala gene kooperatzailea esan berdintsu dela (10). Edo, per-pausak zinikoak irudi balezakete edo gizon-emakumea-
rentzat bereziki losentxagarriak ez badira, bera etologoa dela eta funtsean animalien portaerari buruz diharduela (26, 180-181), desenkusatzen da –berehalaxe gizaritari eta gizakiari erreferitzeko, beste abereak eta gizaberea deus bereizteke–.²⁴⁹ Batez ere berekoikeria hori metafora bat delakoari oratzen zaio, eta metaforaren estatus epistemiko berez zaila testu zientifiko batean, berak are zailagotzen digu.²⁵⁰ Ez du nahi berekoikeria zentzu moralean har dakion, baina «ontasuna darwinismoz hiltzen da» txantxatzeke ez du eragozpenik (249). De Waalek berekoikeria kontzeptuaren desgokitasun guztizkoa (komertziala izan ezik) modu askotan salatu du. Hasteko norbere «onuraz jardutea» (*self-serving*) eta berekoikeriaz jardutea (*selfish* –intenzioa suposatzen duena–) ez bereiztea.²⁵¹ Portaera altruista asko norbere onurakoa da, eta ez da berekoia. Baina andre-gizonaren zenbait jokabide altruistak norbere onuraren ere gaineratikoa dirudi. Posible da gaixoak zaintzen bere gazte urteak Afrikan sakrifikatzen dituen monja baten ariman, edo lubakietan lagunagatik bizia ematen duen gudariaren bihotzean, edo juduren batzuk nazien basakeriatik salbatzearen lepoa arriskatzen duen burgesaren kontzientzian, berekoikeriak agintzea azken-azken absoluturen baten adieran: baina zein da berekoikeria horren zentzua? Geneen ugaltzeko abantailarena behintzat ezingo baita izan. Berekoikeriak –kontzientziakoak, ez geneetakoak– guztiz beste oinarriren bat eta bestelako esanahiren bat erdietsia izan behar dizu anartean...²⁵²

Beharbada Dawkinsen liburuko punturik problema-tikoenean kausitzen gara hemen. F. de Waal zoologoa, kritikoa Dawkinsekin, horren liburua zein era kezkarriaren hersten den, asaldatzen da: «Lurrean gu bakarrik matxina gaitezke erreplikatzaile berekoien tiraniaren aurrean» (248).²⁵³ Horixe da Dawkinsen azkeneko frasea. Esango bazu bezala: liburu hau alferrik irakurri duzu, ez dauka zeri-

kusirik zurekin! Abere guztien artean gizaberea da geneen menpeko ez dagoen bakarra. Libre da (Naturatik!).

Sortu gintuzten gene berekoiei aurre egiteko ahalmena dugu [...]. Altruismo puru eta desinteresatua nahita landu eta elikatzeko bideak aztertze gaitasuna ere badugu –horrelakorik ez dugu naturan, ez da inoiz existitu munduaren historia osoan–. Gene makina gisa sortu gaituzte [...], baina gure sortzaileen kontra jaikitze ahalmena dugu (248).

Hori da itaun zahar demonialua: nola lotzen dira Natura (geneak) eta kultura, ala kontrajarri egiten dira eta bi poloak ez dira lotzen batere? Natura ukatuz eta gaudituz bakarrik lantzen/lortzen al da kultura, ala garapen gradual bat da –jauzirik gabe– batetik bestera dihoana? Hots, graduala soilik da abereen eta gizakiaren arteko diferentzia?

Arazoa ez da gaurkoa. Nola elkartzen dira Natura eta grazia, haragiaren lurrekotasuna eta fedeko zerutartasuna?, aztoratzen zen San Agustin, eta Hiponako neoplatoniko kristautasunera konbertitua ezker mendebaleko espiritu azkarrenei arazoak ez die bakerik eman. Natura eta grazia, Natura eta askatasuna, Natura eta kultura, ‘bi arimak’, etc., kuestioa azkenean beti bera da: gizakiaren natura soil baino ‘nolabait’ gehiagoa (abere bai, baina razionala, etab.). Zer izaki bikoitza da edo kontraesaneko natura bitakoa gizakumea?²⁵⁴ Pico della Mirandola humanistarentzat (1463-1494), askea baita, eta askatasuna Naturaren uko eta gaindipena baita, gizakiak ez du naturarik. Leizarraga kalbinistak halaber (1506-1601) oposizio erradikalean ikusten zituen bi muturrak, eta Grazia baies-teko ez zeukan Natura ezetsi beste erremediorik. Gure natura «choil corumpitua eta maradicatua da», geure naturaren araberako dohain guztiak miseria baino ez dira (askatasuna bera barne), berdin eginkari on guztiak. Grazia ez da gure baitan bestela sartuko, geure naturari guztiz uko eginez baizik, «non lehen gure verthute, çuhurtzia, eta iustitia guciaren confidança guciuz hustuak eta billu-

ciac ezgaren: bay hambaterano non gutan den gucia con-
demna baiteçaquegu» ('Baptismoaren administratzeco
forma'). Descarteszat (1596-1650), platoniko moderno
eta sanagustindarra bera, Natura makina bat da («bizirau-
teko makinaz» mintzo da Dawkins),²⁵⁵ haren buruz buru
gizaki goiari hura menperatzea dagokio. Gizakia bera,
Natura/materia heinean, ez da makina besterik; espiritu
gisa, haren espazioa askatasuna eta kultura da. Natura eta
espiritua (gizakiaren baitan), nolabait elkarturik bai, bai-
na ez dira bata bestearen luzaera, osagarria, ezpada bata
besteari kontrakturik ematen dira. Bi izaera diferenteta-
koak dira, batela eta arraunlaria erabat izaera diferenteta-
koak diren antzera.

Natura eta kultura erlazioari buruz gene egoistaren
testua zibu-zabuka dabil, eta azken kapituluarekin,²⁵⁶ Dar-
winek pentsabideetan erabateko etena ekarri omen zuen,
baina irakurleari Dawkins uhar sinesgaizki sanagustindar
zaharretan pulunpatu dela, eta gu berarekin, egiten dio
inpresioa.²⁵⁷ Kooperazioa, sexuen arteko maitasuna le-
gez gurasoena haurrenganako, aberriaren atxikimendua
nahiz klaseko solidaritatea nola gaixoenganako errukia
eta 'itxurazko' eginkari altruistenak, dena egoismora eta
soil egoismora nola ukurrarazten den, prosa bizi-bizian
eta euskarazko itzulpen txairoan orriak eta kapituluak
irakurri ditugu gene berekoiaeren historia eta istorioekin.
Eta hain zuzen ere –inportantea, erabakigarria–, ez berri-
tasunen jakin-min hutsez, «bizitzaren zentzua egoismoan
datza» ikasteko orientazioan baizik, autoreak berak lehen-
biziko kapituluan halaxe aginduta (29). Gene berekoi
kupidagabe aktiboen oskol gisakoak baino ez garela, ikasi
dugu; «honela edo horrela portatzeko» (96) manatzen
diguten geneek programaturiko robotak garela. Haien bi-
tarteko soilak eta jopuak garela; egiten edo uzten dugun
dena haien esanera eta haien zerbitzuan egiten dugula.²⁵⁸
Eta –garrantzizkoa berriro– Darwinen «esanahi filosofiko
sakona» horixe dela (29). Darwinek, berriz, zesura eraba-
teko bat esanahi duela biziaren hiru mila milioi urtean,

eten erradikala kulturaren, pentsamenduaren eta filosofia-
ren historian, tamalez filosofoek eta humanistek oraindik
konprenitu ez duten arren (29). Eta ordua dugula hori
ikasteko. Hori korrijitzera dator liburua. Darwinek eman
dio «lehenengoz azalpen koherente eta arrazoizko bat gu
existitzeari». Hori konprenitzea «giza interes nabarmene-
koa» da, ordea (30), eta jendeari hori konpreniarazteko
idazten du Dawkinsek, eta esperantza horretan jartzen du
irakurlea irakurtzen. Arazoa larria eta sakona den bezain
garbia du erantzuna: «Berekoiak jaio gara».²⁵⁹ Hori da sa-
kon-sakonean buruan sartu gura zaigun mezua, Darwinen
iraultza ikasteko eta, beraz –orain arteko «sineskeriak»
alboraturik–, «egiaz jabetzeko», bizitzaren zentzuari «eran-
tzun zentzudun bat» emateko, h. d., «adinez nagusi egite-
ko» hitz batean (Kanten alusioa, suposatzen dut) (29).

Dawkinsen diskurtso guztian anbiguitate funtsezko
bat dabil dantzari, irakurketa nahasten duena: eboluzioa-
ren (Naturaren) ibilera eta arauak batzuetan balio des-
kriptiboarekin, beste batzuetan normatiboarekin (inoiz
biak aldi berean) aipatzen dira, zientziaren eta moralaren,
edo Natura eta kulturaren balioa nahastuz. Gero, bat-ba-
tean, biak arras banatutzat jotzen dira.

11. kapitulua (meme famosoena) gizakiaren bere-
zi-berezitasunarena da: orain arte eskaini diren arrazoibi-
deek «bizirauteko makina» guztientzat balio dute (hots,
hautespen naturalaren bidez eboluzionatu duen zernahi-
rentzat), ala salbuespenen bat posible da? «Espezie bat
salbuetsi behar bada, arrazoi konkretu sendoengatik egin
behar da. Badago arrazoi sendorik uste izateko gure espe-
ziea apartekoa dela? Erantzuna baietz dela uste dut» (235).
Dawkinsek, hortaz, leku aparte batean kokatzen du gizakia
unibertsoan (Darwinen aurretik bezalaxe, eta gehiago!).

Zertan datza gizakiaren apartekotasuna? Kulturari
eta kulturaren transmisioan; edo, hobeto (kultur trans-
misioa beste abere batzuek ere ezagutzen baitute)²⁶⁰ ho-
rren modu espezifikoan: memeen erreplikari. Memeen
teoria azaltzea («oso espekulatiboa») gure gairako ez baita

beharrezkoa, honenbeste bakarrik: transmisio (progreso) kulturala eboluzio biologikoaren analogian begiestea proposatzen du Dawkinsek (237-239, 246). Geneak eboluzio biologikoaren unitateak diren antzera, memeak transmisio kulturalaren unitateak dira.²⁶¹ «Geneak espermatozoideen edo obuluen bidez gorputzetik gorputzera salto eginda hedatzen dira gene-gordailuan; bada, memeak garunetik garunera salto eginda hedatzen dira meme-gordailuan» (238-239). Guretzat funtsezkoa: beste abere guztien eboluzioa gene egoisten agintzapean dago, gizakiarena ez. Alde batean (bestelako) abere guztiak eta beste aldean gizakia, bi mundu erabat diferente osatzen dituzte. H. d., eboluzioaren joairan gizakiarekin biziaren erresuma zeharo bestelako bat agertu da.

Erreplikatzaile-mota berri batek bere kopiak egin ahal dituen kondizioak sortzen badira, erreplikatzaile berriak agintea hartzera joko du, eta eboluzio-mota berri bat abiatuko da. Eboluzio berri hori hasita, ez dago arrazoirik zaharraren mendeko izan behar duela pentsatzeko. Gene-hautespenaren bidezko eboluzio zaharrak, garunak sortuta, lehen memeen sortze-salda jarri zuen. Eta, lehen memeak sortuta, haien eboluzio-mota abiatu zen, bestea baino askoz ere azkarragoa (240).

(Dawkinsek 'espiritua' berba ez du aipatzen...).

Ezin da esan, biraketa hori aurrez iragarrita ez zegoenik, hiruzpalau bider ere. Kontzientzia Naturatik (geneetatik) askatasuna bezala definitu duenean, adibidez.²⁶² Ar eta emearen arteko harremanaz diharduela, orobat, kultura ezberdinetan familia sistema hain ezberdinak hautematean: «aniztasun harrigarri horrek adierazten du gizonen bizimodua kulturak gobernatzen duela, batez ere, eta ez geneek» (208-209). Edo, geneen indarra enfatzatu eta gero, hala ere posible dela –geneen akuilua gorabehera– umeei altruismoa irakastea, gatzigatzen duenean: «Giza irakaspenik ondorioztatu behar bada, hau da, gure umeei altruismoa irakatsi egin behar diegula, ezin baitugu espero haien izate biologikoaren parte izaterik» (181).

Posibilitateren bat, hortaz, kulturak hertsadura biologikoari buru egiteko, testuan barrena beti onartu da. Zenbaterainokoa? H. d., gizabere Naturatik libreza zenbateraino bereizten da Naturaren peko beste edozein aberetatik? Irakurleak irakurtzen duena da, auzi bihurri horretan autoreak nahiago duela muturra ez sartu.²⁶³ Praktikan posibilitateak ez du handia izan behar. Behintzat, liburuan altruismo eta kooperazio desinteresatu omenen hamaika eta bat adibide analisatzen da, eta azkenean egitate egiazki altruista posible bakartzat (beste denak errotiko egoismo naturalera bihurrazten dira) odol-ematea soilik aitortzen da; hori ere segurantzia gehiegi gabe («tentatuta nago ekintza hori benetako altruismo puru eta desinteresatutzat jotzeko», 280). Kontua da naturalista gisa mintzo garen ala antropologo gisa (moralista, soziologo, etab.). Zientziarentzat bezala filosofiarentzat, kasi apriorizkoa da Naturak bere inperioa duena (bere determinismoa –bere ordena duela esatea adinatsu baita–),²⁶⁴ Dawkinsengandik inork ez zuen besterik itxarongo. Korapiloa natur determinismoa, edo eskolaera klasikoan kausalitatearen printzipio unibertsala esaten zena, eta giza askatasuna (kulturaren beregaintasuna) elkarrekin konpontzean dago; h. d., nola izan gaitezkeen tenore berean Descartes automatak eta espiritu askeak, erantzupidekoak; Dawkinsen makina robotikoak eta berdenboran agente helburuen kontzientek, etorkizunaren ikustun eta erabakimen propioaren jabe. Filosofoak, askatasunaren faktoa (edo postulatu) esplikatzeko orduan, nahiko endredatuak ibili izan dira. Baina bizitzaren zentzua filosofoen ‘sineskeriak’ gabe argitu behar zigun Dawkins apenas dabil hobeto. Esatea determinazio genetikoa betiko, erabateko eta itzulezina ez dela, geneek determinatu zentzu estatitiskoan baino ez gaituztela determinatzen (323), ez da salbuespenaren posibilitatea, askatasunaren faktoa hortaz, printzipioz ametitzea baino gehiago (gure ezjakintasunari ihesbide bat irekitzea, esango zukeen Spinozak), buruhaustea ez baitago hori aitortzean, hori esplikatzean baino. Ordena natural unibertsalaren barruan salbuespen kasuak (edo

eremu oso bat salbuetsia, kulturarena) nola justifikatu, beharbada memeen teoriarekin ubidetxo bat ireki edo iradoki gura zen (ik. 247), baina abiaburu horretatik helbururaino zinez nola nabigatu, Dawkinsek, bera arazoaren saihetsetik pasa eta, irakurleari uzten dio asmatzeko, entsegu filosofiko pobreak baino azalpide sinesgarriagoren bat berak aurkeztu gabe.²⁶⁵

Determinismoaren iluntasun horiez gainera gene egoistaren eta memeen teoriak dualismo kartesiarraren tankera berbera dauka –manikeismoarena, esan liteke–, berak hori ukatzeak ez dio deus erremediatzen (390).²⁶⁶ «[Kritikoe] ez dute arazorik beren sexu-grinari eusteko hori egitea sozialki beharrezkoa denean. Zer du horrek dualistatik? Argi eta garbi, ezer ez». Egia da, ezer ez. Baina arrazoa honela ematen bada: «gu, hau da, gure garunak gure geneen aurka altxatzeko bezain bananduta [!] daude haiengandik, eta behar bezain independenteak [!] dira haiekiko» (390), orduan esplikazio dualista klasiko-klasikoenaren²⁶⁷ espilu aurrean gaude. Naturaren eboluzioa eta kulturaren garapidea modu analogoan, baina zeharo independentean eta bestelakoan aitzinatzen bide dira. Irakurlearen harrimenerako, darwinismoan barrena egin duen bidaia guztia, haren ukoan bukatzeko izan da.²⁶⁸ Beheko maila ilunean Natura dago, darwinista; goiko maila argitsuan kultura (gizartea), eta hau ez-darwinista da, ez-naturala! –are, antinaturala da, hots, espirituala! (Natura eta graziaren eskema sanagustindarra)–.²⁶⁹ Gizakiok, bada, «aldez Natura gara, aldez kultura, eta ez osotasunen bat ongi integratua», asaldutzen da De Waal. Kulturako eta gizarte bizitzako araumendu guztia –De Waalekin jarraituz–, etxeko fasada hutsa da (moral, zuzenbidea, politika): kanpotik txuri, barruan dena grina antisozial eta amoral belbeltzak, egoistak, borbor. Gizakiaren moraltasun guztia (enpatiazko sentimenduak, abegitasuna, errukia, etab.) axalgain gaineko barniza bakarrik da, azaluskeria ez denean, barnagoko egoismoak toleratzen duen adina soilik balio duena: «atzamarkatu

altruista baten azala eta egoista baten odola aterako da» (M. Ghiselinen arabera).²⁷⁰

Dawkinsek kontrajarriak ulertzen ditu Natura eta kultura (moralak) –Huxleyk egin zuena, ez Darwinek (bitartean Huxleyk baino baliabide askoz landuagoak helmenean erraz zeuzkan arren, bai biologian eta sozio-biologia edo psikologia ebolutiboan eta bai filosofian, dikotomiaren zuloan ez amiltzeko, eta era baldan horretantxe)–.²⁷¹ Kontua da liburu honetan Dawkinsek oposizio horren terminoetan soilik dakiela ez-egoismoari errealitate apurtxo posible bat aitortzen, horrela itxaropenen bat ukan guraz gizadiarentzat (Naturaren aurka!) etorkizunean. Baina orduan ere itxaropen gehiago jartzen du ‘egoismo razionalizatua’ esan genezakeenean.

Agian –idazten du *Gene berekoia*-ren azken paragrafoan–, benetako altruismo desinteresatua da gizonarena bakarrik den ezaugarri bat. Hala espero dut, baina ez dut alde batera edo bestera argudiatuko, eta ez dut haren eboluzio memikoari buruz espekulatuko. Esan nahi dut, okerreanean jarri eta gizona funtsean berekoia dela onartuta ere, aurreikuspenak kontzienteki egin ahal izateak –irudimenean etorkizuna simulatzeko gure gaitasunak– salbatu egin gaitzakeela erreplikatzaileratsuen berekoikeria txarrenetik. Epe laburreko interes berekoietara mugatu beharrean, epe luzeko interes berekoiak indartzeko ekipamendu mentala gutxienez badugu (247-248).

Egoismotik seguru salba gaitzakeen bakarra egoismoa da. Izan ere, egoismoa giza Naturaren esentzia baldin bada, egoismotik ez dago nora irten.

Mundua irekitzeko giltza bakarra oraingoz ez dirudi eskura dugunik, katramila guztion gakoetako bat hor dago menturaz. *Gene berekoia* intentzio bakar eta absolutu bateko liburua da, kasi autorearen estiloa dagien aldebakarkeriaz ondua. Giza miseria guzti-guztien azken arrazoi bat bakarra bilatzen badugu, ia segurua da, edo mitoan amaituko dugula (jatorrizko bekatua, Pandoraren kutxa),

edo metafisikan (Spinoza edo Schopenhauerren gisara), edo ikusalde (biologiko, moral, psikologiko, soziologiko...) guztien nahaste-borrasteen, halako baten emaitzari geuk metafora zientifikoa deitu gura badiogu ere. Beharbada nahasteari nahaste izaten uztea genuke oraingoz bederen geratzen zaigun irtenbide apalki egokiena, ikuspideen pluralismoa eta horietako bakoitzaren autonomia errespetatuz. Perspektiba ezberdinen autonomia (guztiena, zientziarena bezala mitoarena) aitortzen ez bada, eta diferentziak erdeinatzen badira, azkenean hizkuntza bera bihurtzen da nahaste-borraste bat. Funtsean egoismorik ez dago –esan lezake edozeinek–, hori ez da ‘altruismo’ unibertsalaren kasu partikular bat baizik, neure buruarekiko altruismoa («maita zeure burua hurkoak maite dituzun bezalaxe»: taldearen lehentasun absolutuaren suposizioarekin).²⁷² Edo erruki unibertsalarena: existentzia hilgarrira botea izan den gaixo orok errukia merezi du, hala neure buruak. Kant behin egoismo estetikoaz ere mintzo da: «dena da munduan eder eta maitagarri» ederrespen unibertsalaren aplikazio bat litzateke nire ederraren maitasun narzisista, etab. Kropotkinentzat, eginkarien motibazioaren aldetik beha, egoismorik edo altruismorik ez dago: egi ten dugun denaren azken-azkeneko zioa plazerraren bilaketa da, andre-gizonen arteko elkarmaitasun samurrenetik atentatuan tsarra eta haren emaztea bonba batekin triskatze zeko plazerrera.²⁷³ Azken kausa dakienak, beste guztiaren zentzua bere gogara manipula lezake. (Erlijioan bezalaxe).

30 urte geroago, Dawkinsek kulturaren ahal salbagarrian usteon gehixeago duela ematen du –gure kultura kutsadura erlijioso orotik desintoxikatua eta soil zientziak argitua izateko baldintzarekin behintzat (Natura eta kultura kontraktzen jarraituz)–.²⁷⁴ «*Gene berekoia* liburuaren mezu nagusietako bat da –agertu du ohorezko birrargitalpenaren atarian– darwinismoak ez duela izan behar gure balioen sorburu, ez bada zeinu negatibo batekin [...]. Gure gene berekoien aurka jaikitze zeko gaitasuna emateraino eboluzionatu dute gure garunek» (15).²⁷⁵ Tenore horretan

Dawkins ateismoaren alde kanpainan zebilen buru-belarri (ezin da ezikusi, Dawkinsen su ateistak haren kulturaren eta zientziaren, eta beraz gizatasunaren kontzeptuarekin zerikusten duela). 2006an, in puncto ateismoa liburu nagusia aparte,²⁷⁶ irailean, urrian propaganda ateistako saio txikiak zabaldu ditu *The Rational Response Squad*-en,²⁷⁷ eta abenduan 'Atheists for Jesus', komentarioak franko altxatuz: Jesus Nazaretekoaren ateistentzako errebindikazioa.²⁷⁸ Jesusengan eredu bat eta proba bat ikusten du gizakiarentzat nola den posible Natura darwinistaren ukoa eta gaindipena. Altruismoaren eta kooperazioaren maila edo modu batzuk darwinismoak egoismoarekin esplika ditzake; baina –idazten du orain– Jesusena bezalako onberatasuna gehiegizkoa da; hautespen naturalaren ikuspuntu darwinistatik soegilearentzat ergelkeria hutsa, errore bat eboluzioaren norabidean, «darwinismoaren perbertsioa».²⁷⁹ Deigarriagoa, Dawkinsek orain «super-onberatasun» antinatural hori ez duela Jesus Nazaretekoa edo Mahatma Gandhi bezalako salbuespen miragarri bakanetara murrizten. Geuk ezagutzen dugu gure inguruan –darrai esaten– «ergelki»²⁸⁰ eskuzabala, errukiorra, laguntzailea den hainbat jende.²⁸¹ Egoismoaren nagusigoa ez da, hortaz, duela hogeita hamar urte pentsarazten zigun bezain erabatekoa.

'Ergelkeria' antidarwinista horren posibilitatea eboluzioak berak ekoitzia da, baina bere lege oinarrizkoaren aurka nolabait (hautespen naturala). Eboluzioaren historian berri-berria da eta ohiz kanpokoa zeharo, kreazio biblikoaren zazpigarren eguneko zerbaiten antzera-edo. Gizakia halako 'bitxitasun' jaiegundar bat da («singularity») Naturaren baitan.²⁸² Gizadi bitxi horren baitan, super-onberatasuna gutxiengo baten bitxi-bitxitasuna da berriro: esplikaziorik gabeko erokeria arraro bat. Eboluzio naturalaren joairan eta begikera razional eta zientifikoa perbertsio eta ergelkeria hutsa den horri Dawkinsek, hala ere, guztiz onirizten dio, Naturak gaitzirizten dionari –ez du esaten zergatik, eta ez du argitzen arrazoi zientifiko ala filosofiko-humanistaren bategatik egiten duen *salto mor-*

tale hori zientziaren eremutik balioen juzguarenera, artikuluan berak aipatzen duen San Pauloren maneran egin ere, eta, esate baterako, Nietzscheren *Genealogia*-ren arras kontrara: «Well, if that's a perversion, it's the kind of perversion we need [?] to encourage and spread»; «yes, it is the kind of dumb that should be [?] encouraged».²⁸³ (Zein 'arrazoirengatik?')-. Razionalki onarkaitza, zergatikoa ez dakigun arren, onarturik: posible ote da ergelkeria gutxiendar hori epidemia baten eran gizadiaren gehiengoari eranstea? Nola?... Dawkinsek ez gaitu gutxi harritzen bere proposamenarekin. Posible dena, erlijioak erakusten du,²⁸⁴ eta egingarria nola den ere bai: jendearen tentelkeriaz prebalituz! Erlijioan ipuinik absurdoenak sinesteko jendeak daukan jaidura hori («this susceptibility, this palpable vulnerability to infections of irrationality») ateistek 'onerako' baliatuz gero, onbera izateko egon ez dago arrazoi ebolutiborik batere, ez izatekoak asko, baina aise baino aiseago lortuko ei dute instintu natural egoista guztien gainetik onberatasun antinaturala gizartean gehiengotarra bilakaraztea.²⁸⁵ Jendea (inozoa!) bidatzeko biziki eraginkorraz izaten baitira ereduak,²⁸⁶ hori da Jesusen rola:

I think we owe Jesus the honour of separating his genuinely original and radical ethics from the supernatural nonsense which he inevitably espoused as a man of his time. And perhaps the oxymoronic impact of 'Atheists for Jesus' might be just what is needed to kick start the meme of super niceness in a post-Christian society. If we play our cards right – could we lead society away from the nether regions of its Darwinian origins into kinder and more compassionate uplands of post-singularity enlightenment?²⁸⁷

Dawkinsek daukan gauza bat da, alternatiba estremoetan pentsatzen duela beti gizakia: edo Naturaren guztiz mendeko eta egoista huts-hutsa da, edo altruista «puru eta desinteresatua». Natura eta kultura (moral) kontrastatu bakarrik egin litezkeen bi polo gisa tratatzen dira. Zergatik ez suposatu portaera faktikoan bederen

bien artean eskala bat dagoela eta eskalan graduak, aberentzat ere gradu batzuk eta gizon-emakume ezberdinentzat gradu ezberdinak, eta beti Natura eta kulturaren jarraitutasuna eta nahasitasuna? (Tartean beti giza askatasunaren –Kanten berbetan «autonomiaren»– arazo zaila dagoela teoriarentzat). Kooperazioak, esaterako, ez dauka zergatik instintu egoista hutsa izan edo hezkuntzaren emari altruista garbi-garbia. Bietatik ukan dezakeela puska bat, ematen du.

GENE KOOPERATIBOAZ

Edward O. Wilson inurritan aditu handiena da. Ehunka inurri espezie ikertu du mundu osoan, eta inurrien erreinuak eboluzioaren ikuspegi berri bat irakatsi dio ('gene-kultur-koeboluzioarena'), ondorio harrigarriak ikasiz gizajendearen erreinurako. Inurrien mundua erabateko kooperazio sistemarena da, egoismo indibidualaren uko erabatekoaz.

'Gene kooperatiboa', Dawkinsen ondoren (eta kontra) hainbat mintegi eta artikulutan errepikatua aurkitzen dugun esapidea da, J. Bauer biologialari molekular eta neurobiologo aleman, Friburgoko Unibertsitatean profesorearen liburu baten titulua adibidez.²⁸⁸ Ez du kooperazioaren gene bat dagoenik esan gura, gizakia abere esentzialki kooperatzailea dela baizik. Naturan kooperazioa egon badagoena Darwinek bezala Dawkinsek ere badakite. Baina horientzat kooperazioaren rola eboluzioan bigarrentiarra da (eta Dawkinsen kasuan, kooperazio egoista), norgehiagoka eta borroka da lehenengoa. Bauerrentzat, aldiz, biziraupen estrategiako printzipio nagusia kooperazioa da. (Bestelako ikuspide baten etsenplu gisa bakarrik hautatzen dut autore hori, antzeko askoren artean). Bauerren esanean, burmuineko motibazio-sistema sareen ikerketak hala erakusten du, gizajendea hurkoenganako loturak lan-

tzeko eta harreman sozialen atarramendu onerako dago berriaz moldatua, ez inola ere berekoiki norbere baitan kirikio-trikutu eta lagunartearekin lehian borrokatzeko.²⁸⁹ Kritikoa da Darwinekin («war of nature») eta haren jarraitzaile ortodoxoekin;²⁹⁰ kritikoa K. Lorenzen agresibitate naturalaren teoriarekin; are kritikoago Dawkinsekin²⁹¹ eta soziobiologiako egitasmo guztiarekin: geneak elkarrekin lehian eta borrokan irudikatzea, dio, zozokeria da. Soziobiologo nagusietako bat bakarra ez da bera geneak inbestigatzen jardun izan,²⁹² eta geneen harira asmatu dituzten asmazio soziobiologiko irudimentsuak kimera politak baizik ez dira, euren mamian zientzia fikzio hutsa. Bauerrek Diseinu Adimentsuaren teorikoekin parekatzen ditu, horren guztiz etsai ageri diren arren, horren oker berebean jausten omen baitira beraiek: ez oinarriko esperientziak eta ez beren metodoak inolaz ere erdietsi ahal izatea haituzten duten konklusioak fantasiatzea eta ziurtasunik handienarekin baiestea.²⁹³

Hala ere soziobiologo kritikatuotako batekin jarraituko dugu, Edward O. Wilson, bolada batean izan duen arrakastagatik eta, kolega biologoen kritikak gorabehera, kooperazioaren gaian duen interesagatik. Soziobiologia berba E. O. Wilsonen asmazioa da *Sociobiology: The New Synthesis* liburuarekin, 1975. Autoreak, eboluzio darwinistaren ikuspegi berri bat ez ezik (hein batean soilik berria, aurrekari inportanteak bai baititu bere usteentzat), giza zientzietako zuhaitzaren adar guztien sintesirako (antropologia, soziologia, etika, psikoanalisi, etab., historiaren filosofiaraino), andre-gizonaren jokamolde moral eta sozialentzako bereziki, biologia bihurtu gura du enbor bate-ragilea.²⁹⁴

Biziaren bilakabidean erabakigarria lehiakideen gaintetik gailentzea, eta guztien guztiekiko bizi-borrokan nagusitzea eta bizirautea baldin bada, munduan osoki nagusitu diren bi espezieak inurriak eta gizabereak baitira, horiek nola diharduten ikustea izanen da biziaren, h. d., hautespen naturalaren historia argitzeko giltza. Hori da E.

O. Wilsonen *The Social Conquest of Earth* liburuaren abiapuntua eta tesia.²⁹⁵

Inurriak bezala gizon-emakumeak, biak hala biak sorkari 'eusozialak' dira (prosozialak ere esaten da), kooperatzaileak. Bion bilakabideak antzekoak izan dira. Inurrien estrategia garaipena eta mundu guztira hedapena ziurtatzeko, eta gizaberearena, paraleloak dira. Biok erakusten dutena da bizi-borrokan borrokatzen eta garaitzen dutenak ez direla banakoak, taldeak baino. Hautespena, hortaz, ez dela erabakitzen ez indibiduoaren eta ez familiaren mailan, talde osoarenean baizik (talde-hautespena). Ehun milioika urtetan intsektuak banaka bizi izan dira. Ugaldu eta kumeak zaindu dituzte, baina mota gutxi batzuek bakarrik egin dute hurrengo urratsa eboluzioan: habiaren asmaketa ondorea hazteko. Eta are gutxiagok erdietsi dute ondoreak hazi eta habian jarraitzea, eta belaunaldi batekoek hurrengo belaunaldiaren ardura hartzea, horrela belaunaldi diferentek kolonia bat osatzen dutela, non partaide ezberdinek ardura eta eginbehar ezberdinak bereganatzen baitituzte, lan-banaketa antolatu, kastak bereizi eta kideen artean hierarkiak ezarri. Sozietatea antolatu alegia. Inurriek hiri plangintza, laborantza eta abelazkuntza modu bat ezagutzen dute, ordenantza soziala begiratzeko ertzaintza dute eta koloniaren defentsarako edo arerioak erasotzeko armada (inurrien gerra egiteko modua eta gizona zein antz-antzekoak diren deskribatzen laketzen da autorea), eta komunikazio sistema konplexu guztiz landua dute, feromona (usain) zeinuzko «hizkuntza kimikoa».²⁹⁶

Gizaberearen habia sutondoa izan da, horren inguruan eman da eboluzioa homo habilis deritzogun gizaurrekotik gizatasunera. Erabakigarria, Wilsonen ustean, lehen gizona haragijale bihurtzea izan da, haragijatearen inguruko kultura guztiarekin. Ehiztaria saldotan elkarretaratua jarduten da. Mundurik hara bilketan ibili gabe, leku jakin batean plantatzen da. Ehizakoa harrapatzeko zeinek zer egin zereginak kideen artean banatzen dira. Lana buruturik denak supazterrean biltzen dira berriro eta jatena

banatu. Janariaren banatzea egitate sozial txit inportantea izanen da inplikatzan duen guztiagatik. Homo habilisaren hurrengo homo erectusarengatik jada aski ziurtatua daukagu, gizabere horrek, kanpaleku jakinetan iraunkorki plantatua, sua egiten zuela, eta suaren inguruan tokikotua, saldotxo tarroetan bizimoldatzen zela. Kanpalekuok talde finkoaren habiak dira. Bizpahiru belaunaldi elkarrekin bizi dira, zaharragoen esperientzia gazteei transmititzen da, zereginen banaketa bat dago, bata bestearen arduraren kultura loratzen ari da. Batzuek habian geratu eta, 'etxeko' lanak egin, sua eta ondorea edo gaixoak zaindu, egiten dute. Beste batzuk habia hustu eta elikagaien bila joango dira, janariarekin habira itzultzeko. Ehizalekuak atondu eta egokitu beharko dira, beste talderen baten erasotik defendatu. Inguruko besteren batetik andre gazteak harrapatuko dira, etab. Taldeen artean ez da faltako norgehiagoka eta borroka. Talde batzuk nagusituko dira eta biziraungo dute, beste batzuek galdu egingo dute eta suntsitu egingo dira. Horrela, habiako bizibideak, hots, suak, haragijateak, talde arteko lehiak eta gerrak, saldoabere berezi baten eboluzioari daragio, halako bizilegari egoki dagozkion geneak ernaraziz eta baldintzaon gisako burmuinaren garapen partikularra ere sustatuz. Summa summarum, koeboluzio kultural eta biologikoa, talde selekzioa bultzatuz eta baita hautespen indibiduala zentzu klasikoan ere aldi berean: eboluzio maila-anitza. Kulturaren eboluzioak eboluzio biologiko genetikoa eragiten du eta viceversa, populazioen eboluzioak indibiduoena eta viceversa. Bide batez, eboluzio horrek hainbat eratako portaera altruistaren loratzea faboratu du talde selekzioan (territorioaren defentsaren kariatz, esate baterako). Hau da, hautespen prozesua ez da pentsatu behar modu darwinista sinplean; maila ezberdinetan batera dihardu jardun, kolektiboan hala indibidualean alegia.

Gizabereaz mintzo bagara, norbanakoaz mintzo gara eta taldekideaz mintzo gara. Biak bat da, baina barne kontraesanen katramila ere bai. Wilsoni kritikoeak barka-

tuko ez diotena, literatura unibertsean aspaldian nabarmenduriko barne bikoiztasun eta teinka horri (Platonen bi zaldiak edo Goetheren bi arimak) biologia ebolutibotik ematen dion azalpen erraza da –manikeoa funtsean–. Gizon-emakumearen dohain positibo edo bertuteak (ohorea, leialtasuna, betebeharraren sentimena) talde hautespen prozesuaren ekarpenak dira denak; aitzitik, koldarke-ria, berekoikeria, zurikeria (nolabait bizioak eta ‘bekatua’) hautespen indibidualaren ekarpen eta ezaugarriak denak. Gizaberea bi horiek batera da eta horrek bihurtzen du kreatibo eta ekintzaile. Bikoiztasun ekurugaitz hori da gizakiak erlijioan, artean, zientzian sortu dituen obra jennialenen iturria. Azken batean, alabaina, Wilsonentzat positiboa gizakia komunitatearekin bateratzen duena da (kooperazioa, altruismoa), eta komunitatearekin konfliktoa signifikatzaileak guztia indibiduotasuna erremarkatzeke gaitza baizik ez: on guztia taldearen (demokrazia amerikarraren?) gain dihoa, gaizto guztia banakoaren (Dawkinsen gene egoistaren?) bizkar.

Seguruenik ez da hertsiki biologiako diferentzientzietatik soil, ezpada zientzia biologikoaren azpiraino iragazten diren mendebaleko historian aspaldidanik garratzen ditugun teinka ideologikoengatik, E. O. Wilson horren kritiko eta arerio minkaitzena Dawkins izan bada, lehenago lankide eta gogaide min izan eta gero. Talde selekzioaren kontzeptua, dio Dawkinsek, «perverse use of language» hutsa da, «downright perverse misunderstanding of evolutionary theory»,²⁹⁷ hipotesi arras zentzugabea, pentsabide errotik antidarwinista izateaz gain.²⁹⁸

Talde hautespenaren auzia, jeneralean sozialtasunaren eta, beraz, kooperazioaren arazoarekin asoziatua, gora eta behera ibili da azken mendean. I. Mundu Gerraren ostean, K. Lorenz eta ikerketa etologikoen hastearekin, talde hautespenaren ideia orokor bat txit zabaldu zen. Lorenzen ikerketa etologiko popularrek espeziearen barruan altruismoa, elkarlaguntza, batak bestea akabatzea ekiditeko inhibizio erritualak, etab., erakusten zituzten,

espeziearen biziraupena aseguratzen duten jokamolde sinpatikoak. (Rousseauren Natura). Kontrara, eboluzioaren biologoek, batetik bizi-borrokaeren begikera darwinistari eusten zioten (Hobbesen Natura), bestetik genean ipini zuten arreta, talde edo espeziean gabe. Banakotik gorako hautespen (eta altruismo) modurik, gehienez ere familiarra onartuko zizuten, gene hautespenarekin berdintzen baita. Hala Dawkinsek (eta E. O. Wilsonen ere garai batean). Baina, kilin-kolon, Edward O. Wilson eta David Sloan Wilson talde hautespena aldeztera etorri dira berriro. Eta gaur ere literatura azkengabe batek eztabaia jarraitzen du.

Hemen bi arazo dago, elkarturik joan ohi diren arren berdinak ez direnak: eboluzioan hautespenak izan ditzakeen maila eta moduen auzia, eta altruismo eta kooperazioaren jatorriaren auzia. Laburbiltzeko sinplifikatuz: alde batean Dawkins dago George Williams, Maynard Smith, etab.ekin, horientzat eboluzioa geneen arteko norgehiagokaren emaitza da. Emaitza gisa azalgainean ikusi ikusten dena organismoaren kanbioa da, baina sakon-sakonkonean aldakuntza zinez egin eta eragin geneak egiten du, bere burua birproduzitzen. Organismoak –indibiduoak– bere garrantzia dizu, baina hautespen naturalaren unitatea gene egoista da, ageriko bilakaeraren subjektu ezkutu iraunkorra, eboluzioa bere buruaren interesetan norabidatzen duela. Geneak, kolaboratu bai, egiten du (beste geneekin, bizi-inguruarekin), baina bere-bere probetxutan bakarrik. Egoista da. Beste batzuek banango genean gabe genomak eta geneen arteko jokoan eta horien bizi-inguruarekiko estrategietan bilatzen dizute eboluzioaren esplikazioa. Hobarikoa ez da geneen dema, bai geneen elkarraditza eta kolaborazioa: horrek erabakitzen du hautespena. Mutazioak ere ez dira halabeharrikoak (ez determinismoaren adieran eta ez zorizkoarenean), genomaren estrategia kreatiboen emaitzak baizik. Kontrara, Wynne-Edwardsek zabaldu zuen goldatza dago beste aldean, eboluzioa ez gene eta ez indibiduo, baizik azken

finean talde hautespenarekin bideratua ikusten duena. Hemen ere egoismoak baino gehiago sozaltasunak, nor-gehiagokak baino gehiago geneen nahiz norbanakoen elkarlanak erabakitzen du bilakabidea. Nolanahi ere, ez taldearen kontzeptua eta ez kolaborazioarena ziren oso garbiak. Kolaborazioaren era asko dago eta darwinistari arazoa planteatzen diona kolaborazio altruista da batez ere; hots, inoren alde norbere interesik gabe sakrifikatzea. Altruismo era horren lehen maila familiakoa da: adibidez, gurasoen altruismoa haur edo kumeekiko, edo arrunt senideen artekoa. Altruismo hori aisa esplikatzen izan da geneen egoismoaren forma bezala: azkenean inork bere bizia senideengatik ematen badu, horien geneen biziraupenak neure geneenak adina balio du, gene berak dakartzagunez; haien bitartez bizirauten dut neuk («kin altruism» – «kin selection»: W. Hamilton, 1964). Esplikazio horrekin altruismoaren mota asko uzten baita azalpenik gabe, oro har elkarrenganako altruismoarena izan da beste azalpide bat («reciprocal altruism»: R. Trivers): zuk niri, nik zuri. Beti aipatzen den adibidea bizkarreko arkakusoak elkarri kentzen dizkioten tximinoena izaten da. Hainbat adibide dago Naturan batak besteari mesede egitekoa (espezie diferenteetako izakien artean ere), beti ere interesatuki alde bientzat. Horrekin ere zenbait kasu esplikaziorik gabe uzten da, ordea. Norbaitek 'fundamentalismo darwinista' deritzonari erronka jotzen diona erabateko altruismo desinteresatuaren etsenpluak dira, inorengatik edo ideia batengatik bizia ematerainokoa norberetzat onurarik batere gabe (aberriarengatik edo komunismoarengatik, adibidez; hil osteko sari espiritualak itxaron ditzaketan fededunak ez aipatzeko, Afrikara gaixoak artatzera dihoan monja, esaterako –nahiz eta 'egoismo' hori biologo estriktoak ez lukeen halakotzat aipatu ere egin behar, ezingo bailuke jo abantaila edo fitness biologikoaren erakotzat–), Darwinen beraren aitopenean «by far the most serious special difficulty which my theory has encountered» (*Espezieen jatorria*, VIII. kap.; berak inurrietan eta erleetan pentsatzen zuen).

Hautespenaren eta eboluzioaren giltza lehian eta borrokan ipintzen duenarentzat (egoismoan), altruismoa Naturan datu deser osoa da. Egiazko altruismorik dagoena ukatzean bilatuko du irtenbide bat. Edo heziketa moralaren ekarria baino ez dela epaituz (prestigioa eta onarpen soziala ematen duena), etab., fenomeno kultural soila alegia, andre-gizonaren eskusiboa, eznaturala.²⁹⁹ Ordea bi Mundu Gerrak, ahaideak ez ziren lagunak salbatzeko bere bizia eman duen jendearen etsenpluz, nahizkari kamikazez, Maximiliano Kolbez beterik daude. Milaka eta milaka izan dira, ideologia eta erlijio guztietako hiritar anonimoak, terrore nazistaren azpian juduei laguntzearen Alemanian (eta Europan) bizia arriskatu eta askotan galdu dutenak. Hiru milioitik gorak dauka oraintxe Alemanian prestasuna sinatua, beharrean legokeen edozein leuzemikori bizkarrezurreko muina emateko (eta atzerirako ere ematen dizute: h. d., eri total arrotzen alde). Giltzurruna dohaintzan ematen dutenak kontu ezin ahalak dira munduan. Zergatik ematen dugu eskupekoa edo limosna sekula gehiago ikusiko ez dugula badakigun ezezagunari? Wikipedia milioika lankide anonimok eskuzabal-zabalki eskainitako ekarpenez burutu da eta garatzen da (halako fenomeno harrigarriak egoismoaren doktrinan dudarazi omen dio Dawkinsi, bere esanean). Ez dauka zerikusirik giza naturarekin? Ez dirudi horiek jokamolde horiek hezkuntzarekin eta kultura kristau edo humanistarekin bakarrik esplikatu litezkeenik. Hala balira, h. d., gure ganu naturalen aurkakoak balira, burmuinaren eboluzioan azken-azken faseko eraketan, garun-azal edo kortexean errotuak egongo lirateke, autokontrol kontzientearen zirkuitu eta konexioetan landatuak. Burmuinaren ikerketak erakusten ari direnez, ordea, sakoneneko emozioak, nondik ere erruki eta enpatia eta altruismoaren sentimenduak pizten diren, burmuinaren atal arkai-koenean sustraitzen dira, narrasti-garunean, eta zeharo espontaneo aktibatzen dira, edozein gogoeta moraletatik urrun. Aberezko bilakaerak berak bihurtu zuen gizaberea elkarkoi, altruista, kooperatibo, homo sapiens izateratu

baino askoz lehenagotik, eta eboluzionatu ahala geroz eta gehiago.

Zer da gizakia? Egungoontzat erantzun sinesgarri bakarra zientzia biologikoak eman lezake, ez erlijioak edo filosofiak, errepikatu ohi du E. O. Wilsonen. *D'où venons nous? Que sommes nous? Où allons nous?* Gauguinen pinturako hiru itaunak hartu ditu berak bere ikerketetako Ariadnaren haritzat.³⁰⁰ Biologiaren argitik gizakiari dihoazkion arlo guztietan orain arte ez bezala burubidatzeko ilustrazio berri bat espero du berak, jokutzen dugun bezala zergatik jokutzen dugun eta etorkizunean nola jokatea komeni dugun irakatsiko diguna. Banan-banan begiesten du hizkuntza, kultura, morala, erlijioa, artea ikuspegi biologikotik zer diren, eta gizaberea nola etorri den horietara guztietara. Sexualitateaz, esklaberiaz, gerraz, etab., edo zertarako dauzka bere esplikazioak, beti abantaila biologikoen talaiatik. Bitxi askoak batzuetan (homosexualitatearentzat, adibidez), edo hainbat maiseo merezi izan dizkiotenak: antzinatean kooperazio eta altruismo espirituaren piztaile eraginkorrenetakoa gatazka eta gerra izan bada, nola justifikatzen da gerraren arbuioa orain? Zergatik gaitzetsi behar da herri menperatuen joputza, herri nagusien nagusitasuna bermatzeko egokia bada? Koeboluzio biologiko eta kulturalaren aurrerabiderako eta talde selekzionarako lehenago talde ahaltsuenek talde ahulagoak sarraskitu eta funditzea faktore txit positiboa izan dela baiesten bada, nola ezesten da gaur arraza gora eta beheeren hierarkiazioa, eta gizadiaren hoberako arraza behereak esklabotu edo suntsitu egin behar direlako ustea? Azkenean, biologia hutsetik nola justifikatzen da gizakiaren duintasuna esaten duguna?, kontzientziako erabakimen askea eta kontzientzia pertsonalaren ukiezintasun absolutua? Nola oinarritu biologiatik balioak? Arauak?

Hain zuzen Natura eta Espirituaren dualismoa, instintu aberezkoen eta kontzientzia moralaren bikoiztasuna gaindu guran bururatua da Wilsonen koeboluzioaren teoria. Gizaberea denean da bat eta beti bera: instintuetan,

mitoetan, politikan, erlijioan. Egiazki materialistaren ikuskeran biologiak eta kulturak, geneek eta erlijioak, denak bat egiten du andre-gizonaren bizi-bilakaeran; ez dira kontrajartzen, ez batak bestea ukatzen, ez dago dualismorik (materialismo trakets batzuek, erlijioa ukatzearren, de fakto dualismoa berresten baitute). Biziaren interesak dira geneetan bezala mitoetan ernamuintzen, gailentzen direnak. Gure portaera sozial guztia, baina baita janari ezberdinekiko gorputzak nola erantzuten digun ere, zale-tasunak hala higuinak, fobiak eta filiak, itxi-itxi determinatuak ez, baina gure herentziazko masak markatuak eta aurrelanduak dira, hots, gure iragan laborari, ehiztari/gerrari, biltzailean taxutuak. Gure historia kulturala, prehistoria biologikoak ezarriak dizkigun arau epigenetikoaren arabera moldatzen dugu. Arau epigenetikoak, bilakaera genetiko-kulturalak geneetan landatua duen, gaur egun ere gure jarduera bidatzen duen arauzkotasunaren arrazoiei deritze Wilsonen. Bere izkribuetan bi adibide aipatu ohi ditu ia beti. Koloreen hautemapenarena da bat. B. Berlin eta P. Kayren eta Eleanor Roschen ikerketa batzuei jarraiki, koloreak klasifikatzeko hizkuntza eta kultura guztietan 'kategoria natural' berberak erabiltzen direla, baiesten digu Wilsonen, eta horren zioa hautemapenaren arauketa epigenetiko gizadi osoan heredatuan baino ezin omen da egon.³⁰¹ Beste adibide kuttuna intzestuen debekuarena da, Freud barregarri uzteko behin eta berriro probetxatzen duena. Horrek, izan ere, intzesturako grina munduko arruntena dela eta bere arrisku endekarazleagatik gizarteak taburik estuenarekin galarazi behar izan duela, pentsatzen zuen. Aitzitik, intzestua naturak berak nardatzen duena da, dio Wilsonen, landareek berek saihesten dutena, eta interes biogenetikoaren segidan gero –arau epigenetikoaren kasu nabarmena– erlijioak, moralak, mitoak, legeak eragozten dutena.³⁰² Primerako adibidea ikusteko nola segida naturala dagoen, ez etena, giza eboluzioari eragin dioten interes biologiko-genetikoetatik kulturara, erlijiora, gizarteko arauetara.

Oraintxe bertan izutzekoa da gaiotaz zenbat publikatzen den, eta autoreak, urte batzuetan ditziratu, eta berehala ahaztuak geratzen diren. Edward O. Wilson Harvardeko profesore eta idazle bestsellerra, USAn Zientzietako Domina Nazionala jaso duten bakanetakoa, Suedian Crafoord Saria (Nobelaren parekoa), bi bider Pulitzer sariduna, etc., autoritate mundiala izan da atzo arte. Denbora gutxian eboluzioaren ikerketak beste planteamendu batzuekin ari dira lanean, norabide ezberdinetan, eta publikazioen uholdea profesionalki hartaraxe ez dagoen irakurzale soilarentzat axial-axaletik gainbegiratu bakarrik ere ezin eginezkoa da honezkero. Proiektu interresgarri bat diziplinartekoa 'nitxo eraikuntzaren teoria' izan liteke («niche construction theory»), ekologiatik hasi eta filosofia, antropologia, medizina eta biologiako espezialitate diferenteen elkarlanean diharduena. Hemen ikergaia, 'eko-eboluzioa', berein faktoreren kolaborazioa bezala ikusten da eta ikerketa bera diziplinen arteko kolaborazioan egiten da.³⁰³ Ikerketa biologikoa eta teoria ekonomiko kritikoa lotu, kooperazioaren interesarekin beti, Bowles/Gintisek egiten dute.³⁰⁴ Eboluzioak nola faboratu duen altruismoa eta kooperazioa hainbat irakurgai dago,³⁰⁵ beharbada Martin Nowak austriarraren liburua nabarmentzeko merezigarri da, altruismoaren eta kooperazioaren aldeko faktore ezberdinen azterketa zehe sistematikoarekin.³⁰⁶ Bizia ulertzeko, dio Nowakek, kontzeptu giltzarrizkoa kooperazioa da, ez elkarborroka. Geneek elkartu eta, kooperatuz, kromosomak biltzen dituzte. Kromosomek, elkartu eta zelulak biltzen dituzte. Zelulen elkartasun eta kooperazioak organismoa osatzen dute. Organismoen elkartasunak komunitatea sortzen du. Eta horietako unitate eta maila bakoitzak bere eboluzio moduak dauzka... Lekutan gaude guztien guztiekin borroka-aren perspektibatik!³⁰⁷

PRIMATE KOOPERATZAILEAZ

Lanaldi astunaren ondoren, atsedena eta gozame-
na da De Waal irakurtzen egun batzuk eman ahal izatea.
Frans de Waal, etologo holandesa, tximinoen biziera eta
kulturaren behatzaile maitatia bezain kontalari fina da.

Bai E. O. Wilson eta bai De Waal behin baino
gehiagotan saiatzen dira soziobiologia eta etologia zer
diren eta zertan bereizten diren zedarritzen, ez baita oso
garbia. Definizioak biek era nahiko diferenteak emateaz
gain, urteak joan ahala euren ikusmoldeko xehetasunak
aldatuz dihoazela, ohartzen dugu. Ez da harritzekoa. Izan
ere, denbora gutxian, hala diziplina bioi interesatzen
zaizkien gaiak (tximinoak, intsektuak, zeinahi gisatako
patariak – gizakia, moraltasuna) nola ikertzeko metodoak
eraberrituz joan baitira, diziplina lagungarriek ere berri-
kuntza handiak egiten zituzten bitartean (antropologia,
garunaren ikerketak, etab.). Not least, gizartea bera dator
etorri arras aldatuz. Hots, gaurko gizon-emakumeon au-
tokontzientzia, gizadiaren eta gizatasunaren gure ustea.
Behialako Naturako Errege barokoa –«zerurantz zut»–
urrea galduxeu ageri da honezkeru, margul eta apaldua.
Haizeak daramatza begikera tradizionalak. Gizona erdi
emakume omen da eta viceversa, nahas-mahas. Gizakia
ez erdi abere eta erdi aingeru, baina gizabere soil; ez Jain-

koaren antz eta irudi, naturkumetxo baizik. Mendeetan irme iraun zuten dualismoak (gorputza/arima, Natura/kultura, etab.: andre-gizonaren kokapen pribilegiatua babespetzeko harresi milurtekoak) eraisten edo nahaste-borrasen ari dira.

Biak peleatzen dira dualismoarekin, Wilson eta De Waal, horrekin identifikatzen baitute nolabait orain arteko mundu-ikuskerara arrunta (mendebaldarra). Wilsonek momenturen batean (*Promethean Fire*, 1983), dualismoa XX. mendean gaindua dagoela baieztatzen badu ere (harrekin batera materialismoa ere bai), eta zientzialariarentzat arazorik ez dela engoitik, gero, altruismoa dela edo erlijioa eta moralala dela, ezingo du zuzenean ala zeharka eztabaida horretan ez muturra sartu. De Waalek, aldiz, *The Ape and the Sushi Master* (2001) liburuaren hatsarreen hori beren-beregi dualismoa lurperatzeko xedeaz idatzi duela, adierazten digu («to carry one more outdated Western dualism to its grave: the notion that human culture is the opposite of human nature»; ik. 11. kap. bereziki). Abere eta gizakiaren artean leize bat gaintezina suposatzen duen mendebaleko pentsaera dualistari Ekialdeko tradizio monista kontrajartzen dio. Horri eskerrak tximinoen ikertzaile japoniarrek haienganako beste jarrera bat ukan ei dute, berdintasun edo anaitasunezkoagoa, eta aurreiritzirik gabe oratu diote haien behaketari eta ahal izan dute ikertzeko metodoak objektuari egokituagoak landu.

Azken aldian dualismoaren eztabaida zentrala bilakatu da. Zientzietatik filosofia eta teologiaraino bertaraino (John A. T. Robinson protestantea, Roger Lenaers katolikoa) dualismoa azken urteotan alde guztietan topatzen dugu auzikatua –zapuztua–, maiz Ekialdean eta Mendebalean ohiko mundu-ikuskeren aurkakotasunaren aburugaz loturik eta Ekialdekoaren hobespenarekin usuenik. Antropologia guztia dabilkigu jokoan, dualismoaren ‘gaindipen’ edo soil uko erabateko askok ekibokoen itsasoan pulunparazten baikaituzte. Zer da kondenatzen dena, dualismoa kondenatzen denean? Dualismoak era as-

kotakoak daude egon ere. E. O. Wilsonek, dualismoa gaindituztat ematen du, baina beste testuinguru batzuetan ohartarazten du oinarritzko dualismo hermeneutiko bat badagoela (linguistikoa, mendebaleko mintzoetan behintzat), arrunta dena esperientziako mundua egitamu eta ordena batekin kontzeptuatzeko eta klasifikatzeko, hori gabe ozta-ozta mintzo ahal baikaitezke: goi/behe, zuri/beltz. Gizarte guztiek bere burua ulertzeko dituzten dikotomiak: gu/besteak, gizonezko/andrazkoak. Edo existentzialagoak: espazioarekiko (lur/ortzi), nahiz denborarekikoak (jaino/hil), etab. Wilsonek gizaberearen bilakabidean hozituriko «instintu diadikoa» deritzo horri (*Consilience*, 1998, VII. kap.). Eta gaineratzen du, instintuzko edo gizaberezko lehen bikoiztasun horiek jarraipena mitoetan izaten dutela (zer garen gu, zer besteak; zer den gizona, andrea; lurra, ortzia, etab.). Mendebale ilustratu razionalistan mitotik dualismo metafisikoa jalgi da (diferentziatik oposizioa): gorputza/arima, materia/espiritua. Hori berori alde batera dualismo metaforikoaren eran ager baitaiteke (Faustoren «bi arima nire bularrean») edo dualismo substantzialarenean filosofian, Platonek eta Descartesek garatu duten maneran (arima/espiritua beregaineko substantzia hilezkorra, eta –aparte– materia/gorputza). Dikotomia epistemikoa Kanten gisara gehi genezake (Platon eta Descartesen substantzialismoaren aurka hain zuzen), gizakiaren ezagutza ahalaren eta mugen araberrako ezagugaiena: Mundua/Jainkoa, Natura/Askatasuna (edo Lege newtondarra vs kontzientzia eta moralala). H. d., batetik ezagutu, esperientziaz eta adimenez ezagutu ahal dugun errealitatea, eta bestetik logikoki adimenez pentsatu bai, ziurtasun razional guztiz ere pentsatu ahal duguna, baina ez errigoroski bere zerizanean ezagutu (ezagutzaren baldintza kantiarren moldean, euskarri empiriko edo sentsuetakorik ez dagoelako zerki horientzat). Kontua da, instintuaren, mitoaren, filosofiaren, teologiaren mila hari suerterekin nahas-mahas dualismoen sare zabal bat ehundu dugula mendez mende, orain gure pentsaera guztia eta bizi osoa estekaturik daukiguna: gizona/emakumea,

instintua/morala, Jainkoa/Mundua, zerua/infernua, etc., eta ez dugula askatasun intelektual eta moralik bestela pentsatzeko. Eta kontua da, abiapuntu egokia izan zitekeela, baina errealitatea poxi bat bere konplexutasunean ulertu gura dugun orduko, dikotomia horiek ezin baliatuzko eta justifikatu ezinezko bilakatu zaizkigula. Eta, biologiatik teologiara, eremu guztietan dualismoen sare hori apurtu eta errealitatea berriro birpentsatzeko ahaleginak ikusten ditugula, diferentziak ezagutu eta aitortzeko bai, baina esentzia zurrun eta oposatu bihurtu barik. Mendebaleko kulturaren oinarritzko paradigma kontsideratzen dena krisian dago; edo, behintzat, hala ikusten dizu dualismoaren hainbat kritikok. Bere ikergaiengatik, De Waali gehien interesatu zaiona kultura/Natura dualismoa da, horrekin lotzen diren dikotomiekin (gizakia/aberea, gizaberea/genea, instintua/moraltasuna, etab.), hala tximinoaren ideia guztiz taxugabetu dugulako, bide batez gizakiarena berarena ere deformatuz. De Waalek, Natura/kultura dualismoa kritikatu, gizakia zein tximino den (edo tximinoa zein gizaki) emango digu ikustera bere liburu dibertigarrietan. Alabaina, dualismoaren kritikak irakurriz batera, berehala topatzen dugu pentsabide dikotomikoa zein erraza edo berezkoa dugun inondik ere. Esate baterako, gizakia edo Natura/kultura erlazioa atzematuko moduak bereizteko, bi direla, bereizten digu: gizakia unibertsoan erabat aparte jartzen duena ('espirituairen' eskusiba berak omen duelako), eta gizakia Naturaren testuinguruan arakutzen duena, De Waalek berak jarraitzen duena Aristotelesen arrastoan («ildo darwistotelikoa»). Beste hainbat pasartetan, tradizio kristauan gizakia munduan izaki apartekotzat ukan izan dela, salatzen diharduela, Naturaren begikera katolikoa eta protestantea bereizten ditu, bion artean protestanteari (erradikalagoa Naturaren 'bekatua' erremarkatzen) bereziki gaitziritziz. Soka horretan paratzen du berak ironikoki «soziobiologia kalbinista» deritzona, Naturan ontasunik ez dagoela ikusterik edo bilatzerik alde zurretik ziur daukana. Politagoa: gizakia nola definitu planteatu, eta Janoren buru bikoitza

begitantzen zaio irudi egokiena (*Our Inner Ape*, 2005). Bilakabidearen aldetik, berriz, bonobo eta txinpantzearen gurutzatze antzekotzat jotzen du gizaberea... Erraza ez da nonbait dualismoari itzurtzea, horixe ukatzeko denean ere, gure kulturaren behinik behin.

Zer da kultura? Jatea zer den, koilaraz eta laban eta sardexkaz elikagaiak ahoratu eta bereganatzea dela definitzen badugu, jan gizajendeak bakarrik egiten duela (eta ez denek!), ilkiko zaigu. Beste denek irentsi-edo, beste zerbait egingo lukete; jan, ez. Oiloak hegan egiten al du? Albatrosarekin alderatuta, ozta-ozta. Baina nolabait hegan egiten duen bakarra bera balitz, miraturik egongo gintzaioke so eta so, eta Naturaren mirabilia horri poesiak eta kantak paratuko genizkioke. Zakurrak, pentsatzen al du? Filosofian ezagunak dira N. Malcolm eta Davidsonen argudio zorrotzak, ezin duela pentsatu, frogatzeko.³⁰⁸ Baina zer da pentsatzea?³⁰⁹ Abereek komunikatzen dutela agerikoa da: hitz egiten al dute? Zer da hitz egitea?... Gizakiaren kultura ez da Homerorekin abiatu; edo: ez daukagu kultura musika klasikoarekin zergatik asoziatu. De Waalentzat kultura, elkarte batek egoera edo arazo berri baten aurrean irtenbide berri bat asmatzea eta irtenbide hori ondorengoei transmititzea da, ez besterik («traditzea», tradizio kulturala). Beste modu batean esan: trebetasun erdietsi bat, ez genetikoa (geneetan jarauntsia), ez instintuzkoa. Eta hori, gizakiaz gainera, abere mota asko eta askok egiten du, eta tximino elkarrekin guztiz gain. Tximinoen edozein elkarte, inola ere ez dago instintuek eternalki monotono beti berdin bizi-arautua makineria baten eran, ezpada tokiari eta paradari adaptatuz bakoitzak landu duen kulturak moldatua, eta kultura diferentetan (tributan, naziotan) berezia. Tximukumeak, jaiotzean berez dakartzan instintuez gain, adinekoen eskola beharko du bere elkartean egoki integratzeko eta bizitzan aurrera egiteko. Abiaturuan korapiloren bat eta askabidearen aurkikuntza egoten da, hori asmaketa hori indibiduala izaten baita. Horren talde edo gizartekotzeak ematen du kultura. Kulturaren bilakaeran

berebiziki garrantzizkotzat De Waalek primate guztien behaketa eta imitazio sena nabarmentzen du: nola tximinoek, eta gazteenek batik bat, arretarik handienarekin bat-tak bestea adi-adi espiatzen eta zelatatzen duten etengabe, eta bestearen keinu eta egintzak berriztu, portatzen ikasteko. Hortik dator Sushi Maistruaren izendatzea liburuaren tituluan. Sushi sukaldaritza japoniarreko delikatesa bat da, ardurarik handiena eskatzen duena punttu-punttuan prestatzeko. Sushi Maistru bilakatzeko, ikasleak ikastaroa ikusle soil gisa eman behar du. Mahaia jarri, jaso, harrikoa egin, etab., mirabe lanak egiten ditu, eta so eta so egon Maistruak nola sukaldatzen duen, berak sukaldatzea inoiz ere probatu gabe ordea. Ikus-ikasia barneratzen hiru urte eman eta gero lehenbizikoz berak sukaldatzen duenean, Sushi Maistruaren perfekzio guztiarekin egiten bide du. Era horretan sortu da gizakiaren kultura, diosku De Waalek, eta era horretantxe dihardute tximinoek ere: ikus-ikastea da, imitazioa, kulturaren iturburua eta uberka.

Humanoak zein hominidoak, h. d., gizajende eta tximujendea, eboluzio berbereko prozesu beraren ekoizpenak dira, eta batzuek hala besteek berezkoa dute –beren naturakoa dute– informazio berriak biltzea, ikastea eta irakastea: kultura. Kultura ez da, hortaz, gizakiaren ezau-garri partikularra. Eta kultura espirituarekin identifikatzen badugu: espiritua ez da gizakiaren eskusiboa, abereek espiritua dute. Gizakia (kultura, espiritua) aberezko erri-nutik bereiz eta goi-goitik jartzeko joerak, erlijioak bezala filosofiak sostengatu dituztenak mendebalean, zientzia-ren gaurko ezagutza elementalenak ez ditu aintzat har-tzen. Esate baterako, tresnen erabilpena gizakiak bakarrik ezagutzen zuela, baiesten zen aspaldi ez dela oraindik. Azken urteotan, haatik, tresnen hainbat erabilera modu hauteman da abereetan, primatetan usuena (J. Goodall, etc.). Tximinoak, ezkutuko termitak harrapatzeko (gozoki preziatua haiantzat), ihi edo ziri batez baliatzen dira. Edo makila batez adar altuetako janariak eskuratzeko, edo ma-kilka erasotzeko nahiz erasotzaileengandik defendatzeko.

Tximino amek intxaurrekin harriarekin kraskatzen irakasten diete kumeei. Tximino tribu batzuek gaixoak sendabelarrekin botikatzen dakite. Japoniako uharte batean maka-koek patatak itsasoko uretan ikuzten irakatsi diete elkarri. (Alboko beste talde batean ez dute ezagutzen teknika hori, talde bakoitzak bere kultura garatzen duela erakusten baitigu horrek). Hamaika holako istorio polit eskaintzen dizute De Waalen liburuek, tximinoen pasadizoak giza psikologiaren metaforak bailiran jaulkitzen dizkizula.³¹⁰ Entretengarriak dira eta irakasbidetsuak gizakia eta aberea kontrajartzeko tradizioa behin betiko ehorzteko. Baina, larregi ez luzatzeko, gure gaiko gogoetagai substantzialetara mugatu beharra daukagu hemen.

Agresibitateaz. Ez da harrizkoa Bigarren Mundu Gerraren inguruan eta ostean etologoen interesik behinena agresibitatearen sorburuaren kezka izan bada (K. Lorenz, N. Tinbergen). Ez da De Waalen ikergai hautuena, baina bere maisuei maisuzko orrialde paregabeak gehitzeko gauza da. Biolentzian ñabardurak ohartu beharra azpimarratu du, batez ere bereizketa erradikala nabarmendu du txinpantzeen eta bonoboek jardunbide sozialak kontrastatuz (gizakiaren primate hurbilekoenak): portaera autoritario bortitz ankerra txinpantzeena (asasinoa), amultsu amazkoa bonoboena (komunitate 'ginekokrati-koa'). Txinpantzeen jokabide asko gizaki (zibilizatu) baren antzekoa bezala deskribatzen badu ere, agresibitate aberezkoa eta gizonaren gerra ez ditu berdintzen. Agresibitate ez natural, baina artifizialki piztuak eragina baita gizonaren asko gerra (*Our Inner Ape*).

Altruismoaz. Agresibitatea eta altruismoa txanpon beraren bi aldeak dira Wilsonentzat. Txanpona eboluzioak maneiatu duen 'eraketa sozialaren teknika' litzateke, eta haiek biak horretarako baliabide naturalak ('Human Decency Is Animal' artikulua). De Waal eboluzioaren paradoxaz mintzo da: hautespen prozesurik gogorrenak espezierik kooperatiboena emaitzatu dute! Bizi-borroka, gene egoista, etab., metafora dohakabeak iruditzen zaiz-

kio («geneek ez dute egorik, ezin dira egoistak izan»), inbestigazioan kaltea besterik ekarri ez dutenak, a priori Naturaren ikuspegi zeken bat inspiratzen zutelako, hori borrokaleku bat soilik balitz bezala, eta ikertzaileak norantz okerretatik norabidatzera itsutu dituztelako. Berak maiteago du eboluzioan adiskidetsuenaren hautespenaz eta lagunkoienaren biziraupenaz mintzatu, egokituen edo indartsuenaren gailentzeaz baino. Naturan agresibitatea eta borroka adina, edo gehiago, elkarlaguntzarik desinteresatuena eta altruismoa hautematen da. Eta ez familiaren edo espeziearen barruan soilik. Halako kasuen adibideak deskribatzen ditu: amea gabe geraturiko tigretxoak adoptatu eta bere kumeekin batera hazi dituen zakur-emea, Tailandian ikusia, etab. Eta ezin da falta, noski, engoitik beti aipatzen den Binti Jua gorila amearen istorioa, Chicagoko Zooan arbolatik bere eskortara jausitako muttikoa arduratsuki jaso eta toki segurura eraman duena.

Onezkoak egitez. Haserreak ez dira falta izaten tximinoen komunitateetan, janariagatik, emeagatik, hierarkiako herronkarengatik. Borroka maiz arautua da, erritualdua, baina bata besteari min gaitza egiteraino ere ailegutzen da. Liskarraldiaren ostean jakiten dute bakezkoak egiten ere. Berriro adiskidetu direna, rhinopitekoek bata besteari eskutxo eman da jarriz seinalatzen dute, txinpantzeek elkarri ahoan mun emanaz eta besarkadaz, bonoboek sexua eginez. Espezie bakoitzak bere protokoloa segitzen du. Zenbait taldetan adineko emeak dira haserretuen artean bakezkoak eragiten dituztenak, beste batzuetan autoritateko arrak. De Waalek konflikto kasuetan eta gero onezkoak egitekoan ar eta emeek, larriek eta kume edo gazteek izaten dituzten jokaera diferenteak analisatzen ditu eta gizakiokin erkatu. Portaera horiek ikus-ikasiak izaten direla erremarkatzen du, hots, ez instintiboak, kulturalak baizik (sustrai ebolutibo naturalei jarraiki beti, behaviorismoarekin polemizatuz hain zuzen).

Enpatiaz. Kontzientziaren forma espezial bat da enpatia: norbera bestearen lekuan jartzea. Bihozkidetasuna.

Gaixoarekin, baztertuarekin, ezinduarekin elkarsentitzea. Beste ezertan baino hobeki hor nabaritzen ei dira abereetatik gizakiarenganako jarraikipena eta gizatasuna deritzogunaren zuztar natural aberezkoak. Adibideak anitz ditu han-hemen: adar altuetako fruituak eskuratu ezin dituen atso zaharrentzat horiek bildu eta eramaten dizkion tximino gaxtea; txori zauritua artatu eta hegan egin ahal dezan arbola puntaraino igotzen duena, etab. Enpatia zer den, eta adimeneko garapen ohargarria galdegiten duen eta antropoideen eskusiboa dirudien emozio aberats horren zerikusiak bakezkoak egitearekin, erruki, barkazio, sinpatia, solidaritatearekin, etab., azalpen detailatuak in *Primates and Philosophers. How Morality Evolved*, 2006, liburuan zehazten ditu, biologiaz gainera moralista eskoziarren tradizio filosofikoari ere oratuz (A. Smith, Hume). Puntu esentziala da moralitasunaren oinarriak argitzera-koan. Gaiaren diskusioan filosofoek ere parte hartzen dizute liburu horretan (Peter Singerrek, besteren artean).

Komunitatearen senaz. Kapitalismoa plantatu zenetik behinik behin, gizatasuna zer den pentsatzeko (antropologikoki, politikoki), intelektual asko mendebalean norbanakotik abiatzen da. Jatorrian andre-gizona bera bakar-bakarrik dagoela suposatzen da, eta gero, eginahalka, hurkoekin batzera iristen dela eta lagunokin elkartea sortu, gizartea, 'Gizarteko Itunean' erkidetua. Ikusmolde horri De Waalek begikera ekialdetarra kontrajartzen dio, gizartetik partituz norbanakoa hasieratik beretik komunitateko kide gisa ulertzen duena (Antzinaro klasiko guztiak mendebalean ere egin zuen moduan). Begieskera horren zuzentasuna –naturazkotasuna– tximinoen ikerketako datuekin justifikatzen da, bide batez ikerketa mendebaldarreko metodologia indibidualistaren desegokitasuna salatuz. Komunitatearen zentzua, sorterriaren eta erkideenganako eraspena, atzerriarekiko eta arrotzekiko kontrariotasunak indartzen du.³¹¹ Tximino taldeek gogorki defendatzen dituzte lurraldea eta jendea. Txinpantzeek komandoak dauzkate euren lurraldeko mugak zorrotz

zaintzen ibiltzen direnak eta hurbiltzen den edozein arrotzi kupida gabe eraso. Eboluzioak, dio De Waalek ere, gerrarekin morala eta bertute sozialak deitzen ditugunak sortarazi izateko paradoxa burutu du. Gorrotoa bezala maitasuna, errukia bezala mendekua.

Bizimolde komunitarioan herronka edo maila diferentziatuak sumatzen dira, dominazioa eta menpekotasuna, lehia, liskarra, ariera planifikatu koordinatuak, kooperazioa, etab., hemen bi fenomeno nabarmendu genezake: hierarkia eta sexua.

Berak kontatzen duenez, De Waalek, 68ko Maiatzeko unibertsitariora, edozein hierarkia ideiarri muzin egiten zion zeharo, karrera bukatu eta Arnhemgo Parke Zoologikoan tximinoak zaintzen/estudiatzen hasi denean. Tximinoei so eta so egonez, besterik ikus-ikasi bide du. «Jende batek beharbada hierarkia oro ezabatu egin gura luke, baina harmoniak estabilitatea galdegiten du, eta estabilitatea guztiek onarturiko ordenamendu sozialean oinarritzen da», irakatsiko dio esperientziak. Hierarkia ororen zapa-zapatzea, berdintasun guztizkoa, ateak zabaltzea da denen denekin etengabeko gatazkari, hala talde kaotikoan bere estatusaren bila permatu beharrean aurkitzen baitira denak eta bakoitza. Komunitatea kooperazioa da. Eta «hierarkia argi ukaitea inportantzia erabakigarrikoa da kooperazio efikazerako» (*Our Inner Ape*).

Sexuen rolez komunitateko bizitzan orri asko utzi digu De Waalek edozein liburutan eta artikulu frankotan. Sexua, besteak beste, boterea da. Arra eta boterea berdintzea, dominazioa, ia topikoa bilakatua dago. Autoreak emetasuna ere boterea dela, ohartaraziko dizu («botere femeninoa»). Hori bai, modu oso ezberdinetan txinpan tzeen eta bonoboaren komunitateetan. Eta, hain zuzen, ikasbidezkoa aurkituko duzu, nolakoa sexualitatea halakoa izaten dela komunitatea, edo viceversa, hainbat ikasgairekin aita-amazko sendiaren bilakaeraz, edo ezkontideen arteko leialtasunaren zergatikoaz, arraren eta emearen rolez familian eta gizartean, 'patriarkalismoaz', etab., maiz pla-

zaratzen ditugun aburu sinpleegiak erremediatzeko albiste jakingarriekin (dena ez da patriarkatuaren edo erlijioaren errua: hobe hala balitz, aiseago gainduko lirateke arazoak). Aspaldiko iragana orainaldi da gure barru-barruan, eta hura gaindu gura badugu, ez dugu hura ezjakinduz egingo.³¹²

Gizarteko bizitza arautua legeak eusten du. Legearen balioa moralak eusten du. (Polizia barrenkorrena moralala da –kontzientzia–). Nondik dator eta zer da moralala? De Waalen hira guztia berak ‘fasadaren teoria’ deritzonaren aurka dihoa (Hobbes, Huxley, Freud, Dawkins): horientzat Natura berez, amoralala ez ezik, gaiztoa, krudela, immoralala litzateke (gizakiaren perspektibatik juzgatuta); andre-gizonaren moralatasuna (onberatasuna, altruismoa, etab.), antinaturala genuke, mozorro kulturala, enbusteria eta itxura hutsa, etxe zikin baten atariko fasada dotorea. De Waalek osoro arbuiatzen du modernian korronte batzuek egiten duten Natura eta moralaren (espirituaren, politikaren) kontrast hori, dualismoaren bertsiorik baldarrenetakoa. Morala gizon-emakumearen jaidura naturaletan fundatua ikusi duten Aristoteles, Tomas Akinokoa, A. Smith, Humeren arrastoan kokatzen du berak bere burua, E. Westermarck antropologo suediar-finlandiarraren jarraipenean bereziki. Ez dago, lehenbizi gizon-emakumea eta gero moralala, baizik eta gizon-emakumea dagoen beretik moralala dago haren osagarri substantzial gisa, haren aurretik ere badagoelako moralaren funtsa, h. d., emozio moralak. Emozio horiek abereetan ere hauteman litezke, primateetan nabariak dituzu, gizakiongan unibertsalak dira: sufritzen duenarekiko enpatia, beharrean dagoenari lagundugura, etab. De Waali Mentzio filosofo txinatarraren perpaus bat aipatzea gustatzen zaio: urak beherantz jotzen duen era berean, gizon-emakumeak ongia egiterantz jotzen du. Haur bat putzura dihoala ikusi eta, zein ez da kupitzen eta korrika sorostera joaten? Morala ez baita arrazoimen kantiarraren emari hotza, bihotzarena baizik.³¹³ Komunitatearen senarena, elkarrenganako sentimenduarena, kooperazio espirituarena.

PERTSONA KOOPERATZAILEAZ

Krisian gaude, ekonomia mundialean ez ezik Arrasateko kooperatibismoaren krisi partikular batean ere bai (oroit Fagor). Eta krisi garaietako aztoramenduan, tarte bat pausatu eta begirada iturrietara itzultzea komeni izaten omen da: hasmentako espiritura.

Iturrira itzuli

Iturria gure kasuan Arizmendiarietaren pentsamendua da, ik. *El hombre cooperativo. Pensamiento de Arizmendiarieta* [aurrerantzean HC], CLP/LKA 1984. Euskaraz badago azalpen polit askoa eta pedagogikoa pentsamendu horrena Lankiko bost kideren artean paratua: *Lankidetzta. Arizmendiarietaren eraldaketa proiektua*, Lanki/Huhezi, Eskoriatza 2000 [aurrerantzean L].³¹⁴ Ez dago zertan esan mundua asko ibili dela, Don Jose Mariaren inspirazioaren argitara estreinako lagunek Arrasateko Kooperatibismoa ('arizmenditarra') abiatu zutenetik hona: «gaurko enpresa egiteko eta ulertzeko modua ez da duela mende erdi Arrasateko kooperatibak erne zirenekoaren parekoa». Bizi-inguruarekin batera kooperatibismoak ere aldatu

beharra izan du; «merkatu global berriranzko joerek molde kooperatiboa formaz aldatzera» eraman dute –beti ez hoberako, dirudienez (O. Garcia)–. Enpresa kooperatiboaren Arrasateko eredu ideiatzeko tenorean, kontrasterako erreferentzia bezala Arizmendiarrietak enpresa sobietarra eta enpresa kapitalista begizatzen zituen bere garaian. Artean enpresa sobietarra funditua da, enpresa kapitalista klasikoa biziki antzaldatua, eredu kooperatiboa bera itxuragaldua eta birmoldaketa premian.

Oihana Garcia Insaustik azterketa kritiko bikain bat dauka, argitsua, azken aldian enpresa kapitalista nola erreberritu den –produktzio sistema guztia, baina bereziki langileen partaidetzaren kapitulua–, eta horrek nola erasan dien kooperatibei: *Partehartzea enpresan. Begiratu historikoa, begiratu kritikoa eta lankidetzaren begiraturua*, Lanki/Huhezi, Eskoriatza 2003. Kooperatibak –irakurtzen diogu Oihana Garciari– hainbat berritubeharkizunen aurrean pasiboegiak izan dira. Askotan beste esperientzia batzuetatik kopiatzera mugatu dira, soluzioak beren baitatik ernarazi gabe, euren filosofiak a priori beste inor baino abiapuntu hobean jartzen zituen arren horretarako (228, 241). Globalizaziora egokitu nahirik hobetsi den efikaziaren garramura edo «pragmatismoaren aroak» (J. M. Ormaetxea) enpresa kooperatiboa eta edozein enpresa kapitalista bata bestearen antzekoegiak bihurtzeko arriskua ekarri du, «genesi garaiko zentzu, balio eta izpiritu kooperatibistarekiko nolabaiteko urruntzea eta hazkuntza eta errentagarritasun ekonomikoaren alderako labaintzea» eraginez (231), hots, «hozte demokratikoa» (233).

Lan komunitatetik sare organizatibo konplexu batera igarotzeak kooperatibisten bizipenak eta kooperatibarekiko gertutasun eta atxikimendu sentimenduak ahuldu dituzte eta, hortaz, inplikazio eta partehartze aktibo baterako bideak zaildu (235).

Kooperatibistak berriro lanpekoak bihurtzeko bidean dihoaz, lanaren nagusiak izan ordez; lagun eta lankide

izan orde, bata bestearen aldameneko arrotzak bihurtzeko bidean.

Krisiaren uneak kritikaren orena izan behar luke, autokritikarena batik bat, eta eskertzekoak dira horiek. Hala ere neu –beti barreratik bakarrik begira–, ez naiz inor kooperatibismoaren kritikan ausartzeko. O. Garciak, alabaina, egungo kooperatibismoaren aje oinarrizko bezala, besteren artean, «hezkuntza kooperatiboaren hutsunea» nabarmentzen du. Lehen kooperatibista kontzientziatu eta aktiboek formazio teknikoaren alboan formazio kultural-espiritual kooperatibista sendoa gozartu zuten.

Hezkuntza izan zen esperientziaren abiapuntua; lehen kooperatiba sortu aurretik hainbat urte eskaini zitzaizkion hezkuntza tekniko-profesional eta hezkuntza kooperatibo-sozialari [...]. Proiektu eta kultura kooperatiboak arnasberritzeko beharrezko du belaunaldi berriei egitasmoaren ibilbidea, zentzuak, norabidea eta ilusio-bideak transmititzea batetik eta egungo munduaren irakurketa egiteko baliabideak ematea bestetik, esperientzia beraren garapen osasuntsua bermatze aldera (235).

Itzul gaitzen, bada, gerraoste idorrean bere ideiekin kooperatibismoaren hazia erein zuen Don Jose Maria koadjutore gaztearen heziketa lan apal hartara, omenaldi gisa hein batean harentzat eta guretzat hausnarketa gisa heintxo bat. Haren pentsamendua bere garaian eta testuinguru intelektualean kokatzen saiatuko gara.

Zein da pentsamendu kooperatiboaren muin-muina? Zertan bereizten da beste soka filosofiko batzuetatik?

Pertsonaren zentraltasuna

Lehenbizikoa pertsona izatea da; kooperatibista izatea geroko geroan etorriko da. Pertsona da kooperatibismoaren asentua. Kooperatibek ezin dute funtzionatu, pertsonak ez badute funtzionatzen; hots, ez badira espi-

ritu kooperatiboak. Arrasateko gazteekin lanean hasi de-
nean, Arizmendiarrietaren xedea haiei pertsonak egiten
laguntzea izan da, ez kooperatibistak egitea.

Pertsonaren ideian komunitatearena eta elkarta-
sunarena sartzan da –solidaritatea, kooperazioa–; horren
ondorioa baino ez dira izan gero lan antolaketa koopera-
tiboak eta fabrikak.

Espiritu kooperatiboak ikasi eta landu egin behar da;
pertsona izaten ikasiz ikasten da hain zuzen ere elkarla-
gun izaten. Pertsona izan eta kooperatiboak izan –solida-
rioak–, biak bat da. Askotan errepikatua da Arizmendia-
rrietak lan eskerga egin zuela gazteak ikasketak horretan
orientatzen. Eta ezaguna da, gazteok lantegi koopera-
tiboak sortu ahal izateko aurrealdintza heziketa hori izan
dela. Beharbada gutxiago aipatzen dena da, kooperatibak
sortu eta indartu eta gero ere Arizmendiarrietak hil arte-
ko guztian jarraitu duela gogo horri bizirik eutsi eta beti
biziberritu beharra dagoela eragoten. Inoiz ez da nekatu
sermoietan,³¹⁵ *TU* aldizkariko artikulutxoetan, ospakizu-
netako hitzaldietan, langileekin solasetan, bakoitzaren
golkoan sutxo hori hauspotzen eta hauspotzen. Izan ere,
gaurko munduaren erritmoan ‘etengabeko hezkuntza’
teknologikoa ezinbestekoa da dudarik gabe; eta baitezpa-
dakoa da modu berean ‘etengabeko hezkuntza’ morala,
pertsonala. Pertsona izatea, nortasuna, betiko eginkizu-
na baita, inoiz amaitzen ez den lana, ez gaztetakoa soilik
edo lantegi kooperatibo batean sartu artekoa; beti lantzen
jardun beharra daukaguna da. Norberak egiten ez bada,
besteak ezingo dio egin. Baina bai elkarri lagundu. Inor
ez da pertsona izatera bera bakarrik ailegatzen, pertsona
bilakatzea bera obra kooperatiboak da. Kooperatibisten
obligazioa da, nik uste, lantegietan teknologia berritzea
bezalaxe, langileengan espiritua berritzeko formula ego-
kiak aurkitzea, sua betiko itzaliko ez bada.

Arizmendiarrietak beti pertsonaren garrantziaz eta
zentraltasunaz mintzo da, baina haren diskurtsoa batzue-
tan oso abstraktua geratzen da. Ulertzen al dugu, benetan

ulertu, haren mezua, eta haren insistentziaren zergatikoa? Gauza batzuk, errazegi ulertu uste ditugulako, ez ditugu ulertzen. Zer da pertsona hori, hain garrantzizkoa omen dena, eta zertan datza doi-doia horren inportantzia? Arriskua baitago, edo berbaro hori batere sinestu ez eta jaramonik ez egiteko, euria entzuten den moduan (denok ikusten dugu errealitatean inor ez dela hain-hain garrantzizkoa, gutako edozein gabe ere fabrikak edo kooperatibismoak eta munduak berdin-berdin diraukeela), edo pertsona hain sublime hori fantasma baten modura ikustekoa. Zein da hitz horren mamia?

Bereiz dezagun ikuspegi teoriko-filosofikoa eta ikuspegi praktiko-soziala. Arizmendiarrietak alderdi biak dauzka beti gogoan, pertsona aipatzen duenean.

Askotan konfunditu egiten ditugun arren, pertsona eta indibidua ez da gauza bera. Adibide batez balia gaitetze: zeharo mozkortu eta etxeari su eman diot; emaztea eta haurrak kiskalita hil dira. Jazorikoa norbaitek jazoarazi duenez, gertariaren subjektu material bat badago, kausa bat, eta hori ni naiz (indibidua). Subjektu mozkor hori bere buruaren jabe ez zenez, ordea, gertatuaren erantzule ez naiz, ez naiz subjektu morala (pertsona).

Subjektu moral edo pertsona bezainbatean mundu materialean beste ezer ez bezalako zerbait naiz. Munduan kausak daude, ez asmo edo intentzioak, xedeak. Mundua ez da morala –subjektu morala ez da mundua, esan genezake–. Ez naiz gauza bat, ez naiz objektu bat (pertsona gisa subjektu naiz beti). Definitu ezinezkoa naiz, hortaz; ezin dut zer naizen zermugatu ('de/finitzea' hori da), ezin dut zer naizen zuzenean esan, esateak objektu bihurtuko baininduke. Hor dago pertsona (izatea) zer den zuzenean adierazteko zailtasuna; ezin da. Kontzientzian inperatibo morala txertatua duen subjektu morala, dio Kantek, aitor-tu egin liteke bakarrik, eta errespetatu. Esperientzia sentigarri soila transzenditu egiten du. Ezin liteke beste ezerkin alderatu, munduan bera da zer bakarra 'duintasuneko' izakia, fenomeno natural edo 'prezioko' beste guztiaren bes-

tetara. Ez da eta ezin da arartekotzat erabili (Estatuaren edo ekonomiaren tresnatzat, esaterako), berbere baitako helburu da. Kanten espresio korapilatsu horiekin, pertsonak fenomeno naturalen maila gaindu egiten duela, adieragin gura da. Fenomeno naturala indibiduo da (instintuak, etab.; eta, Naturan dena bezala, indibiduo askotan bitartekoa da hainbat helburutarako, prezioa dauka). Pertsona Natura transzenditzeak ezaguarazten du (askatasunak, kontzientziak). «Espiritua» da, esango du Max Schelerrek.

(Gizon-emakumeok une berean bi erresumatako izaikiak garela, esango du Kantek: kausen erresumakoak –Naturako fenomenoak alegia–, eta helburuen erresumakoak).

Esaera lainotsu guztion mamia geuk nolabait barne esperientzian bizitu genezakeen moduan barnatzen, h. d., pertsona bere arieran zer den, pertsonaren errealitate bizia, ez kontzeptuala, fenomenologia, existentzialismoa, pertsonalismoa saiatu dira filosofia eta literatura garaikidean: Max Scheler, Maritain, etab. Pertsona tratuan atzematen dugu, dio Gabriel Marcelek. Indibiduo dialogoan, begirunezko eta baiespenezko hurbilketan, komunitatea sortzean, bihurtzen zaigu pertsona. Pertsonaren ikerketako ‘metodo’ pribilegiatuak maitemintze prozesua, maitasuna dira. Lehen edonor zena, nor bihurtzen da guretzat. Transformatu egiten da. Indibiduoaren mailatik pertsonaren mailara pasatzen da. Haren duintasuna, misterioa, beste inor ez bezalakotasuna, haren errealitate kontzeptu eta eskema prefabrikatuetera bihurrezina deskubritzen dugu; deskubrimendu horrek geu betetzen eta transformatzen gaitu. Besteak pertsona bezala ezagutuz bihurtzen gara geu ere pertsona. Txillardegiren *Leturiaren egunkari ezkutua* nobela existentzialista da, baina era berean parkean ikusten dugun edonor anonimo baten pertsona bezala deskubritzeko prozesuaren fenomenologia gisa irakur liteke orobat. Nobela hori 1957koa da, Arrasateko mugimendu kooperatibistaren hasierarekin baterakoa. Aztergai aberasgarria izan liteke, horrela irakurrita, pertsonaren zerizanari buruz garai hartan Euskal Herrian, eta konkre-

tuki Arizmendiarietaren gogoetan, zegoen kezka idea konkretuagoa egiteko.

Azkenean pertsona bere-bere misteriozko barne-tasuna da, kontzientzia. Kontzientziak –orain praktika sozialari begira– askatasuna eta erantzukizuna esan gura du: eta heldutasuna, etab. «La clave está en la conciencia de cada sujeto», irakatsi du Arizmendiarietak (HC, 322). Kontzientzia landuz lantzen da pertsona: indibidua gaingiduz, elkarren errespetua ikasiz, batuk bestea askatuz, komunitate aske eta burujabea eraikiz. Arizmendiarietaren ahaleginen jomuga gizon-emakume berriak ziren, baina ez aldarean eder-eder egoteko, ezpada ordena sozial berri baten zimenduak izateko. Gaur seguruenik bere erreferenteen balioa galdua badu ere, Arizmendiarietak hitzetik hortzera aipatzen zuen ‘ordena berriak’ sistema kapitalista gaingidu beharra eta iraultzaren ideia iradokitzen du. Ekibokoa izan liteke: faxistek erabili zuten, Pio XII.ak erabili zuen. Baina *L’Ordine Nuovo* batez ere A. Gramsci eta P. Togliattiren aldizkari sozialista iraultzailea izan da Turinen (1919), gero egunkaria, 1921ean Alderdi Komunista Italiarraren organoa. Gramsciren ideia fabriketan ‘langile batzarrak’ antolatzea zen (‘soviet-ak’), langileen autoeraketako erremintak izango zirenak, demokrazia proletarioaren oinarriak.

Praktikan goitik behera bestelakoa bada ere, Arizmendiarietaren ordena berriaren ideia ere langileen autoeraketa eta demokrazia proletarioarena da, eta horren eraginezko gizarte berriarena. Bakarrik berak ez du hori komiteren baten edo Alderdiren baten esku uzten, lankide guztien kontzientziaren eta erantzukizunaren pentsura baizik. Horri fidatu dio kooperatibismoa eta kooperatibismoaren eragin iraultzailearen etorkizuna: «La clave de nuestro porvenir, la potencia en la que deberá asentarse un orden humano al margen de imposiciones extrañas, son las conciencias» (HC, 322). Arizmendiarieta iraultzailea da, baina ez komunista (leninista); edo aldez beste, ez da komunista, baina iraultzailea bai. Pertsonan eta kontzientzian fidatzen

da, Alderdian gabe. «El hombre es la base de todo; cual sea el hombre así será la sociedad» (HC, 323).

Balioen sorgiaz: pertsona eta komunitatea

Soegiten badugu, gizajendea etxabere soziala da, taldekoa. Nahiko 'txintxo' ikusten dugu, portaera arau-tukoan dabil. Nola sortu dira gizartea ibilkatzen duten arauak eta balioak; h. d., nola munduratu da morala esaten dugun hori gizaberearen historian –otsoak eta txoriak ez baitira moralak–, eta nola ikasten dugu balioak estimatzen eta gure buruak horien arabera gobernatzen? Horri erantzuteko dauden saio askoak bi joera nagusitara erakar daitezke: bortxaren eta inposizioaren esplikazioa da bat, komunitatearen eta kooperazioaren arrazoa da bestea.

Hobbesen eraikuntza teorikoan, adibidez, haste-hastean gizon-emakumearen berezko izaera eta Naturako egoera legerik eta balio gidatzailerik gabekoa suposatzen da: abiapuntuan norbanakoa bera bakar-bakarrik dago bakoitzaren askatasun mugabakoarekin; edo, nahiago bada, anabasa sozial totala dago, ez dago gizarterik. Nola printzipioz munduan dena edozeinena eta guztiena den eta dena edozeinentzat libre dagoen, eta nola edozeinek edozeini edozer gauzaren gozamina norgehiagokatu ahal dion, eta nola norgehiagokan edozeinek duen edozein jo eta akabatzeko ahalmena, eta nola horrela bizi segurtasunik sekula ez dagoen inorentzat, eta nola biziraupena den guztion goien eta buruko nahikaria: handik eta halatan, bada, den-denek elkarrekin itun bat egin dute, bakoitzak bere askatasun osoa Botere baten eskuetan osoki uzteko, Botere (Estatu) horrek bakoitzaren bizia jagon eta gizon-emakumeen arteko elkarbizitza zuzen dezan. Gizarte aske eta moralki egituratua giza naturak –Naturak, oro har– ezagutzen ez duen eta galdatzen ere ez duen zer-bait da. Askatasun naturala berez otsokeria baino ez baita («homo homini lupus»). Izuikara da –edozein momentu-

tan akabatuak izateko beldurra– gizakiak euren askatasun naturala Botere begirari eta arauemaile absolutu baten esku lagatzera daramatzana. Leviatan absolutu artifizial horrek (Estatuak) zedarritzen du askatasun soziala, hots, gizakume ororen jokamolde arauak eta kontrola. Funtsean berak sortzen du eta eratzen du gizartea, berak inposatzen dituen balio eta lege eta ordenantzekin. Moral naturalik ez dago; eta ez dago beste balio eta moral sozialik, artifizialik, Botereak (Estatuak) ezartzen dituenak baino. Moralizatu Estatuak egiten gaitu, ez Naturak: inposizioak.

Modurik diferenteenetan, baina beti goitik behera eta indarrezko inposizioaren ildo horretatik diharduen hainbat eskola kontatzen da XIX eta XX. mendeetan, eta gaur bertan ere bai. Marxentzat balioak ez dira klase nagusiaren unean uneko interesen aldarrikapen eta babesa baizik. Morala manupekoak alienazioan eta etsipenean loturik edukitzeko amarrua da; nagusi dagoen ordenari eusteko antapara. Moralaren kontua kontzientzia faltsuaren kapituluetakoa bat da, hortaz; eta balio ederrak, gizarte injustuan gizakiak duen bere burua engainatzeko eta kontsolatzeko zakur-ametsak. «[Proletario kontzientearentzat] legeak, morala, erlijioa, aurreiritzi burges batzuk besterik ez dira, atzean gisa bereko beste interes burges batzuk ezkutatzen dituztenak», irakurtzen duzu *Alderdi Komunistaren Manifestua*-n. Beste abiapuntu batetik, baina jendeari erlijioak (Jainkoak) eta burgesiak inposaturiko balioen eta moralaren arbuio berean errabiatu da Sartre, hain zuzen ere horrela norbanakoaren burujabetasuna ezeztatzen omen delako (eta gizarte guztia burgesten). Darwinekin moralaren inposizioaren ideiak karga berria hartu du: haren bizi-borroka eta hautespen naturalaren irakaspenaren ondoren, sozial-darwinista askok, balio 'kristauak' inposizio antinaturaltzat arbiatu, eta balio eta moral 'onak' bizi-borrokaren produktu eta tresnatzat soil jo izan ditu: garaipen bidearena baino ez dago beste baliozko baliorik eta moralik. Hori garaipenera bide hori, indibiduala bezala begiets daiteke (H. Spencer), edo kolektiboa bezala, arrazarena

esate baterako. (Kasi ez da erreparatzen, baina bere liburua oihartzun darwinista batekin izenburutu du Hitlerrek: «Mein Kampf»). Nietzschek balio moralak euren jatorrian bertan jada giza(bere)tasunaren (Naturaren) ukotik erneak dira; eta, gizartean ezarriak direlarik, gizatasunaren ukazioa dira denak. Freudentzat, era berean, arau eta balio moralen jatorria instintu natural erotiko eta agresiboen errepresioa da, gizarteak norbanakoari ezartzen diona: hala eragindako neurosi sozialaren bidez bilakatu ei da bideragarri zibilizaziozko ordenamendua. Zoriontasun indibiduala sakrifikatuz bakarrik da posible zoriontasun kolektiboa. Ondorioz norbanako eta gizartearen artean etengabeko eta azkengabeko borroka dago. Halatsu, bizi-filosofiek norbanakoaren independentzia aldarrikatuko dute; hots, balio sistema sozialki ezarri ororen kateak zapartu eta, norberak bere buruari sortzea eta ezartzea bere balio propioak.

Mendeotan, hortaz, oso arruntua dago balio moralen porrotaren ('krisiaren') kontzientzia, eta moralaren ukoak edo moralitasun berri-berri 'guztiz bestelako' proiektuak hamaikatxo loratu dira. Miranderen *Haur besotakoa* da holako proposamen bat: pedofiliaren adibideak aitzakia literarioa baino ez baitirudi, gizartean onarturiko arauak oro zakurraren salara bidaltzeko, eta 'gizonak' bere gogorakoa soil aitortzeko zinezko balio moral bakartzat, horrek lagunartetik lekora kondenatzen badu ere. Morala gizartearen aurkako autobaiespen bezala.

Giro horri, h. d., alternatiba sumin horiei arretaz gogoematea komeni da, Arizmendiarieta eta horren posizioaren interesa gaur kontrastearen argitan hobeto balaratzen ikasteko. Arizmendiarieta ez zaigu itxuraz hain 'moderno' iruditzen. Itxurak itxura, ordea, gure tradizioan dudarik gabe ohikoagoa bai, baina horregatik gutxiago moderno ez den hari filosofiko-antropologiko batean kokatzen da haren pentsamendua: pertsonalismoaren arrastoan. Pertsonalismoa ere mugimendu filosofiko garai-kidea da, gehienbat XX. mendekoa, berein eskola diferente izan duena USAn eta Europan. Arestian aipaturiko erreak-

zio minkortuak bezalaxe, iraultza industrialak eragindako txikizio sozial eta moralaren buruz buruko erantzuerada bera ere. Bestelako tonu batean eta norabidean, noski (pertsonalismo kristaua batik bat). Marxek eta Engelsek deskribatu duten legez, burgesia boterera heldu den toki guztietan erruki gabe senitarte tradizionala malapartatu du, jendarteko harreman patriarkal eta idilikoak ostikoperatu, langile feudala nagusi naturalarekin elkartzen zuten loturak apurtu. Gizaki eta gizakiaren artean interesaren eta diru-ordainaren harremana baizik ez du ezagutzen, pertsonaren duintasuna truke-balio gorri bihurtu du, erlijiozko emozio santuak nahiz zalduntasunezko bertuteak kalkularen izotzetan jeltatu, errespetatu duen askatasun bakarra merkatalgokoa da. «Burgesiak ordura arte beneragarri eta errespetu santuz kontsideratzen ziren jarduera guztiei beren aureola kendu die. Medikua, legelaria, apezka, poeta eta jakintsua soldatapeko bihurtu ditu. Burgesiak famili harremanen sentimenduzko belo hunkigarria urratu du, haiek dirupeko harreman hutsak izatera behertuz». Landerrietako haurrak sortetxetik erauzi eta hirietan pilatuz, proletarizatu ditu, errogabetu («langileek ez dute aberririk – ezin ken dakieke ez dutena!»), industriako soldadu simple gisa fabrikatzaer militariki antolatuetan kateatu eta lizifrinatu ditu, makinaren esklabo. Gizakumea honezkero ez da pertsona, lantresna hutsa da, Charles Chaplinek *Garai modernoak* filmean erakutsi duen gizatasungabe zorabiatuera zapatua.

Giza balioen kiskalmendi horretan, pertsonalismoaren anbizioa ez da moral berri fantastikoren bat asmatzea, balio moralak berritzea soil baizik; puskaila zaharretan oinarriak berriro jartzea, historiari eta tradizioari zertan uko egin gabe. Gero XX. mendean ikusi ahal izan den guztiaren ostean, zilegizkoa dirudi moral berri-berri guztiz bestelakoen esperimenduetan itxaropen larregirik ez geratzea. Historia ez da gaitzen ukatuz.

Pertsonalistarentzat norbanakoa eta gizartea ezin dira oposizioan pentsatu (kasu patologikoetan izan ezik), elkarrekin kooperazio estuan baizik. Komunitatean jai-

tzen gara, komunitatean heltzen gara pertsonak izatera; komunitateak egiten gaitu, guk egiten dugu komunitatea. Dena prozesu zirkular jarraitutuan ulertuta. Elkarrekin bizi eta kooperatzeko gogoak helburuko balioak inspiratzen ditu; elkarbizitzak harremanetako balioak eta arauak ikasarazten eta xedatzen ditu, balioek bidatzen dute bizikidetza eta kooperazioa. Balioen arabera arautuko du komunitateak hezkuntza, jendetasuna, ordenamendu juridikoa, politikoa. Bizi ahala ekoizten dira balioak, balioen arabera garatzen da bizitza. Lanean zein harreman sozialetan sistema bat taxutzeko jarduera guztia komunitatea sortzeko eta kohesionatzeko prozesu beti berria da: balioen kreatioaren prozesua, horiek oinarritzen eta orientatzen baitute bizikidetza. Kooperazioa zabalduz komunitatea hedatzen da; kooperazioa sakonduz, balioak sendotzen. Prozesuaren jomuga beti komunitatea bera da eta komunitatearen zerbitzua, komunitatearen birkreatzioa; ez komunitatearen anbizioaren bat ad extra (ezein 'garaipen'), eta gutxiago indibiduoaren gogobetetasuna komunitatearen gainetik edo kontra. Komunitatearen jomuga, berriro, pertsona da: pertsona heldua, burujabea, librea, komunitatearen zerbitzaria (ez jopua).

J. P. Arbelbide Etxeberri ez da pentsatzaile pertsonalista, baina egoki adierazi du nola gizakiaren sozialtasunak berezkoa duen ordena eta moral 'kooperatibo' bat(en beharra):

Gizona egina da, baltsan eta lagunekin bizitzeko, eta ez bere gisa, bertzetarik behex.

Elgarrekin bizitzerat gakharzkete, bai gure baitarik dugun pendura eta jite sortzeko batek, bai asko gauzetan ikhusten dugun elgarren laguntzaren beharrak.

Bainan elgarrekilako bizitze hortan deus onik izaittekotz edo arrimu on batean ibilkatzekotz, premia da bat-bederak bertzeren alderateko eginbideak betha detzan: buruzagiek lege on eta zuzenak ekhar detzaten, bai eta atxikaraz behar den zintasanarekin, agertu gabe batzuekiko ikhustate sobraniorik eta bertzerendako aiherkunderik; premia da menekoek bu-

ruzagieri jauspena ekhar diozoten eta hekien nahiak arthoski begira detzaten; premia da gauza sakratu batzueri bezala beha dezagun batak bertzearen zuzeneri, eta ez dezagun elgarri den gutieneko bidegaberik egin; premia da, hitz batez, gure lagun guzien alderat atxik dezagun adimendu xoilak berak paganoeri irakatsi deraien egin-molde hau: Nihori ez egin hek guri egitea nahi ez dugunik, eta egin bertzeri hek guri egitea nahi ginituzken guziak (*Erlisioea. Eskual-Herriari dohazkon egiarik beharrenak*, 1890, II. kap.).

Nolabait ezusteko seinagarria Arbelbide Etxeberriek pasartearen oin-oharrean berme gisa Le Play aipatzea da *–Réforme sociale–*, ordena sozial kooperatibo horrek, eta horrek bakarrik, aseguratzen omen dituela biak esateko, zoriontasun indibiduala eta oparotasun publikoa, eta ordena horren irozgarriak seguruenak erlijioa omen dela.

Labur: kooperazioa da komunitatearen oinarri eta sortzaile, komunitate kooperatiboa balio moralen sorburu, balio moralak kooperazioaren piztaile eta euskarri.

Ikasketa kooperatiboaz

Zeheki zehatuta, gizaki kooperatiboaren pentsamenduan barnebildurik pertsonaren kontzeptu bat dago, komunitatearen kontzeptu bat, eta historiaren kontzeptu bat.

Arizmendiarrietaren arabera gizakumea bere izaera naturalez abere komunitario kooperatiboa da. «No en vano dijo el filósofo que el hombre que se basta a sí mismo es algo extraño al mundo humano; hay que catalogarle como Dios o bestia», idatzi du Aristotelesi alusioz (HC, 369). Alegia, bere joera naturala ez da eremuko bakardadean bakartzea, eta ez da norbanaka bere burua nagusia-razteko inguru guztiarekin 'neoliberaliki' bizi-borrokan eta lehian ibiltzea ere, indarketaz behartu beharra dagoena elkartasunean biziko bada. Aitzitik, berez lagunartea bilatzen du, jolas eta solaskideak, penak bezala pozak komuni-

katu eta partekatu egin gura izaten ditu. «Una cosa puede distinguir al hombre de la bestia en los momentos álgidos del placer o del dolor; es el hecho o la necesidad que el primero tiene de comunicar con sus semejantes la alegría al igual que la tristeza» (HC, 369). Gizakia esentzialki animalia komunikatiboa baita: abere guztien artean bera hiztuna izateak nabarmentzen du hori goitien. Hizkuntza, izan liteke dominazio tresna ere, baina aurren-aurrenik gure barnearen musika da (sentimenduak, agiantzak), elkarlaguntzaren espresioa eta kooperazio espirituaren arima.

Lo que originariamente nos hace solidarios es la capacidad efectiva de comunicación hacia nuestros semejantes. Por algo es el lenguaje recurso tan valioso de solidaridad. Pensar en voz alta constituye por sí un expediente de socialización, tal vez uno de los bienes más estimables y cotizables de la persona humana (HC, 369).

Eguneroko existentzia bezalaxe, gizakiaren historia ere Arizmendiarrietarentzat kooperazioaren obra da. Historia ikasteen erregeak eta batailak ikastera ohituta gaude (batez ere gure eta Arizmendiarrietaren garaian), baina isil-isilik historia egin egiten duen satorra lana da eta kooperazioa, ez armak. Tamalez historian kooperazio asko behartua izan da –esklaboen elkarlan bortxaturaino; edo beharrak behartua, pobretasunak fabrika modernoetan metatzera derrigortu dituen proletarioak esaterako–. Kooperazioaren historia ere bortxaz eta krimenez tuntur dago. Historia ezagun ezagunegi horren kontrastea begien aurrean edukitzea komeniko da, berriro, Arizmendiarrietaren helburuak behar bezala baloratzeko. Simplea da, agian simpleegia entusiasmo handiak pizteko. Baina fundamentalak. Historia iraultzeko proiektua da: kooperazioari oinarri berriak jartzea; eta, beraz, historiari. Kooperazioak, pertsonen kooperazioa izateko, libreza izan behar du. Kontua da, horretarako lehenbizi pertsonak berak izan behar duela libre.

Aurrera baino lehen, hala ere, Arizmendiarrietarentzat, pertsonalista bezala, garrantzizkoa izan baita koope-

razioaren eta kooperatibismoaren naturaltasuna defendatzea, argitasuntxo bat zor dugu apika enfasi horren baitezpadaz eta arduraz gaur egun ere. Produkzio ugari dago zine dokumental eta literatura zientifiko edo zientzia-fikzioan, naturala eta eboluzioarentzat positiboena abereen erreinuan, eta gizakiarenean hortaz, norgehiagoka eta bizi-borroka aurkezten duena, R. Dawkinsen *Gene berekoia* (*The Selfish Gene*, 1976) txit arrakastatsua adbz. Zientziari berea utzirik, batik bat dibulgazioarekin zabaltzen den neodarwinismo horren erabilera soziologiko eta are psikologikoak, gizatasunaren kontzeptua auzitan jartzen du berriro. Bizidun orenen oinarritzko lege biologikotzat norberekoikeria emanez, ez da Naturaren ikerketa zientifikora antropomorfismo desgisatu bat proiektatzen soilik, ezpada egoismoa bera premoral edo estramoraltzat banalizatzen da. Are, egoismoa eta espazio ahalik handienaren inbasioa biziaren lehen agindu bezala positibatuz, zientziaren zakuan ideologia sozial berekoienaren justifikazioa pasatzen da kontrabandoan, eta globalizazio politika agresiboenaren apologia egiten da berdenboran (M. Midgley, J. Bauer). Kontrara, Arizmendiarietaren gizaki eta gizatasun kontzeptuan, berekoikeriaren parte ignoratu gabe, funtsezkotzat izaera solidario eta kooperatiboa jotzen da. Eta gizakumearen aiurri kooperatiboak, oinarriak: a) giza naturan dauzka, b) historian dauzka (euskal tradizio auzolanginetan, adbz.), c) erlijioan dauzka, eta d) elkar hezkuntzan dauzka.

Arizmendiarieta irakurtzen baduzue, espiritu kooperatiboak esijentzia moral gogorrak ditu, baina ez anti-naturalak.

El hombre no necesita anular sus pasiones, sino domesticarlas. El hombre no debe dejar de lado sus aspiraciones de superación, sino disciplinarlas y jerarquizarlas (HC, 249).

Uno no nace cooperativista, porque ser cooperativista requiere una madurez social, un adiestramiento de convivencia social. Para que uno sea auténtico cooperativista, capaz de cooperar, es preciso que haya aprendido a domesticar sus instintos individualistas o

egoístas y sepa plegarse a las leyes de la Cooperación (HC, 231).

Naturak landua izan behar duela esango du, ez katigatua. Gogoko esaunda zuen, gizakia ez dela jaiotzen, egin egiten dela; eta egin, elkar hezkuntzaren bidez egiten da. Hezkuntza aroa ez da eskolara mugatzen, kooperatibismo guztiak izan beharko luke elkarrentzako eskola etengabea; denak elkarren maisu eta elkarren ikasle (HC, 247). Nor izaten ikasten beti, edonor barik; pertsona izaten, ez indibiduo.

Buruenik, bada: kooperatibistei Arizmendiarrietak austeritatea, lizifrina, heldutasuna eta parte-hartze sakrifikatua, solidaritate eskuzabala, idealismoa, esijitu die. Ez naturaren hilduratze bezala, indarberritze legez baizik, bakarka eta norberekoiki jardun ordeztu komunitatean baturik indarrak doblatzeko. Bigarren: horrela esanda arraroa irudituko bazaigu ere, kontzientzia kooperatiboak historiaren filosofia propio bat ikasi behar du, giza historia (lana, ekonomia, politika) modu propioan interpretatzeko bere ikuspegia garatu, eta araberan konprometatu gizarte ekintzan. «Conciencia de libertad..., conciencia de justicia social..., conciencia de desarrollo..., conciencia participativa» (HC, 451). Kooperatiboa izateak pertsona bezala munduan egoteko modu oso bat esan gura behar du, eta mundu osoaren aurrean erantzukizuna.

Hezkuntzaren funtsezkotasuna Lanki/Huhezikoko *Lankidetza. Arizmendiarrietaren eraldaketa proiektua* liburuan daukagu ezin hobeto laburbilduta:

Hezkuntza da eraldaketa proiektuaren lehen oinarria. Izan ere, beraren bitartez transmitituko ditugu elkartasun eta lankidetzaren izpiritu berria eta errealitate zuzenago bat eraikitzeke balioak. Hezkuntzak kontzientziak eraldatzen ditu, gizakiaren nortasuna moldatzen du, pertsona berriak bere inguruneko errealitatea eralda dezan. Azken helburua gizaki nahiz komunitate hobea eraikitzea da, non anaitasuna, elkartasuna, partehartzea, kooperazioa... izango diren ardatz nagusiak (L, 74).

AROSZTEGIKO BATZARRA

Kontatzen da, behin batean batzar bat bitxia bai bitxia egin zela aroztegian. Erreminten bilkura, euren desadostasunak konpontzeko. Mahaiburua mailuak hartu zuen. Baina batzarrak kargua bertan laga egin behar zuela adierazi zion. Arrazoia? Zaratatsuegia zela. Eta, gainera, denbora guztian kolpeka ziharduela.

Mailuak bere hobena aitortu zuen, baina eskatu zuen, torlojua ere kanporatua izan zedila: mila eta mila buelta eman beharra zegoelako, ezertarako balioko bazuen.

Salakuntza horrekin, torlojuak ere onartu zuen bere partea, baina lixa ere kanporatzea eskatu zuen. Zakar-zakarra zela eta marruskadurak sortzen zituela etengabe landideekin.

Lixa konforme zegoen, baina metroa ere kanporatua izateko baldintzarekin, zeren eta beti beste denak neurtu besterik ez baitzuen egiten...

Hartan arotza sartu zen. Amantala jantzi eta lanari heldu zion.

Erabili zuen mailua, eta lixa, eta torlojua, eta metroa. Eta azkenean eskuarteko zur mokorra altzari eder-eder bilakatu zen.

Aroztegia berriro hutsik geratu zenean, batzarrak deliberazioei ekin zien berriro. Orduan zerra-txikiak hartu zuen hitza. Jaun-andreok: akatsak ukan denok badauzkaguna, aski probatua gelditu da. Baina arotzak gure gaitasunekin egin du lan. Horrek egiten gaitu baliotsuak. Hala bada, ez dezagun gehiago gure alde negatiboetan pentsatu eta ipini dezagun arreta eta gogoia alde positiboetan.

Batzarrak ohartu zuen orduan mailua indartsua dela, torlojuak batasuna eman eta sendotu egiten duela, lixa aparta dela leuntzeko eta lazguneak gozatzeko, eta metroa doi-doia eta guztiz zehatza dela beti.

Ekipo bat, gauza zena kalitaterik ederreneko altzariak adalatzeko, sentitu ziren orduan, elkarrekin lanean jarduteko harrotasunez eta kemenez.

Halaxe da andre-gizonokin. Begira inguruan eta aise ikusiko duzue. Enpresa batean, bata bestearen akatsak ikusmiratzen direnean, giroa txartu egiten da. Aldiz, aintzat besteen alde positiboak hartzen badira zintzoki, orduan egitaterik ederrenak burutzeko ekipoa loratzen da. Edozein tontok igarri ditzake nornahiren akatsak. Inoren dohain positiboari antzemateko espiritu zoliagoa behar da: giza arrakasta beti inspiratu duen espiritu goitia.

Anonimoa.

Oharrak

1. Altuna, J., Hitzaurrea, in: Darwin, Ch., *Espezieen jatorria*, Klasikoak, Bilbo 1994.
2. 2005 urtean USAko Louisiana eta Kansas Estatu federaletan elkarte kreazionista eskuindarrek auzitegira eraman zuten eskolan biologiako irakasgaien eboluzioaren teoria soilik irakastea, teoria hori irakaspén biblikoaren eta erlijioaren kontrarioa omen delako. Louisianan saioak pott egin bazuen, Kansasen epaia erdietsi zuen eboluzioaren irakaskuntzaren alboan eta alternatiboki (ez bera soilik!) irakats zedila, kreazionismoa estriktoki gabe, 'Intelligent Design' esaten duten doktrina ere –Jainkoa izendatuki aipatzen ez duena kreatzaile bezala, Estatuaren eta erlijioaren bereizketa ez laidotzeko–. Bi urte geroago, baina (2007), epai hori ezabatu eta biologiako ikastaroe-tan eboluzioaren teoria eta hori bakarrik irakastea berrezarri zen Kansasen ere. Ezabaezina dirudiena, hala ere, USAko zenbait Estatutan darwinismoa debekatua omen dagoelako legenda akademikoa da (Galileiren «*ppur si muove*» legendaren antzera). Egia da egon, USAn kreazionistak, neokreazionistak, Diseinu Inteligentearen aldeak eta edotariko Bibliazaleak dau-dela (ebangelikalak, mormoiak, Jehovahen lekukoak, etab.); eta egia orobat darwinistak, neodarwinistak eta edotariko eboluziozaleak daudela halaber. Eskola eta unibertsitate guzti-guztietan izaki bizidunen jatorria irakatsi (gizakiarena barne) darwinismoaren modura irakasten da. Egia, bestalde, gizakiaren eboluziozko jatorriaren doktrinak oraindik erresistentzia handia aurkitzen duela gizarte iparramerikarrean, estatistikek darakustenez (Europa zaharrean engoitik ozta-ozta batere), eta arrazoi erlijiosoengatik dela hori. Hainbatekin, kreazionista antidarwinistak eta darwinista antierlijiosoak (R. Dawkins, etc.) bat datoz, erlijioa eta darwinismoa (Biblia eta zientzia) bate-raezinak direlako konbentzimendu min-minean, eta minkorki borrokatzen dute elkar. Badago hirugarren ikuskera bat ere, edo ikuskera batzuk hobeto, eboluzioaren eta kontaera biblikoaren artean konfliktorik ez dagoela (K. Giberson, adb., *Saving Darwin*, 2009) –hori baita USAn zabalduena dagoen konfesioaren postura, Eliza Katolikoarena (Pio XII.a, Joan Paulo II.a, Benedikto XVI.a)–. Praktikan posizio hori diseinu inteligentearen nahiko antzera garatua izan liteke kasu batzuetan (K. Miller, *Only a Theory. Evolution and the Battle for America's Soul*, 2008). Darwin bera hirugarren ikusmolde horretan kokatu behar da («It seems to me absurd to doubt that a man may be an ardent theist and an evolutionist», idatzi dio John Fordyceri). Aro viktoriar liberalak ez zuen ja kreazioaren kontakizun biblikoa literalki hartzen. Hein horretan arazoa, eta eskandalua, probokatu duena, ez da izan eboluzioaren teoria orohartasunean, gizakiaren jatorria 'tximinotik' baizik, horrek problema filosofiko eta batez ere teologiko partikularrak planteatzen baitzituen. Hiru (edo lau) posizioak jada hasieratik beretik nabaritzen dira. 1) Darwinismoaren ukatzaile erlijioso famatua, Th. H. Huxleyrekin izandako polemikagatik, Lord Samuel Wilberforce Oxfordeko gotzaina da; 2) positiboki baieslea zientifikoki nahiz erlijiosoki Asa Gray botanikari iparramerikarra, besteren artean (irakurtzekoa da haren artikulua 'Natural Selection not Inconsistent with Natural Theology', 1886); 3) zientifikoki baieslea eta lehen momentutik erlijioaren eta Elizen kontra eboluzioaren teoriaz gogor baliatu den autore gailen bat, E. Haeckel naturalista alemana izan da. (In puncto Haeckel eta –euska!– Eliza, ik. Altonaga, K., *Ettxepare Aldudeko medikua*, 2006, 186 eta hurr., eta passim). Th. H. Huxley zientifikoki darwinismoaren baiesle eta erlijiosoki agnostiko paratu da. Hainbat teologo garaikide mani-

festatu da pro nahiz contra; darwindarren herrixkako erretore anglikanoak ez zuen arazorik eboluzioaren tesi zientifikoa eta irakaspén biblikoa biak onartu emateko bakoitza bere zentzuan. Darwinek berak «ez du arrazoi baliozkorik ikusten –deklaratu du– liburu honetan azalduko iritziek inori bere erlijio-sentimenduetan min degioten» («I see no good reason why the views given in this volume –*Espezieen jatorria*-renewed– should shock the religious feelings of any one»). J. Altunak Darwinek hitzak aipatu jarraitzen du: «Autore eta teologo ospetsu batek idatzi dit esanez poliki-poliki joan dela ikusiz jainkotasunari buruzko kontzeptio nobleak direla era berean, bai Jainkoak, beharrezko bestelako forma bilakatzeko gauza ziren lehen forma gutxi batzuk kreatu zituela sineste, eta bai Jainkoak, bere legeen ekintzak sorturiko hutsuneak betetzeko, berriz kreatu beharra izan zuela sineste ere». Eta geroago: «Gorengo autoreek oso konforme ematen dute espezieak banan-banan kreatuak izan direla dioen hipotesiarekin. Ene aburuz, munduko lehenengo eta oraingo biztanleen sortze eta iraungipena kausa sekundarioek, banakoaren jaiotza-heriotzak determinatzen dituztenak bezalakoek eragina izatea hobeto uztartzen da Kreatzaileak materiari jarriko legeei buruz dakigunarekin». Erlijioari buruzko Darwinek jarrerak xehetasun asko galdatzen du. Delibero guztiz, Itun Zaharrari edozein herri barbaroena bezalakoxea zeritzon (munduaren historia ageriki faltsuarekin, ortzadarraren jatorriaren esplikazio barregarriarekin, Jainkoari tirano krudel baten sentimenduak suposatuz, etab.), hinduen liburu sakratuak baino deus ez sakratuagoa. Berdin kristautasunari buruz: doktrina kristauari, sinesgabeak eternitate guztirako infernura kondenatuz bere aita, anaia eta adiskide hoberenentarik asko infernura kondenatzen dituenari, «doktrina gaitzesgarri» onartezina zeritzon («a damnable doctrine»). Darwin inoiz ez da mintzo Jainko Salbatzaileaz, bere emaztearen gutunek egiten duten bezala. Jainko Kreatzaileaz bai behin eta berriz, eta munduko izakiak, bizidunak bereziki, «Jainkoaren kreaturak» dira. Haren existentzia espresuki baieesteko ala ezesteko orduan, haatik, uzkur-uzkurra ikusten dugu: «whether there exists a Creator and Ruler of the universe [...] this has been answered in the affirmative by some of the highest intellects that have ever existed», erantzuten du *Gizakiaren jatorria*-n, badaezpada iritzi pertsonala konprometatu gabe. Kreazioaren eta Kreatzailearen kontzeptuak ez baitira ulerpide bakarrek, unibokoak. Kreatzailearen adiera jendartean komuna Darwinek ezin zuen beretu. Teodizeakoa, unibertsoa teleologiaz betetzen duen Jainko diseinatzailearen kontzeptu filosofiko-teologiko refinatua ere ez zuen onartzen («I cannot see [...] evidence of design & beneficence on all sides of us. There seems to me too much misery in the world. I cannot persuade myself that a beneficent & omnipotent God would have designedly created the *Ichneumonidæ* with the express intention of their feeding within the living bodies of caterpillars, or that a cat should play with mice. Not believing this, I see no necessity in the belief that the eye was expressly designed»). Horregatik Darwinek Jainkoa lehen kausa, edo hobe, azken arrazoi ilun baten modura aipatu ohi du, bere burua teista aitortzeko ezbaiekin beti, dudarik gabe ohikoa baino beste kontzeptu bat zebilkiolako buruan Jainkoarena, edo –kontzeptua baino hobe berriz– haren barrunda, susmoa, ideia garbi bat gabe. «My judgment often fluctuates. Moreover whether a man deserves to be called a theist depends on the definition of the term [...]. I have never been an atheist in the sense of denying the existence of a God. – I think that generally (& more and more so as I grow older) but not always, that an agnostic would be the most correct description of my state of mind» (*Correspondence*, 12.041. gutuna, 1879-05-07, J. Fordyceri). «Let each man hope &

believe what he can», izango da haren azken kredoa. Haatik eboluzio teoriaren eta erlijioaren auziak bizirik jarraitzen du. Oxfordeko R. Dawkinsentzat biak elkarrezinak dira; Cambridgeko Simon Conway Morris paleontologoarentzat elkar osagarriak dira.

Darwinen beraren erlijioaz bezainbatean hona hemen bere autobiografian (publikatzeko asmorik gabe idatzian) berak idatzi duen aitortpen jakin-garria: «During these two years [1836ko urritik 1839ko urtarrilera] I was led to think much about religion. Whilst on board the *Beagle* I was quite orthodox, and I remember being heartily laughed at by several of the officers (though themselves orthodox) for quoting the Bible as an unanswerable authority on some point of morality. I suppose it was the novelty of the argument that amused them. But I had gradually come, by this time, to see that the Old Testament from its manifestly false history of the world, with the Tower of Babel, the rainbow as a sign, etc., etc., and from its attributing to God the feelings of a revengeful tyrant, was no more to be trusted than the sacred books of the Hindoos, or the beliefs of any barbarian. The question then continually rose before my mind and would not be banished, – is it credible that if God were now to make a revelation to the Hindoos, would he permit it to be connected with the belief in Vishnu, Siva, &c., as Christianity is connected with the Old Testament. This appeared to me utterly incredible.

By further reflecting that the clearest evidence would be requisite to make any sane man believe in the miracles by which Christianity is supported, – that the more we know of the fixed laws of nature the more incredible do miracles become, – that the men at that time were ignorant and credulous to a degree almost incomprehensible by us, – that the Gospels cannot be proved to have been written simultaneously with the events, – that they differ in many important details, far too important as it seemed to me to be admitted as the usual inaccuracies of eye-witnesses; – by such reflections as these, which I give not as having the least novelty or value, but as they influenced me, I gradually came to disbelieve in Christianity as a divine revelation. The fact that many false religions have spread over large portions of the earth like wild-fire had some weight with me. Beautiful as is the morality of the New Testament, it can hardly be denied that its perfection depends in part on the interpretation which we now put on metaphors and allegories.

But I was very unwilling to give up my belief; – I feel sure of this for I can well remember often and often inventing day-dreams of old letters between distinguished Romans and manuscripts being discovered at Pompeii or elsewhere which confirmed in the most striking manner all that was written in the Gospels. But I found it more and more difficult, with free scope given to my imagination, to invent evidence which would suffice to convince me. Thus disbelief crept over me at a very slow rate, but was at last complete. The rate was so slow that I felt no distress, and have never since doubted even for a single second that my conclusion was correct. I can indeed hardly see how anyone ought to wish Christianity to be true; for if so the plain language of the text seems to show that the men who do not believe, and this would include my Father, Brother and almost all my best friends, will be everlastingly punished.

And this is a damnable doctrine.

Although I did not think much about the existence of a personal God until a considerably later period of my life, I will here give the vague conclusions to which I have been driven. The old argument of design in nature,

as given by Paley, which formerly seemed to me so conclusive, fails, now that the law of natural selection has been discovered. We can no longer argue that, for instance, the beautiful hinge of a bivalve shell must have been made by an intelligent being, like the hinge of a door by man. There seems to be no more design in the variability of organic beings and in the action of natural selection, than in the course which the wind blows. Everything in nature is the result of fixed laws. But I have discussed this subject at the end of my book on the *Variation of Domestic Animals and Plants*, and the argument there given has never, as far as I can see, been answered.

But passing over the endless beautiful adaptations which we everywhere meet with, it may be asked how can the generally beneficent arrangement of the world be accounted for? Some writers indeed are so much impressed with the amount of suffering in the world, that they doubt if we look to all sentient beings, whether there is more of misery or of happiness; – whether the world as a whole is a good or a bad one. According to my judgment happiness decidedly prevails, though this would be very difficult to prove. If the truth of this conclusion be granted, it harmonises well with the effects which we might expect from natural selection. If all the individuals of any species were habitually to suffer to an extreme degree they would neglect to propagate their kind; but we have no reason to believe that this has ever or at least often occurred. Some other considerations, moreover, lead to the belief that all sentient beings have been formed so as to enjoy, as a general rule, happiness.

Every one who believes, as I do, that all the corporeal and mental organs (excepting those which are neither advantageous or disadvantageous to the possessor) of all beings have been developed through natural selection, or the survival of the fittest, together with use or habit, will admit that these organs have been formed so that their possessors may compete successfully with other beings, and thus increase in number. Now an animal may be led to pursue that course of action which is the most beneficial to the species by suffering, such as pain, hunger, thirst, and fear, – or by pleasure, as in eating and drinking and in the propagation of the species, &c. or by both means combined, as in the search for food. But pain or suffering of any kind, if long continued, causes depression and lessens the power of action; yet is well adapted to make a creature guard itself against any great or sudden evil. Pleasurable sensations, on the other hand, may be long continued without any depressing effect; on the contrary they stimulate the whole system to increased action. Hence it has come to pass that most or all sentient beings have been developed in such a manner through natural selection, that pleasurable sensations serve as their habitual guides. We see this in the pleasure from exertion, even occasionally from great exertion of the body or mind, – in the pleasure of our daily meals, and especially in the pleasure derived from sociability and from loving our families. The sum of such pleasures as these, which are habitual or frequently recurrent, give, as I can hardly doubt, to most sentient beings an excess of happiness over misery, although many occasionally suffer much. Such suffering, is quite compatible with the belief in Natural Selection, which is not perfect in its action, but tends only to render each species as successful as possible in the battle for life with other species, in wonderfully complex and changing circumstances.

That there is much suffering in the world no one disputes. Some have attempted to explain this in reference to man by imagining that it serves for his moral improvement. But the number of men in the world is as nothing compared with that of all other sentient beings, and these often

suffer greatly without any moral improvement. A being so powerful and so full of knowledge as a God who could create the universe, is to our finite minds omnipotent and omniscient, and it revolts our understanding to suppose that his benevolence is not unbounded, for what advantage can there be in the sufferings of millions of the lower animals throughout almost endless time? This very old argument from the existence of suffering against the existence of an intelligent first cause seems to me a strong one; whereas, as just remarked, the presence of much suffering agrees well with the view that all organic beings have been developed through variation and natural selection.

At the present day the most usual argument for the existence of an intelligent God is drawn from the deep inward conviction and feelings which are experienced by most persons. But it cannot be doubted that Hindoos, Mahomadans and others might argue in the same manner and with equal force in favour of the existence of one God, or of many Gods, or as with the Buddhists of no God. There are also many barbarian tribes who cannot be said with any truth to believe in what we call God: they believe indeed in spirits or ghosts, and it can be explained, as Tyler and Herbert Spencer have shown, how such a belief would be likely to arise.

Formerly I was led by feelings such as those just referred to, (although I do not think that the religious sentiment was ever strongly developed in me), to the firm conviction of the existence of God, and of the immortality of the soul. In my Journal I wrote that whilst standing in the midst of the grandeur of a Brazilian forest, 'it is not possible to give an adequate idea of the higher feelings of wonder, admiration, and devotion which fill and elevate the mind'. I well remember my conviction that there is more in man than the mere breath of his body. But now the grandest scenes would not cause any such convictions and feelings to rise in my mind. It may be truly said that I am like a man who has become colour-blind, and the universal belief by men of the existence of redness makes my present loss of perception of not the least value as evidence. This argument would be a valid one if all men of all races had the same inward conviction of the existence of one God; but we know that this is very far from being the case. Therefore I cannot see that such inward convictions and feelings are of any weight as evidence of what really exists. The state of mind which grand scenes formerly excited in me, and which was intimately connected with a belief in God, did not essentially differ from that which is often called the sense of sublimity; and however difficult it may be to explain the genesis of this sense, it can hardly be advanced as an argument for the existence of God, any more than the powerful though vague and similar feelings excited by music.

With respect to immortality, nothing shows me how strong and almost instinctive a belief it is, as the consideration of the view now held by most physicists, namely that the sun with all the planets will in time grow too cold for life, unless indeed some great body dashes into the sun and thus gives it fresh life. – Believing as I do that man in the distant future will be a far more perfect creature than he now is, it is an intolerable thought that he and all other sentient beings are doomed to complete annihilation after such long-continued slow progress. To those who fully admit the immortality of the human soul, the destruction of our world will not appear so dreadful.

Another source of conviction in the existence of God, connected with the reason and not with the feelings, impresses me as having much more weight. This follows from the extreme difficulty or rather impossibility of conceiving this immense and wonderful universe, including man with

his capacity of looking far backwards and far into futurity, as the result of blind chance or necessity. When thus reflecting I feel compelled to look to a First Cause having an intelligent mind in some degree analogous to that of man; and I deserve to be called a Theist.

This conclusion was strong in my mind about the time, as far as I can remember, when I wrote the *Origin of Species*; and it is since that time that it has very gradually with many fluctuations become weaker. But then arises the doubt – can the mind of man, which has, as I fully believe, been developed from a mind as low as that possessed by the lowest animal, be trusted when it draws such grand conclusions? May not these be the result of the connection between cause and effect which strikes us as a necessary one, but probably depends merely on inherited experience? Nor must we overlook the probability of the constant inculcation in a belief in God on the minds of children producing so strong and perhaps an inherited effect on their brains not yet fully developed, that it would be as difficult for them to throw off their belief in God, as for a monkey to throw off its instinctive fear and hatred of a snake. I cannot pretend to throw the least light on such abstruse problems. The mystery of the beginning of all things is insoluble by us; and I for one must be content to remain an Agnostic.

A man who has no assured and ever present belief in the existence of a personal God or of a future existence with retribution and reward, can have for his rule of life, as far as I can see, only to follow those impulses and instincts which are the strongest or which seem to him the best ones. A dog acts in this manner, but he does so blindly. A man, on the other hand, looks forwards and backwards, and compares his various feelings, desires and recollections. He then finds, in accordance with the verdict of all the wisest men that the highest satisfaction is derived from following certain impulses, namely the social instincts. If he acts for the good of others, he will receive the approbation of his fellow men and gain the love of those with whom he lives; and this latter gain undoubtedly is the highest pleasure on this earth. By degrees it will become intolerable to him to obey his sensuous passions rather than his higher impulses, which when rendered habitual may be almost called instincts. His reason may occasionally tell him to act in opposition to the opinion of others, whose approbation he will then not receive; but he will still have the solid satisfaction of knowing that he has followed his innermost guide or conscience. – As for myself I believe that I have acted rightly in steadily following and devoting my life to science. I feel no remorse from having committed any great sin, but have often and often regretted that I have not done more direct good to my fellow creatures. My sole and poor excuse is much ill-health and my mental constitution, which makes it extremely difficult for me to turn from one subject or occupation to another. I can imagine with high satisfaction giving up my whole time to philanthropy, but not a portion of it; though this would have been a far better line of conduct.

Nothing is more remarkable than the spread of scepticism or rationalism during the latter half of my life».

3. «La querelle des anciens et des modernes» har daiteke Frantziar Ilustrazioaren oilarite gisa (1687), izendapen hori bera esanahitsua baita iragan zahar nahiz ernazentista/humanistarekiko etenaren adierazgarri adinean. Hala ere erne eta garatu Ilustrazioa Holandan eta Ingalaterran (konfesio anitzetako Amsterdam eta Londres protestanteetan alegia, ez Paris katolikoan) egin da nagusiki (1670-1680); Frantziar ozta ageri du presentziarik Montesquieu-ren *Gutun pertsiarrak* (1721) eta Voltaireren *Gutun filosofikoak* (1733) baino

lehen, eta Diderot eta D'Alemberten Entziklopedia 1750-1780etako da. Ikuspegi historikoari gagozkiola, Erromantizismoa Ilustrazioaren zuzen-zuzeneko jarraipena dela, begien bistakoa da (beranduenik Cassirerrek begien bistan ipini zuenetik gutxienez, ik. Cassirer, E., *Filosofía de la Ilustración*, Mexiko 1943).

4. Gerrak herriak eta jendea indartzen eta nobletzen, etab., omen dituen, doktrina (pagano, kristau ala humanista) zaharra da. «Zeren nola bat bedera bakearekin lohakartzen, ez-ansiatzen eta gorputzaren plazeretara emaiten baita. Hala gerlekin, etsaiekin eta kontrastekin ernatzen, iratzartzen eta axolduritzen da», irakasten du Axularrek berak.
5. «Lyellek Natura inerteari iratxekitzen zion aldaketa txikien bidezko eten-gabeko eraldakuntza bera iratxekitzen zion Darwinek Natura bizidunari» (J. Altuna). Darwinek: «Espezieak, astiro diharduten eta egun ere badiren kausen eraginez, eta ez krezazio-egintza mirakulutsuz, sortu eta iraungitzen dira» (*Espezioen jatorria*, XV. kap.).
6. «Arrazen ezberdintasunaren ugaria harrigarria da. Konpara bedi *carrier* edo mezulari ingelesa eta *tumbler* edo itzulipurdikari aurpegimotza eta ikus mokoetan duten alde izugarria, berauei dagokien burezurren arteko aldeekin batera. Mezularia, arra batez ere, nabarmena da buruaren inguruan garatua duen azal karunkulatuagatik; eta honekin batera, betazal luze-luzeak, kanpoalderanzko sudurtzilo handiak eta aho zabala ditu. Itzulipurdikari aurpegimotzak moko zorrotza du, ia txontak bezalakoa; eta itzulipurdikari arruntak herentziatzko aztura berezi bat du, aldra zarratuan go-gora hegaz egin eta airean itzulipurdika ibiltzekoa, alegia. *Runt* edo erretusoa tamainu handiko txoria da, moko luze sendoa eta oin luzeak dituen; uso honen arraziarra batzuek sama luzea dute, beste batzuek hego eta buztan luzeak, eta beste batzuek buztan bakanki laburra. *Barb* edo bizarduna mezulariaren antzekoa da; baina honen moko luzea barik, moko motx-motxa eta zabala dauka. *Pouter* edo papohandiak gorputz, hego eta hanka oso luzangak ditu: eta izugarri garaturik daukan papoak, usoa hura harro-harro jartzen saiatzen delarik, harridura edo algara ere eragin dezake. *Turbit* usoak moko motx eta konikoa du eta papar barranean luma aldrebestuzko ilada bat; eta hestegorriaren goialdea pixka bat laxatzeko aztura dauka. *Jacobin* edo txotinodunak hain aldrebestuak ditu lumak lepo atzean, non txotino bat egiten zaion; eta, duen tamainurako, luzeak ditu hego eta buztaneko lumak. Tronpetariak eta barregileak, beren izenak adierazten duten moduan, beste arrazetako kideenarekin konparatuz oso kurruka ezberdina dute. *Fantail* usoak –isats-zabalak– hogeita hamar, eta berrogei ere, buztan-luma ditu, hamabi edo hamalau eduki beharrean, usoen familia handiko kide guztietan normala den legez; zabaldurik eramaten ditu eta hain tente, non, ale edurretan, buruak eta buztanak elkar jotzen baitute; olio-guruina zeharo enuldurik dauka. Hain ezberdin ez diren beste arraza batzuk ere zehatz daitezke.

Arraza diferenteen eskeletoan, aurpegiko hezurren garapena izugarri ezberdina da luzeran, zabaleran eta kurbaturan. Beheko masailezurraren adarkaduraren forma harrigarriro diferentea da eta zabalera eta luzera ere bai. Buztan eta sakroko ornoak kopuruz ezberdinak dira, eta gauza bera gertatzen da saihets-hezurrei dagokienez ere, kopuruz, zabaleraz eta irtenuen presentziari doakionez ezberdinak baitira arraza batetik bestera. Ester-noiko zuloen tamainua eta forma ere oso ezberdina da; urkilaren adar bien urruntze gradua eta tamainu erlatiboa ere berdin. Aho-zuloaren zabalera erlatiboa, betazal, sudurtzilo eta mihiaren luzera erlatiboa (ez beti korrelazio doian mokoaren luzerarekin), papo eta hestegorriaren goienaren tamainua, olio-guruinaren garapena edo atrofia, hego eta buztan-luma primarioen

kopurua, hego eta buztanaren luzera elkarrekiko eta gorputzarekiko, hanka eta oinaren luzera erlatiboa, behatzetako eskutelo kopurua, behatz arteko larruaren garapena, guzti-guztiok dira egitura-puntu aldagarriak. Lumaia hobezina irtetzen zaien garaia ere diferentea da, baita habian arrautzatik irteteen txitoek izaten duten biloxkaren egoera ere. Arrautzen forma eta tamainuan ere alde dute. Hegakera eta, arraza batzuetan, kurrukakera ere nabariki ezberdinak dira. Azkenez zenbait arrazatan arrak eta emeak elkarrengandik pixka bat ezberdinak izatera heldu dira.

Guztira, hoguei bat uso, gutxienez, aukera litezke, ornitologo bati aurkeztu eta basa-txoriak direla esanez gero, ongi zehazturiko espezieztat sailkatuko lituzkeenak. Areago, ez dut uste kasu honetan ornitologo batek berak ere jarriko lituzkeenik genero berean mezulari ingelesa, *tumbler* edo itzulipurdikari aurpegimotza, *runt-a*, *barb-a*, *pouter-a* eta *fantail-a*, batez ere arraza bakoitzean haien ezaugarriak ziurki heredaturiko zenbait azpiaraza –edo espezie, hark deituko liekeen bezala– aurkeztu ahal izanen litzaizkiokeelako» (*Espezieen jatorria*, I. kap.).

7. Gizakiaren estatus 'munstroa' unibertsoan (erdi piztia erdi jainko, aingeru eta patari arteko) gai maiz birretorkaria da mendebaleko literaturan. Tradizio aszetiko kristauak alderdi negatiboa nabarmendu izan du, humanista kristauak gizakiaren bikain paregabea. «What a piece of work is a man! How noble in reason! How infinite in faculty! In form and moving how express and admirable! In action how like an angel! In apprehension how like a god! The beauty of the world! The paragon of animals!» (Shakespeare, *Hamlet*, II, 2).
8. Ik. Altonaga, K., *Etxepare Aldudeko medikua*, 2006, 24 eta hurr.
9. «En estas islas, las islas Galápagos, Darwin se asoma a la revelación del misterio de los misterios; aquí intuye las claves del incesante proceso de transformación de la vida en la tierra. Descubre aquí que los pájaros pinzones han especializado sus picos, y que ha cobrado forma de cascanueces el pico que rompe semillas grandes y duras y forma de alicate el que busca néctar de los cactus. Lo mismo ha ocurrido, descubre Darwin, con los caparzones y los cuellos de las tortugas, según coman a ras de tierra o prefieran los frutos altos [...]. – Cuando el 'Beagle' partió hace cuatro años de un puerto de Inglaterra, Darwin creía todavía, al pie de la letra, cada palabra de las Sagradas Escrituras. Creía que Dios había hecho el mundo tal como ahora es, en seis días, y que había terminado su trabajo, como asegura el arzobispo Usher, a las nueve de la mañana del sábado 12 de octubre del año 4004 antes de Cristo» (ik. Galeano, E., *Memorias del Fuego. II, Las caras y las máscaras*, Bogota, 1986, 177-178).
10. Ik. Sulloway, F., 'Darwin's Conversion: The Beagle Voyage and Its Aftermath', in: *Journal of the History of Biology* 3 (1982) 351: «'Now what would the *Disbeliever* say to this?' Darwin asked with regard to the theory of creation. 'Would any two workmen ever hit on so beautiful, so simple, & yet so artificial a contrivance [that is, the ant lion's conical pitfall and exquisite predatory adaptations]? It cannot be thought so. The one hand has surely worked throughout the universe...'.».
11. Sulloway, F., *loc. cit.*, 388: «His conversion to the theory of evolution did not spring full-blown as the result of his voyage, but emerged gradually in intimate cooperation with the numerous systematists who helped to correct many of his voyage misclassifications».
12. Ik. J. Altuna (*loc. cit.*): «C. Linneo naturalista suediar handiak (1707-1778), sistematika modernoa oinarritu zuen lehenengoak, uste zuen espezieak munduaren hasieratik existitzen zirela eta Izaki infinituak hasieran zenbat sortu, hainbat espezie zeudela. Berak ere, haatik, aurkitu zuen bere taxo-

nomi ikerketetan zenbait ale sailkatzeko zailtasunik, bi espezie ezberdinen bitartean ikusten zituelako. Honexek eraman zuen bere bizitzaren azkenaldian uste izatera Jainkoak generoak sortu zituela eta espezieak naturaren lana zirela. Honela Jainkoak *Canis* generoa sortu zuen eta natura, genero honengan era askotara jokatu, otsoa, txakala, txakurra, e.a., sortuz joan zen. Linneo, izatez, fixista zen, hau da espezieak finkotzat eta ez eraldagarritzat zituena, baina eboluzionista bilakatu zen espezie mailan, genero mailan eta goragoko taxonomi kategorietan fixista izaten segitu zuen arren».

13. «Many years ago, when comparing, and seeing others compare, the birds from the separate islands of the Galapagos Archipelago, both one with another, and with those from the American mainland, I was much struck how entirely vague and arbitrary is the distinction between species and varieties» (*On the Origin of Species*, II. kap.).
14. *Espezieen jatorria*, Sarrera. Halaber: «Espezieen jatorria aztergai hartzean gauza erabat logikoa da naturalista, izaki organikoen elkarren antzekotasunez, haien erlazio enbriologikoez, banaketa geografikoaz, hurrenketa geologikoz eta horrelakoez gogoeta egitean, honako ondorio hauetara iristea, hots, espezieak ez direla banan-banan kreatuak izan, aitzitik, beste espezie batzuetatik etorriak direla, aldakiak bezala. Hala ere ondorio hau, ongi oinarriturik egonik ere, ez litzateke asegarri, harik eta munduan bizi diren kontaezinezko espezieak aldatu egin direla frogatu arte, arrazoi guztiaz gure miresmena eragiten duten egitura-hobezintasuna eta elkarmoldaera lortzeraino aldatu ere. Naturalistek etengabe aipatzen dituzte kanpoko baldintzak, hala nola klima, janaria e.a., aldakuntza-kausa bakarra balira bezala. Adiera mugatuen, gero ikusiko dugun moduan, hau egia izan daiteke; baina absurdua da esate baterako, okularen egitura, kanpoko kausei iraxtekitzea, zuhaitzen azalaren azpian intsektuak harrapatzeko hain ongi moldatuak dituen hanka, buztan, moko eta mihi eta guzti. Mihuraren kasuan ere, bere janaria zenbait zuhaitzetatik ateratzen duena, zenbait txorik eraman beharreko haziak dauzkana eta lore batetik bestera polena eramateko zenbait intsekturen arartekotza behar duten bi sexudun loreak dituen berau, era berean absurdua da bizkarroi honen egitura eta zenbait izaki organiko ezberdinekin dituen harremanak kanpoko baldintzen, azturaren edo landarearen beraren nahi-izatearen eraginez azaltzea».
15. Mayr, E., *What Evolution Is*, New York 2001.
16. «Kapitulu honetan kontuan hartu diren egitate mota ezberdinek hain argi eta garbi aldarrikatzen dute, hala deritzot nik behintzat, mundu zabal hau populatzen duten espezie, genero eta familia kontaezinak, bakoitza bere klase edo taldearen barruan, guraso komunengandik datozela guztiak, eta guzti-guztiak gertatu direla eraldatuak ondorengotzaren...» (XIV. kap.). «Ezin nezake dudarik egin eraldaketadun ondorengotzaren teoriak klase handi edo erreinu bereko kide guztiak hartzen dituela. Nik uste dut animaliek, goren jorik ere, lauzpabost gurasolehenetik sortuak direla, eta landareak beste horrenbeste edo gutxiagorengandik. – Analogiak beste pauso bat ere egitera eramanen ninduke, hau da, animalia eta landare guztiak prototipo berarengandik etorriak direla uste izatera. Baina analogia gidargi engainagarria izan daiteke. Hala ere, izaki bizidun guztiek asko dute amankomunean beren osiera kimikoan, zelulen egitura, hazkunde legeetan eta eragin kaltegarriekiko minberatasunean» (XV. kap.).
17. J. Altunak (*loc. cit.*) lau egitate hauetan ikusten du Darwinen eboluzio teoriaren abiapuntua:
 - «1. Aldagarritasuna. Bikote baten ondorengoak ez dira berdin-berdinak beren artean, ezta gurasoak bezalakoak ere, zenbait ezberdintasun dituzte

eta. Darwin izaki bizidunen aldagarritasun honetara haxe ikusirik iritsi zen, alegia, gizakia hautespen artifizialaren bidez etxe-abereen eta landuriko landareen arraza berriak ateratzera heltzen zela. Darwinek, gainera, aldaketa heredagarrien, gaur mutazioak deitzen diegunen, eta heredagarri ez diren aldaketen, gaur aldarazpenak deitzen diegunen artean bereizpena jarri zuen. Erdietsiriko ezaugarrien heredagarritasuna suposatu zuen arren, horrek ez zion ukiturik egiten haren teoriaren osotasunari.

2. Superpopulazioa. Izaki bizidunek espezieak irauteko behar den baino ondorengo askoz gehiago sortzen dituzte. Hau ukaezina da. Iraupen horretarako aski dira gurasoak bakar batengandik milaka eta inoiz milioika ondorengo sortzen dira. Hau gorabehera, espeziearen banako kopurua konstante mantentzen da.

3. Existenziaren aldeko borroka. Superpopulazioak ondorioz dakar izaki bizidunek janariagatik, bizi-espazioagatik, sexu-lagunagatik... elkarren artean borrokatu beharra. Borroka hau funtsean ez da izaten hil ala bizikoa, organismoek bizi-baldintza hobeen bila duten etengabeko elkarcontrakotasuna baizik. Borroka honetan bizirik iraun eta ondorengoak uztea, generokideekiko abantailaren bat duten banakoek ez bestek lortzen dute. Horrela, basapiztien artean banako indartsuenak, trebeenak, maltzurrenak nagusitzen dira. Belarjaleen artean, aldiz, jazarleei ihes egiteko orduan azkarrenak, koloreagatik ikusiak izateko arrisku gutxiak dutenak. Landareen artean bizkorren ernetzen direnak, tenperatura-aldaketa, hezetasun eta abarren aurrez gogorrenak direnak.

4. Hautespen naturala. Existenziaren aldeko borrokak mugatzen du ongien egokituriko banakoen biziraupena eta hauek ondorengoei utziko dizkie beren aparteko koalitateak. Era horretan, hautespen honen bidez lorturiko abantaila txiki horien etengabeko metaketak ekarriko luke espezieen sorrera.

Puntu hauetatik gutxienean landua aldagarritasunarena da, Darwinek ez zituelako herentziaren mekanismoak ezagutzen, herentzia ikertzen duen zientzia, Genetika alegia, ordurako jaiorik egon arren».

18. IV. kap. «Ikusi dugu gizakiak hautabidearen bitartez benetan emaitza handiak atera ditzakeela, eta izaki organikoak bere erabilpideetara egokiaraz ditzakeela, Naturak ematen dizkion aldaki txiki baina baliagarriak metatuz. Baina hautespen naturala [...] ekintzarako beti prest dagoen indarra da eta gizakumearen ahalegin ahulak baino neurtezinki goragokoa, Naturaren lanak artearenekin konparaturik diren bezalatsu» (III. kap.).

19. IV. kap.

20. III. kap.

21. «In October 1838, that is, fifteen months after I had begun my systematic enquiry, I happened to read for amusement Malthus on *Population*, and being well prepared to appreciate the struggle for existence which everywhere goes on from long-continued observation of the habits of animals and plants, it at once struck me that under these circumstances favourable variations would tend to be preserved, and unfavourable ones to be destroyed. The result of this would be the formation of new species. Here, then, I had at last got a theory by which to work» (*Autobiography*).

22. Kritiko askok, ez marxistek edo anarkistek bakarrik, ikusi du Darwinen aipatu metaforetan *laissez-faire* liberalismo ankerrenaren isla. Hala Engelsek (ez Marxek, askotan irakurtzen den bezala): «Toda la teoría darvinista de la lucha por la existencia no es más que el traslado, de la sociedad a la naturaleza orgánica, de la teoría de Hobbes, de *bellum omnium contra omnes* [guerra de todos contra todos], y de la teoría económica burguesa de la competencia, así como de la teoría malthusiana de la población. Una vez cumplida esta hazaña (cuya justificación incondicional, en especial a la que se refiere

a la teoría malthusiana, sigue siendo muy cuestionable), resulta muy fácil trasladar estas teorías, de vuelta, de la historia natural a la historia de la sociedad [sozial-darwinismoak dagiena, ikusiko dugunez], y en conjunto demasiado ingenuo afirmar que con ello estas afirmaciones han quedado confirmadas como leyes naturales eternas de la sociedad». Batez ere gizarte historia eta natur historia nahasterik ez dagoela aspaldi abisatu zuen Engelsek oso garbi: «Cuando mucho, lo único que consigue un animal es *recolectar*; el hombre *produce*, prepara los medios para la vida, en el sentido más amplio de las palabras, que sin él la naturaleza no habría producido. Esto impide todo traslado inmediato a la sociedad humana, de las leyes de la vida en las sociedades animales [...]. Aquí –donde los medios de desarrollo se producen en escala social– ya son inaplicables por entero las categorías tomadas del reino animal y su efecto político. La concepción de la historia como una serie de lucha de clases es ya mucho más rica en contenido, y más profunda que su simple reducción a fases, apenas distinguidas entre sí, de la lucha por la existencia», in: Engels, F., *Dialéctica de la Naturaleza*, Buenos Aires 1975, 244-245. Ik. Marx, K. - Engels, F., *Werke*, Berlin 1966, 34. bol., 170, Engelsen gutuna P. Lawrowitsch Lawrowi, 1875-11-12/17.

23. Malthus, Th., *An Essay on the Principle of Population, as it Affects the Future Improvement of Society*, Londres 1798. «Population, when unchecked, increases in a geometrical ratio. Subsistence increases only in an arithmetical ratio. A slight acquaintance with numbers will shew the immensity of the first power in comparison of the second» (I. kap.). «In the United States of America [...] the population has been found to double itself in twenty-five years. – This ratio of increase, though short of the utmost power of population, yet as the result of actual experience, we will take as our rule, and say, that population, when unchecked, goes on doubling itself every twenty-five years or increases in a geometrical ratio» (II. kap.).
24. «Restless from present distress, flushed with the hope of fairer prospects, and animated with the spirit of hardy enterprise, these daring adventurers were likely to become formidable adversaries to all who opposed them. The peaceful inhabitants of the countries on which they rushed could not long withstand the energy of men acting under such powerful motives of exertion. And when they fell in with any tribes like their own, the contest was a struggle for existence, and they fought with a desperate courage, inspired by the rejection that death was the punishment of defeat and life the prize of victory. – In these savage contests many tribes must have been utterly exterminated. Some, probably, perished by hardship and famine. Others, whose leading star had given them a happier direction, became great and powerful tribes, and, in their turns, sent off fresh adventurers in search of still more fertile seats. The prodigious waste of human life occasioned by this perpetual struggle for room and food was more than supplied by the mighty power of population, acting, in some degree, unshackled from the consent habit of emigration» (III. kap.).
25. *Espezieen jatorria*, Sarrera. «Natur egoeran, ia landare guztiek, behin haziz gero, haziak izaten dituzte urtero, eta animalien artean oso gutxi dira urteroko ernaltzen ez direnak. Horregatik lasai esan genezake landare eta animalia guztiek dutela progresio geometrikoan ugaltzeko joera, azkar beteko luketela denek edozein toki, han nolabaiteko bizipidea izanez gero, eta gehitzeko joera geometriko honi suntsipenak kendu behar diola indarra bizitzako aldiren batean» (III. kap.).
26. III. kap. ('Existenziaren aldeko borroka'). Eta darrai Darwinek, Linneoren arrimuan: «Lineok kalkulatu duenez, baldin landare batek bi hazi bakarrik

sortuz gero –eta ez dago hain emankortasun urriko landarerik– eta honek sorturiko landareñoek hurrengo urtean beste bi hazi sortuz gero, eta horrela hurrenez hurren, 30 urteren buruan milioi bat landare izanen liraterke. Elefantea, ezagutzen diren animalia guztietatik astiroen ugaltzen omen da, eta haren gutxieneko berezko gehikuntza kalkulatzeko lana hartu dut; ziurritzat onar daiteke hogeitamar urterekin hasten dela umatzen, eta laurogeita hamar urte izan arte umatzen segitzen duela, tarte honetan sei kume sortuz, ehun urtera arte bizi izanez; eta horrela izanik, 740-750 urte iragan ondoren, hemeretzi milioi elefante inguru, lehenengo bikotearen ondorengoak, izanen genituzke bizirik. – Baina gai honi buruz badugu kalkulu teoriko hutsak baino froga hobirik, alegia, natur egoeran zenbait animaliak izaniko gehikuntza harrigarriro azkarra, hiruzpalau urte segitutan horretarako inguruabar egokiak gertatu direnean».

27. III. kap.

28. III. kap.

29. III. kap. «Kalkulatu nuenez –batez ere udaberrian habiak asko gutxitu zirelako– 1854-5eko neguak gutxi gorabehera, txorien lau bosten galdu zuen ene etxaldean, eta hau suntsipen izugarria da, gizakien arteko izurrietan ehuneko hamarreko hilkortasuna ere zeharo handia denean».

30. III. kap.

31. IV. kap.

32. IV. kap.

33. IV. kap.

34. IV. kap. «Hastapenok oinarri, azaldu ahal da mundu guztian klase bakoitzeko kontaezinezko izaki organikoen artean dauden antzekotasun eta oro har ongi zehazturiko aldeen izaera. Benetan miragarria da –beronen miragarritasunaz, beti ikusia dugulako, ez ohartzera aihar izaten bagara ere– animalia guztiak eta landare guztiak noiznahi eta nonahi elkarrekin erlazionaturik egotea, beste talde batzuen menpean dauden taldeetan edonon ikusten dugun bezala, hau da: espezie bereko aldakiak elkarrekin hertsikienik erlazionaturik, genero bereko espezieak ez hain hertsiki eta ezberdinki erlazionaturik, sekzio edo azpigeneroak osatuz, genero ezberdinetako espezieak zabalkiako erlazionaturik, eta generoak gradu diferenteetan erlazionaturik, azpifamiliak, familiak, ordenak, azpiklaseak eta klaseak osatuz. Klase bateko menpeko talde ezberdinak ezin dira ilada bakarrean sailkatu, puntuen inguruan elkarturik baitirudite, eta hauek beste puntu batzuen inguruan, eta horrela, zirkulu ia amaigabeetan. Espezieak banan-banan kreatuak izan balira, ez zegokeen horrelako sailkapenari azalpenik emateko modurik; baina herentzia eta hautспен naturalaren ihardun konplexuaren bidez azaltzen da, iraungipena eta ezaugarri dibergentzia barne dituztelarik».

35. XV. kap.

36. Dawkins, R., *Gene berekoia*, Klasikoak, Bilbo 2008, 18.

37. XV. kap.

38. XV. kap. Kotsiderazio filosofiko-moral kotsolagarriak ere kabitzen dira hortaz: «Borroka honi buruzko gogoeta egitean, badukegu kotsolamendurik guztiz ziur egonez naturan gerra ez dela etengabea, ez dela inolako beldurrik sentitzen, heriotza, oro har, azkarra izaten dela eta indartsuak, zindo eta osasuntsuak, zoriontsuak, bizirauten duela eta ugaltzen dela».

39. Erasmo, *Querela pacis* (1517): «Animantia rationis expertia in suo quaeque genere civiliter concorditerque degunt. Armentatim vivunt elephanti, gregatim pascuntur sues et oves, turmatim volant grues et graculi, habent sua comitia ciconiae, pietatis etiam magistrae, mutuis officiis sese tuentur delphini, nota est formicarum et apum inter ipsas concursus politia. Sed quid

de his loqui pergo, quae tametsi ratione vacant, sensu non vacant? – In arboribus, in herbis amicitiam possis agnoscere. Steriles sunt quaedam, nisi marem adiungas, vitis ulmum amplectitur, vitem amat persica. Usque adeo quae nihil sentiunt, tamen pacis beneficium sentire videntur. Sed haec rursum ut sentiendi vim non habent, ita quod vitam habeant, iis quae sentiunt finitima sunt. – Quid aequè brutum atque saxorum genus? Dicis tamen his quoque pacis et concordiae sensum inesse. Ita Magnes ferrum ad sese trahit, attractum tenet. Quid quod inter immanissimas etiam feras conuenit? Leonum inter ipsos feritas non dimicat. Aper in aprum non vibrat dentem fulmineum, lynxi cum lynce pax est, draco non saevit in draconem, luporum concordiam etiam proverbia nobilitarunt».

40. Beharbada pasadizo horri erantzuten diote *The Descent of Man*-en amaierako Darwinen adierazpenek: «He who has seen a savage in his native land will not feel much shame, if forced to acknowledge that the blood of some more humble creature flows in his veins. For my own part I would as soon be descended from that heroic little monkey, who braved his dreaded enemy in order to save the life of his keeper, or from that old baboon, who descending from the mountains, carried away in triumph his young comrade from a crowd of astonished dogs – as from a savage who delights to torture his enemies, offers up bloody sacrifices, practices infanticide without remorse, treats his wives like slaves, knows no decency, and is haunted by the grossest superstitions» (XXI. kap.). Euskal Herrian darwinismoarekiko egon den kontrastaz, ik. Altonaga, K., *Darwin gurean*, Iruñea 2010. *Id.*, 'Darwinkeria', in: *Elhuyar. Zientzia eta teknologia* 267 (2010) 54-55.
41. «In the distant future I see open fields for far more important researches. Psychology will be based on a new foundation, that of the necessary acquirement of each mental power and capacity by gradation. Light will be thrown on the origin of man and his history» (XIV. kap.).
42. Zientzia ere gogotik oratu zaio gaiari: 1863an Ch. Lyell geologoak gizakiaren existentziaren antzinakotasunaren probak plazara ditu, *The Geological Evidences of Antiquity of Man*; urte berean Th. H. Huxleyk *Evidence as to Man's Place in the Nature* argitaratu; 1868an E. Haeckel alemanak *Natürliche Schöpfungsgeschichte* [kreazioaren historia naturala].
43. *The Descent of Man*, I. kap. «So that the correspondence in general structure, in the minute structure of the tissues, in chemical composition and in constitution, between man and the higher animals, especially the anthropomorphous apes, is extremely close» (I. kap.). «The embryo of man closely resembles that of other mammals» (I. kap.).
44. «There is, however, no doubt that the various races, when carefully compared and measured, differ much from each other, – as in the texture of the hair, the relative proportions of all parts of the body, the capacity of the lungs, the form and capacity of the skull, and even in the convolutions of the brain. But it would be an endless task to specify the numerous points of difference. The races differ also in constitution, in acclimatisation and in liability to certain diseases. Their mental characteristics are likewise very distinct; chiefly as it would appear in their emotional, but partly in their intellectual faculties. Every one who has had the opportunity of comparison, must have been struck with the contrast between the taciturn, even morose, aborigines of S. America and the light-hearted, talkative negroes» (VII. kap.).
45. VII. kap. «Although the existing races of man differ in many respects, as in colour, hair, shape of skull, proportions of the body, &c., yet if their whole structure be taken into consideration they are found to resemble each other closely in a multitude of points».

46. VII. kap. «The American aborigines, Negroes and Europeans are as different from each other in mind as any three races that can be named; yet I was incessantly struck, whilst living with the Fuegians on board the 'Beagle', with the many little traits of character, shewing how similar their minds were to ours; and so it was with a full-blooded negro with whom I happened once to be intimate» (*Ib.*). «The close similarity between the men of all races in tastes, dispositions and habits. This is shewn by the pleasure which they all take in dancing, rude music, acting, painting, tattooing, and otherwise decorating themselves; in their mutual comprehension of gesture-language, by the same expression in their features, and by the same inarticulate cries, when excited by the same emotions. This similarity, or rather identity, is striking, when contrasted with the different expressions and cries made by distinct species of monkeys» (*Ib.*).
47. «The Fuegians rank amongst the lowest barbarians; but I was continually struck with surprise how closely the three natives on board H.M.S. 'Beagle' who had lived some years in England, and could talk a little English, resembled us in disposition and in most of our mental faculties. If no organic being excepting man had possessed any mental power, or if his powers had been of a wholly different nature from those of the lower animals, then we should never have been able to convince ourselves that our high faculties had been gradually developed. But it can be shewn that there is no fundamental difference of this kind. We must also admit that there is a much wider interval in mental power between one of the lowest fishes, as a lamprey or lancelet, and one of the higher apes, than between an ape and man; yet this interval is filled up by numberless gradations» (III. kap.).
48. «Some naturalists, from being deeply impressed with the mental and spiritual powers of man, have divided the whole organic world into three kingdoms, the Human, the Animal, and the Vegetable, thus giving to man a separate kingdom. Spiritual powers cannot be compared or classed by the naturalist: but he may endeavour to shew, as I have done, that the mental faculties of man and the lower animals do not differ in kind, although immensely in degree. A difference in degree, however great, does not justify us in placing man in a distinct kingdom, as will perhaps be best illustrated by comparing the mental powers of two insects, namely, a coccus or scale-insect and an ant, which undoubtedly belong to the same class. The difference is here greater than, though of a somewhat different kind from, that between man and the highest mammal» (VI. kap.). «The difference in mind between man and the higher animals, great as it is, certainly is one of degree and not of kind. We have seen that the senses and intuitions, the various emotions and faculties, such as love, memory, attention, curiosity, imitation, reason, &c., of which man boasts, may be found in an incipient, or even sometimes in a well-developed condition, in the lower animals» (IV. kap.).
49. Aberezko erresuman adimena nola sortu eta garatu den (Darwinentzat abereak adimendunak direla ez dago dudarik), bizia nola sortu den bezain argigaitza da. «In what manner the mental powers were first developed in the lowest organisms, is as hopeless an enquiry as how life itself first originated. These are problems for the distant future, if they are ever to be solved by man» (III. kap.).
50. «Man and the higher animals, especially the Primates, have some few instincts in common. All have the same senses, intuitions, and sensations, – similar passions, affections, and emotions, even the more complex ones, such as jealousy, suspicion, emulation, gratitude, and magnanimity;

they practise deceit and are revengeful; they are sometimes susceptible to ridicule, and even have a sense of humour; they feel wonder and curiosity; they possess the same faculties of imitation, attention, deliberation, choice, memory, imagination, the association of ideas, and reason, though in very different degrees. The individuals of the same species graduate in intellect from absolute imbecility to high excellence. They are also liable to insanity, though far less often than in the case of man» (III. kap.). «As man possesses the same senses as the lower animals, his fundamental intuitions must be the same. Man has also some few instincts in common, as that of self-preservation, sexual love, the love of the mother for her new-born offspring, the desire possessed by the latter to suck, and so forth» (III. kap.).

51. «The lower animals, like man, manifestly feel pleasure and pain, happiness and misery. Happiness is never better exhibited than by young animals, such as puppies, kittens, lambs, &c., when playing together, like our own children. [...] Terror acts in the same manner on them as on us, causing the muscles to tremble, the heart to palpitate, the sphincters to be relaxed, and the hair to stand on end. Suspicion, the offspring of fear, is eminently characteristic of most wild animals. [...] Courage and timidity are extremely variable qualities in the individuals of the same species, as is plainly seen in our dogs. Some dogs and horses are ill-tempered, and easily turn sulky; others are good-tempered; and these qualities are certainly inherited. Every one knows how liable animals are to furious rage, and how plainly they show it. Many, and probably true, anecdotes have been published on the long-delayed and artful revenge of various animals. [...] The love of a dog for his master is notorious [...]. Most of the more complex emotions are common to the higher animals and ourselves. Every one has seen how jealous a dog is of his master's affection, if lavished on any other creature; and I have observed the same fact with monkeys. This shews that animals not only love, but have desire to be loved. Animals manifestly feel emulation. They love approbation or praise; and a dog carrying a basket for his master exhibits in a high degree self-complacency or pride. There can, I think, be no doubt that a dog feels shame, as distinct from fear, and something very like modesty when begging too often for food. A great dog scorns the snarling of a little dog, and this may be called magnanimity. Several observers have stated that monkeys certainly dislike being laughed at; and they sometimes invent imaginary offences. [...] Dogs show what may be fairly called a sense of humour, as distinct from mere play; if a bit of stick or other such object be thrown to one, he will often carry it away for a short distance; and then squatting down with it on the ground close before him, will wait until his master comes quite close to take it away. The dog will then seize it and rush away in triumph, repeating the same manoeuvre, and evidently enjoying the practical joke» (III. kap.).

52. «The principle of *Imitation* is strong in man, and especially, as I have myself observed, with savages. In certain morbid states of the brain this tendency is exaggerated to an extraordinary degree: some hemiplegic patients and others, at the commencement of inflammatory softening of the brain, unconsciously imitate every word which is uttered, whether in their own or in a foreign language, and every gesture or action which is performed near them [...]. Animals, however, sometimes imitate each other's actions: thus two species of wolves, which had been reared by dogs, learned to bark, as does sometimes the jackal [...]. Birds imitate the songs of their parents, and sometimes of other birds; and parrots are notorious imitators of any sound which they often hear» (III. kap.).

53. «Hardly any faculty is more important for the intellectual progress of man than *Attention*. Animals clearly manifest this power, as when a cat watches by a hole and prepares to spring on its prey. Wild animals sometimes become so absorbed when thus engaged, that they may be easily approached» (III. kap.). «The head being raised, with erected ears and eyes directed forwards, gives an unmistakable expression of close attention to any animal» (*The Expression of the Emotions in Man and Animals*).
54. «It is almost superfluous to state that animals have excellent *Memories* for persons and places».
55. «The *Imagination* is one of the highest prerogatives of man. By this faculty he unites former images and ideas, independently of the will, and thus creates brilliant and novel results [...]. Dreaming gives us the best notion of this power [...]. As dogs, cats, horses, and probably all the higher animals, even birds have vivid dreams, and this is shewn by their movements and the sounds uttered, we must admit that they possess some power of imagination. There must be something special, which causes dogs to howl in the night, and especially during moonlight, in that remarkable and melancholy manner called baying» (III. kap.).
56. «It may be freely admitted that no animal is self-conscious, if by this term it is implied, that he reflects on such points, as whence he comes or whither he will go, or what is life and death, and so forth. But how can we feel sure that an old dog with an excellent memory and some power of imagination, as shewn by his dreams, never reflects on his past pleasures or pains in the chase? And this would be a form of self-consciousness. On the other hand, as Büchner has remarked, how little can the hard-worked wife of a degraded Australian savage, who uses very few abstract words, and cannot count above four, exert her self-consciousness, or reflect on the nature of her own existence. It is generally admitted, that the higher animals possess memory, attention, association, and even some imagination and reason. If these powers, which differ much in different animals, are capable of improvement, there seems no great improbability in more complex faculties, such as the higher forms of abstraction, and self-consciousness, &c., having been evolved through the development and combination of the simpler ones. It has been urged against the views here maintained, that it is impossible to say at what point in the ascending scale animals become capable of abstraction, &c.; but who can say at what age this occurs in our young children? We see at least that such powers are developed in children by imperceptible degrees. – That animals retain their mental individuality is unquestionable» (III. kap.).
57. «This sense [of beauty] has been declared to be peculiar to man. I refer here only to the pleasure given by certain colours, forms, and sounds, and which may fairly be called a sense of the beautiful; with cultivated men such sensations are, however, intimately associated with complex ideas and trains of thought. When we behold a male bird elaborately displaying his graceful plumes or splendid colours before the female, whilst other birds, not thus decorated, make no such display, it is impossible to doubt that she admires the beauty of her male partner. As women everywhere deck themselves with these plumes, the beauty of such ornaments cannot be disputed. As we shall see later, the nests of humming-birds, and the playing passages of bower-birds are tastefully ornamented with gaily-coloured objects; and this shews that they must receive some kind of pleasure from the sight of such things. With the great majority of animals, however, the taste for the beautiful is confined, as far as we can judge, to

the attractions of the opposite sex. The sweet strains poured forth by many male birds during the season of love, are certainly admired by the females, of which fact evidence will hereafter be given. If female birds had been incapable of appreciating the beautiful colours, the ornaments, and voices of their male partners, all the labour and anxiety exhibited by the latter in displaying their charms before the females would have been thrown away; and this it is impossible to admit [...]. The taste for the beautiful, at least as far as female beauty is concerned, is not of a special nature in the human mind; for it differs widely in the different races of man, and is not quite the same even in the different nations of the same race. Judging from the hideous ornaments, and the equally hideous music admired by most savages, it might be urged that their æsthetic faculty was not so highly developed as in certain animals, for instance, as in birds. Obviously no animal would be capable of admiring such scenes as the heavens at night, a beautiful landscape, or refined music; but such high tastes are acquired through culture, and depend on complex associations; they are not enjoyed by barbarians or by uneducated persons» (III. kap.).

58. III. kap.

59. «Only a few persons now dispute that animals possess some power of reasoning. Animals may constantly be seen to pause, deliberate, and resolve. It is a significant fact, that the more the habits of any particular animal are studied by a naturalist, the more he attributes to reason and the less to unlearned instincts» (III. kap.).

60. «This discovery of fire, probably the greatest ever made by man, excepting language, dates from before the dawn of history. These several inventions, by which man in the rudest state has become so pre-eminent, are the direct results of the development of his powers of observation, memory, curiosity, imagination, and reason» (II. kap.).

61. «This faculty has justly been considered as one of the chief distinctions between man and the lower animals» (III. kap.).

62. «The perfectly regular and wonderfully complex construction of the languages of many barbarous [!] nations has often been advanced as a proof, either of the divine origin of these languages, or of the high art and former civilisation of their founders. Thus F. von Schlegel writes: 'In those languages which appear to be at the lowest grade of intellectual culture, we frequently observe a very high and elaborate degree of art in their grammatical structure. This is especially the case with the Basque and the Lapponian, and many of the American languages'. – [...] The most symmetrical and complex ought not to be ranked above irregular, abbreviated, and bastardised languages, which have borrowed expressive words and useful forms of construction from various conquering, conquered, or immigrant races [...]. I conclude that the extremely complex and regular construction of many barbarous languages [!] [hizkuntza eta nazioa berdintzen da, nazio eta hizkuntza barbaroentzat bederen], is no proof that they owe their origin to a special act of creation» (III. kap.).

63. «In Paraguay the *Cebus azaræ* when excited utters at least six distinct sounds, which excite in other monkeys similar emotions. The movements of the features and gestures of monkeys are understood by us, and they partly understand ours, as Rengger and others declare. It is a more remarkable fact that the dog, since being domesticated, has learnt to bark in at least four or five distinct tones. Although barking is a new art, no doubt the wild parent-species of the dog expressed their feelings by cries of various kinds. With the domesticated dog we have the bark of eagerness, as in

the chase; that of anger, as well as growling; the yelp or howl of despair, as when shut up; the baying at night; the bark of joy, as when starting on a walk with his master; and the very distinct one of demand or supplication, as when wishing for a door or window to be opened» (III. kap.).

64. «With respect to the origin of articulate language, after having read on the one side the highly interesting works of Mr. Hensleigh Wedgwood, the Rev. F. Farrar, and Prof. Schleicher, and the celebrated lectures of Prof. Max Müller on the other side, I cannot doubt that language owes its origin to the imitation and modification of various natural sounds, the voices of other animals, and man's own instinctive cries, aided by signs and gestures [...]. It is, therefore, probable that the imitation of musical cries by articulate sounds may have given rise to words expressive of various complex emotions. The strong tendency in our nearest allies, the monkeys, in microcephalous idiots, and in the barbarous races of mankind, to imitate whatever they hear deserves notice, as bearing on the subject of imitation. Since monkeys certainly understand much that is said to them by man, and when wild, utter signal-cries of danger to their fellows; and since fowls give distinct warnings for danger on the ground, or in the sky from hawks (both, as well as a third cry, intelligible to dogs), may not some unusually wise ape-like animal have imitated the growl of a beast of prey, and thus told his fellow-monkeys the nature of the expected danger? This would have been a first step in the formation of a language. As the voice was used more and more» (III. kap.). «As the voice was used more and more, the vocal organs would have been strengthened and perfected through the principle of the inherited effects of use [Darwin ez da guztiz darwinista!]; and this would have reacted on the power of speech. But the relation between the continued use of language and the development of the brain, has no doubt been far more important. The mental powers in some early progenitor of man must have been more highly developed than in any existing ape, before even the most imperfect form of speech could have come into use; but we may confidently believe that the continued use and advancement of this power would have reacted on the mind itself, by enabling and encouraging it to carry on long trains of thought» (III. kap.).
65. «A complex train of thought can no more be carried on without the aid of words, whether spoken or silent, than a long calculation without the use of figures or algebra. It appears, also, that even an ordinary train of thought almost requires, or is greatly facilitated by some form of language, for the dumb, deaf, and blind girl, Laura Bridgman, was observed to use her fingers whilst dreaming. Nevertheless, a long succession of vivid and connected ideas may pass through the mind without the aid of any form of language, as we may infer from the movements of dogs during their dreams. We have, also, seen that animals are able to reason to a certain extent, manifestly without the aid of language» (III. kap.).
66. «Dominant languages and dialects spread widely, and lead to the gradual extinction of other tongues. A language, like a species, when once extinct, never, as Sir C. Lyell remarks, reappears. The same language never has two birth-places. Distinct languages may be crossed or blended together. We see variability in every tongue, and new words are continually cropping up; but as there is a limit to the powers of the memory, single words, like whole languages, gradually become extinct. As Max Müller has well remarked: – 'A struggle for life is constantly going on amongst the words and grammatical forms in each language. The better, the shorter, the easier forms are constantly gaining the upper hand, and they owe their success to

their own inherent virtue'. To these more important causes of the survival of certain words, mere novelty and fashion may be added; for there is in the mind of man a strong love for slight changes in all things. The survival or preservation of certain favoured words in the struggle for existence is natural selection» (III. kap.).

67. «After the power of language had been acquired, and the wishes of the community could be expressed, the common opinion how each member ought to act for the public good, would naturally become in a paramount degree the guide to action. But it should be borne in mind that however great weight we may attribute to public opinion, our regard for the approbation and disapprobation of our fellows depends on sympathy, which, as we shall see, forms an essential part of the social instinct, and is indeed its foundation-stone» (III. kap.).
68. «The belief in God has often been advanced as not only the greatest, but the most complete of all the distinctions between man and the lower animals. It is however impossible, as we have seen, to maintain that this belief is innate or instinctive in man» (III. kap.).
69. Ez da konfunditu behar Jainkoan sinestea eta Jainkoaren existentzia logikoki postulatzeari (à la Kant) edo razionalki baiestea (à la Descartes, esaterako, edo Aristoteles, etab., etab.). Jainkoaren existentzia razionalki baieztatu filosofo eta zientzialari askok egin du; inoiz egon diren buruargienek, Darwinen esanean («the highest intellects that have ever existed»).
70. «There is no evidence that man was aboriginally endowed with the ennobling belief in the existence of an Omnipotent God. On the contrary there is ample evidence, derived [...] from men who have long resided with savages, that numerous races have existed, and still exist, who have no idea of one or more gods, and who have no words in their languages to express such an idea» (III. kap.).
71. «If, however, we include under the term 'religion' the belief in unseen or spiritual agencies, the case is wholly different; for this belief seems to be universal with the less civilised races. Nor is it difficult to comprehend how it arose. As soon as the important faculties of the imagination, wonder, and curiosity, together with some power of reasoning, had become partially developed, man would naturally crave to understand what was passing around him, and would have vaguely speculated on his own existence» (III. kap.).
72. «The tendency in savages to imagine that natural objects and agencies are animated by spiritual or living essences, is perhaps illustrated by a little fact which I once noticed: my dog, a full-grown and very sensible animal, was lying on the lawn during a hot and still day; but at a little distance a slight breeze occasionally moved an open parasol, which would have been wholly disregarded by the dog, had any one stood near it. As it was, every time that the parasol slightly moved, the dog growled fiercely and barked. He must, I think, have reasoned to himself in a rapid and unconscious manner, that movement without any apparent cause indicated the presence of some strange living agent, and that no stranger had a right to be on his territory» (III. kap.).
73. «The belief in spiritual agencies would easily pass into the belief in the existence of one or more gods. For savages would naturally attribute to spirits the same passions, the same love of vengeance or simplest form of justice, and the same affections which they themselves feel» (III. kap.).
74. «The ennobling belief in God is not universal with man; and the belief in spiritual agencies naturally follows from other mental powers» (IV. kap.).

75. «Yet we could never discover that the Fuegians believed in what we should call a God, or practised any religious rites» (III. kap.).
76. «The feeling of religious devotion is a highly complex one, consisting of love, complete submission to an exalted and mysterious superior, a strong sense of dependence, fear, reverence, gratitude, hope for the future, and perhaps other elements. No being could experience so complex an emotion until advanced in his intellectual and moral faculties to at least a moderately high level. Nevertheless, we see some distant approach to this state of mind in the deep love of a dog for his master, associated with complete submission, some fear, and perhaps other feelings [...]. Professor Braubach goes so far as to maintain that a dog looks on his master as on a god» (III. kap.). Seguritik Darwinek ez zuen ezagutzen Schleiermacherren erlijioaren kontzeptuari Hegelen iseka (txit ilustratu horrek ere 'sentimendu naturalen' eta espiritu edo gogoaren nahasturarik ez baitzuen deus maite): erlijioaren funtsa menpekotasun sentimendua baldin bada, kristaurik onena zakurra dela («Gründet sich die Religion im Menschen nur auf ein Gefühl, so hat solches richtig keine weitere Bestimmung, als das *Gefühl seiner Abhängigkeit* zu sein, und so wäre der Hund der beste Christ, denn er trägt dieses am stärksten in sich und lebt vornehmlich in diesem Gefühle»).
77. «The same high mental faculties which first led man to believe in unseen spiritual agencies, then in fetishism, polytheism, and ultimately in monotheism, would infallibly lead him, as long as his reasoning powers remained poorly developed, to various strange superstitions and customs. Many of these are terrible to think of –such as the sacrifice of human beings to a blood-loving god; the trial of innocent persons by the ordeal of poison or fire; witchcraft, &c.– yet it is well occasionally to reflect on these superstitions, for they shew us what an infinite debt of gratitude we owe to the improvement of our reason, to science, and to our accumulated knowledge. As Sir J. Lubbock has well observed, 'it is not too much to say that the horrible dread of unknown evil hangs like a thick cloud over savage life, and embitters every pleasure'. These miserable and indirect consequences of our highest faculties may be compared with the incidental and occasional mistakes of the instincts of the lower animals» (III. kap.).
78. *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. «Therefore we may conclude that blushing originated at a very late period in the long line of our descent».
79. «These [the mental states which induce blushing] consist of shyness, shame, and modesty; the essential element in all being self-attention. Many reasons can be assigned for believing that originally self-attention directed to personal appearance, in relation to the opinion of others, was the exciting cause; the same effect being subsequently produced, through the force of association, by self-attention in relation to moral conduct. It is not the simple act of reflecting on our own appearance, but the thinking what others think of us, which excites a blush. In absolute solitude the most sensitive person would be quite indifferent about his appearance. We feel blame or disapprobation more acutely than approbation; and consequently depreciatory remarks or ridicule, whether of our appearance or conduct, causes us to blush much more readily than does praise. But undoubtedly praise and admiration are highly efficient». – «With respect to blushing from strictly moral causes, we meet with the same fundamental principle as before, namely, regard for the opinion of others. It is not the conscience which raises a blush [...]. It is not the sense of guilt, but the thought that others think or know us to be guilty which crimsones the

face». Ik. *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. Horregatik, haur txikiak ez dira lotsagorritzen (ez zaielako axola besteek eurei buruz zer pentsatzen duten), nerabeak bereziki erraz lotsagorritzen dira (adin horretan bereziki axolduri izaten delako besteek norberari buruz duten iritziak). Ez dela emozio edo sentimendu moral baten adierazpena: bakarrik gaudela ez gara lotsatxikiz gorritatzen, geure hoben larrienaz ohartuta ere.

80. «Of all the differences between man and the lower animals, the moral sense or conscience is by far the most important. This sense, as Mackintosh remarks, 'has a rightful supremacy over every other principle of human action'; it is summed up in that short but imperious word *ought*, so full of high significance» (IV. kap.). «The moral sense perhaps affords the best and highest distinction between man and the lower animals» (IV. kap.).
81. «This great question [moralaren iturriarena] has been discussed by many writers of consummate ability; and my sole excuse for touching on it, is the impossibility of here passing it over; and because, as far as I know, no one has approached it exclusively from the side of natural history. The investigation possesses, also, some independent interest, as an attempt to see how far the study of the lower animals throws light on one of the highest psychical faculties of man» (IV. kap.).
82. «I agree with Agassiz that dogs possess something very like a conscience. Dogs possess some power of self-command, and this does not appear to be wholly the result of fear. As Braubach remarks, they will refrain from stealing food in the absence of their master» (IV. kap.).
83. «The following proposition seems to me in a high degree probable – namely, that any animal whatever, endowed with well-marked social instincts, the parental and filial affections being here included, would inevitably acquire a moral sense or conscience, as soon as its intellectual powers had become as well, or nearly as well developed, as in man» (IV. kap.).
84. «Nor is the difference slight in moral disposition between a barbarian, such as the man described by the old navigator Byron, who dashed his child on the rocks for dropping a basket of sea-urchins, and a Howard or Clarkson; and in intellect, between a savage who uses hardly any abstract terms, and a Newton or Shakspeare. Differences of this kind between the highest men of the highest races [!] and the lowest savages [!], are connected by the finest gradations. Therefore it is possible that they might pass and be developed into each other» (III. kap.).
85. «It was assumed formerly by philosophers of the derivative school of morals that the foundation of morality lay in a form of Selfishness; but more recently the 'Greatest happiness principle' has been brought prominently forward. It is, however, more correct to speak of the latter principle as the standard, and not as the motive of conduct. Nevertheless, all the authors whose works I have consulted, with a few exceptions, write as if there must be a distinct motive for every action, and that this must be associated with some pleasure or displeasure. But man seems often to act impulsively, that is from instinct or long habit, without any consciousness of pleasure, in the same manner as does probably a bee or ant, when it blindly follows its instincts. Under circumstances of extreme peril, as during a fire, when a man endeavours to save a fellow-creature without a moment's hesitation, he can hardly feel pleasure; and still less has he time to reflect on the dissatisfaction which he might subsequently experience if he did not make the attempt. Should he afterwards reflect over his own conduct, he would feel that there lies within him an impulsive power widely different from a search after pleasure or happiness; and this seems to be the deeply planted social instinct.

In the case of the lower animals it seems much more appropriate to speak of their social instincts, as having been developed for the general good rather than for the general happiness of the species. The term, general good, may be defined as the rearing of the greatest number of individuals in full vigour and health, with all their faculties perfect, under the conditions to which they are subjected. As the social instincts both of man and the lower animals have no doubt been developed by nearly the same steps, it would be advisable, if found practicable, to use the same definition in both cases, and to take as the standard of morality, the general good or welfare of the community, rather than the general happiness; but this definition would perhaps require some limitation on account of political ethics.

When a man risks his life to save that of a fellow-creature, it seems also more correct to say that he acts for the general good, rather than for the general happiness of mankind. No doubt the welfare and the happiness of the individual usually coincide; and a contented, happy tribe will flourish better than one that is discontented and unhappy» (IV. kap., *Concluding Remarks*).

86. «In regard to bodily size or strength, we do not know whether man is descended from some small species, like the chimpanzee, or from one as powerful as the gorilla; and, therefore, we cannot say whether man has become larger and stronger, or smaller and weaker, than his ancestors. We should, however, bear in mind that an animal possessing great size, strength, and ferocity, and which, like the gorilla, could defend itself from all enemies, would not perhaps have become social [merezí luke Nietzscheren *Moralaren genealogia*-rekin kontrastatzea!]: and this would most effectually have checked the acquirement of the higher mental qualities, such as sympathy and the love of his fellows. Hence it might have been an immense advantage to man to have sprung from some comparatively weak creature.

The small strength and speed of man, his want of natural weapons, &c., are more than counterbalanced, firstly, by his intellectual powers, through which he has formed for himself weapons, tools, &c., though still remaining in a barbarous state, and, secondly, by his social qualities which lead him to give and receive aid from his fellow-men» (II. kap.).

87. IV. kap.

88. «Judging from the habits of savages and of the greater number of the Quadrumana, primeval men, and even their ape-like progenitors, probably lived in society. With strictly social animals, natural selection sometimes acts on the individual, through the preservation of variations which are beneficial to the community. A community which includes a large number of well-endowed individuals increases in number, and is victorious over other less favoured ones; even although each separate member gains no advantage over the others of the same community» (II. kap.).

89. «We will confine our attention to the higher social animals; and pass over insects, although some of these are social, and aid one another in many important ways. The most common mutual service in the higher animals is to warn one another of danger by means of the united senses of all. Every sportsman knows [...] how difficult it is to approach animals in a herd or troop. Wild horses and cattle do not, I believe, make any danger-signal; but the attitude of any one of them who first discovers an enemy, warns the others. Rabbits stamp loudly on the ground with their hind-feet as a signal: sheep and chamois do the same with their forefeet, uttering likewise a whistle. Many birds, and some mammals, post sentinels, which in the case of seals are said generally to be the females. The leader of a troop of

monkeys acts as the sentinel, and utters cries expressive both of danger and of safety. Social animals perform many little services for each other: horses nibble, and cows lick each other, on any spot which itches: monkeys search each other for external parasites; and Brehm states that after a troop of the *Cercopithecus griseo-iridis* has rushed through a thorny brake, each monkey stretches itself on a branch, and another monkey sitting by, 'conscientiously' examines its fur, and extracts every thorn or burr.

Animals also render more important services to one another: thus wolves and some other beasts of prey hunt in packs, and aid one another in attacking their victims. Pelicans fish in concert. The Hamadryas baboons turn over stones to find insects, &c.; and when they come to a large one, as many as can stand round, turn it over together and share the booty. Social animals mutually defend each other. Bull bisons in N. America, when there is danger, drive the cows and calves into the middle of the herd, whilst they defend the outside» (IV. kap.).

90. IV. kap. Th. H. Huxleyk urrezko arau horren balioa erlatibizatu egiten du: lapurrak nahi luke ez dezatela atzeman eta zigortu; morala denok haren tokian jartzea (sinpatizatzea) baldin bada, gizarte zibilik ez da posible. «Strictly observed, the 'golden rule' involves the negation of law by the refusal to put it in motion against law-breakers; and, as regards the external relations of a polity, it is the refusal to continue the struggle for existence. It can be obeyed, even partially, only under the protection of a society which repudiates it. Without such shelter, the followers of the 'golden rule' may indulge in hopes of heaven, but they must reckon with the certainty that other people will be masters of the earth» (*Evolution and Ethics*, 1894).

91. «... whilst treating of the lower races, on the causes which lead to the advance of morality, namely, the approbation of our fellow-men – the strengthening of our sympathies by habit – example and imitation – reason – experience, and even self-interest – instruction during youth, and religious feelings» (V. kap.).

92. V. kap.

93. «We have now seen that actions are regarded by savages, and were probably so regarded by primeval man, as good or bad, solely as they obviously affect the welfare of the tribe, – not that of the species, nor that of an individual member of the tribe. This conclusion agrees well with the belief that the so-called moral sense is aboriginally derived from the social instincts, for both relate at first exclusively to the community» (IV. kap.).

94. «The above view of the origin and nature of the moral sense, which tells us what we ought to do, and of the conscience which reproves us if we disobey it, accords well with what we see of the early and undeveloped condition of this faculty in mankind. The virtues which must be practised, at least generally, by rude men, so that they may associate in a body, are those which are still recognised as the most important. But they are practised almost exclusively in relation to the men of the same tribe; and their opposites are not regarded as crimes in relation to the men of other tribes. No tribe could hold together if murder, robbery, treachery, &c., were common; consequently such crimes within the limits of the same tribe are branded with everlasting infamy; but excite no such sentiment beyond these limits. A North-American Indian is well pleased with himself, and is honoured by others, when he scalps a man of another tribe; and a Dyak cuts off the head of an unoffending person, and dries it as a trophy. The murder of infants has prevailed on the largest scale throughout the world, and has met with no reproach; but infanticide, especially of females, has

been thought to be good for the tribe, or at least not injurious. Suicide during former times was not generally considered as a crime, but rather, from the courage displayed, as an honourable act; and it is still practised by some semi-civilised and savage nations without reproach, for it does not obviously concern others of the tribe. It has been recorded that an Indian Thug conscientiously regretted that he had not robbed and strangled as many travellers as did his father before him. In a rude state of civilisation the robbery of strangers is, indeed, generally considered as honourable.

Slavery, although in some ways beneficial during ancient times, is a great crime; yet it was not so regarded until quite recently, even by the most civilized nations. And this was especially the case, because the slaves belonged in general to a race different from that of their masters. As barbarians do not regard the opinion of their women, wives are commonly treated like slaves. Most savages are utterly indifferent to the sufferings of strangers, or even delight in witnessing them. It is well known that the women and children of the North-American Indians aided in torturing their enemies. Some savages take a horrid pleasure in cruelty to animals, and humanity is an unknown virtue [...]. Many instances could be given of the noble fidelity of savages towards each other, but not to strangers; common experience justifies the maxim of the Spaniard, 'Never, never trust an Indian'. There cannot be fidelity without truth; and this fundamental virtue is not rare between the members of the same tribe [...]; but to lie to your enemy has rarely been thought a sin, as the history of modern diplomacy too plainly shews» (IV. kap.).

95. «As all animals tend to multiply beyond their means of subsistence, so it must have been with the progenitors of man; and this would inevitably lead to a struggle for existence and to natural selection. The latter process would be greatly aided by the inherited effects of the increased use of parts, and these two processes would incessantly react on each other» (II. kap.).
96. «The early progenitors of man must also have tended, like all other animals, to have increased beyond their means of subsistence; they must, therefore, occasionally have been exposed to a struggle for existence, and consequently to the rigid law of natural selection. Beneficial variations of all kinds will thus, either occasionally or habitually, have been preserved and injurious ones eliminated» (II. kap.).
97. «When two tribes of primeval man, living in the same country, came into competition, if (other circumstances being equal) the one tribe included a great number of courageous, sympathetic and faithful members, who were always ready to warn each other of danger, to aid and defend each other, this tribe would succeed better and conquer the other. Let it be borne in mind how all-important in the never-ceasing wars of savages, fidelity and courage must be. The advantage which disciplined soldiers have over undisciplined hordes follows chiefly from the confidence which each man feels in his comrades. Obedience, as Mr. Bagehot has well shewn, is of the highest value, for any form of government is better than none. Selfish and contentious people will not cohere, and without coherence nothing can be effected. A tribe rich in the above qualities would spread and be victorious over other tribes: but in the course of time it would, judging from all past history, be in its turn overcome by some other tribe still more highly endowed. Thus the social and moral qualities would tend slowly to advance and be diffused throughout the world» (V. kap.).
98. «As during rude times no man can be useful or faithful to his tribe without courage, this quality has universally been placed in the highest

rank; and although in civilised countries a good yet timid man may be far more useful to the community than a brave one, we cannot help instinctively honouring the latter above a coward, however benevolent [...]. The other so called self-regarding virtues, which do not obviously, though they may really, affect the welfare of the tribe, have never been esteemed by savages» (IV. kap.).

99. «It [the moral sense] is the most noble of all the attributes of man, leading him without a moment's hesitation to risk his life for that of a fellow creature; or after due deliberation, impelled simply by the deep feeling of right or duty, to sacrifice it in some great cause» (IV. kap.).
100. «We can see, that in the rudest state of society, the individuals who were the most sagacious, who invented and used the best weapons or traps, and who were best able to defend themselves, would rear the greatest number of offspring. The tribes, which included the largest number of men thus endowed, would increase in number and supplant other tribes. Numbers depend primarily on the means of subsistence, and this depends partly on the physical nature of the country, but in a much higher degree on the arts which are there practised. As a tribe increases and is victorious, it is often still further increased by the absorption of other tribes. The stature and strength of the men of a tribe are likewise of some importance for its success, and these depend in part on the nature and amount of the food which can be obtained. In Europe the men of the Bronze period were supplanted by a race more powerful, and, judging from their sword-handles, with larger hands; but their success was probably still more due to their superiority in the arts» (V. kap.).
101. «Man in the rudest state in which he now exists is the most dominant animal that has ever appeared on this earth. He has spread more widely than any other highly organised form: and all others have yielded before him. He manifestly owes this immense superiority to his intellectual faculties, to his social habits, which lead him to aid and defend his fellows, and to his corporeal structure. The supreme importance of these characters has been proved by the final arbitrament of the battle for life» (II. kap.).
102. «The remarkable success of the English as colonists, compared to other European nations, has been ascribed to their 'daring and persistent energy'; a result which is well illustrated by comparing the progress of the Canadians of English and French extraction; but who can say how the English gained their energy? There is apparently much truth in the belief that the wonderful progress of the United States, as well as the character of the people, are the results of natural selection; for the more energetic, restless, and courageous men from all parts of Europe [emigrazio anglo-saxona nabarmentzen da oroz gain] have emigrated during the last ten or twelve generations to that great country, and have there succeeded best [...]. Obscure as is the problem of the advance of civilisation, we can at least see that a nation which produced during a lengthened period the greatest number of highly intellectual, energetic, brave, patriotic, and benevolent men, would generally prevail over less favoured nations» (V. kap.).
103. «All that we know about savages, or may infer from their traditions and from old monuments, the history of which is quite forgotten by the present inhabitants, shew that from the remotest times successful tribes have supplanted other tribes [...]. At the present day civilised nations are everywhere supplanting barbarous nations, excepting where the climate opposes a deadly barrier; and they succeed mainly, though not exclusively, through their arts, which are the products of the intellect. It is, therefore,

- highly probable that with mankind the intellectual faculties have been mainly and gradually perfected through natural selection» (V. kap.).
104. «But development of all kinds depends on many concurrent favourable circumstances. Natural selection acts only tentatively. Individuals and races may have acquired certain indisputable advantages, and yet have perished from failing in other characters» (V. kap.).
105. «Who can positively say why the Spanish nation, so dominant at one time, has been distanced in the race. The awakening of the nations of Europe from the dark ages is a still more perplexing problem. At that early period, as Mr. Galton has remarked, almost all the men of a gentle nature, those given to meditation or culture of the mind, had no refuge except in the bosom of a Church which demanded celibacy; and this could hardly fail to have had a deteriorating influence on each successive generation. During this same period the Holy Inquisition selected with extreme care the freest and boldest men in order to burn or imprison them. In Spain alone some of the best men –those who doubted and questioned, and without doubting there can be no progress– were eliminated during three centuries at the rate of a thousand a year. The evil which the Catholic Church has thus effected is incalculable» (V. kap.).
106. «At the present day civilised nations are everywhere supplanting barbarous nations [...], and they succeed mainly, though not exclusively, through their arts, which are the products of the intellect. It is, therefore, highly probable that with mankind the intellectual faculties have been mainly and gradually perfected through natural selection» (V. kap.).
107. Zergatik? Hautespen naturalak hala nahita, ziur. Baina hautespen naturalaren jokabideek lainotsu samarrak dirudite: «The Greeks may have retrograded from a want of coherence between the many small states, from the small size of their whole country, from the practice of slavery, or from extreme sensuality» (V. kap.).
108. Biologia eta nazional-sozialismoaz (gizadi zibilizatuaren –‘domestikatuaren’– endekatzeaz, arraza gora eta behereez, eugenesiaz, etb.), ik. Deichmann, U., *Biologen unter Hitler*, Frankfurt 1992 (itz. ingel. osatua, *Biologists under Hitler*, Harvard UP 1996). Ik. berton K. Lorenz alderdi nazional-sozialistako kide eta ideologia darwinista-arrazistaren jarraitzaile izan dela bi Mundu Gerren artean. Lorenzen defentsan (arrazen artean gorago eta behereagoak antzematea garaiko biologoengan arunta zela, antisemitismorik ez zaiola nabaritzen, etc.), ik. Bischof, N., *Gescheiter als alle die Laffen*, Hanburgo 1993.
109. Bagehot, W., *Physics and Politics or Thoughts on the Application of the Principles of ‘Natural Selection’ and ‘Inheritance’ to Political Society*, 1872. «The strongest nation has always been conquering the weaker; sometimes even subduing it, but always prevailing over it. Every intellectual gain, so to speak, that a nation possessed was in the earliest times made use of –was invested and taken out– in war; all else perished. Each nation tried constantly to be the stronger, and so made or copied the best weapons; by conscious and unconscious imitation each nation formed a type of character suitable to war and conquest. Conquest improved mankind by the intermixture of strengths; the armed truce, which was then called peace, improved them by the competition of training and the consequent creation of new power. Since the long-headed men first drove the short-headed men out of the best land in Europe, all European history has been the history of the superposition of the more military races over the less military of the efforts, sometimes successful, sometimes unsuccessful, of each race to

- get more military; and so the art of war has constantly improved» (*Ib.*). Ik., orobat, Cramb, J. A., *The Origins and Destiny of Imperial Britain*, 1900. Darwinekin nahiz hura gabe, gerraren gorespenak asko-asko daude eta era guztietakoak literatura modernoan, batez ere historiaren filosofietan.
110. «Sifting the nations, / the slag from the metal, / the waste and the weak / from the fit and the strong». Nelson Mandelak espetxean Henleyren *Invictus* poesia laburra errezitatzen ei zien bere buruari eta preso-lagunei, moral estoiko/heroikoaren hitzok baitira horren amaiera ezaguna: «I am the master of my fate: / I am the captain of my soul».
111. Inperialismoa gizon zuriaren nekabideak bezala soegina (erbestean bizitzea, «bakearen gerra basatiak», etab.) herri primitiboek argia eramateko –«sullen peoples, half-devil and half-child». [Edonola ere, Kiplingen 'inperialismoa' dela-eta, ik. Raine, C., 'Kipling: Controversial Questions', in: *Kipling Journal* (2002ko iraila) 10-29]. Orobat ohar interesanteak, beti bezala, in Sarrionandia, J., *Moroak gara behelaino artean?*, Iruñea 2010, 141 eta 262-264 (oin-oharreakin).
112. Eduardo VII.aren koroaziokoa honela poematu du Davidsonek: «we crown our race, / accomplishing a thousand years of war, / of travail and of triumph greatly borne». Ik. autore berarena, *The Song for the twenty-fourth of Mai*.
113. Ohar bekio askatasunaren kontzeptu horri, horren izenean gaitzirizten baitzaio legegintza sozialari: «The poor-laws of England were undoubtedly instituted for the most benevolent purpose; but there is great reason to think that they have not succeeded in their intention [...]. But one of the principal objections to them is, that for this assistance which some of the poor receive, in itself almost a doubtful blessing, the whole class of the common people of England is subjected to a set of grating, inconvenient, and tyrannical laws, totally inconsistent with the genuine spirit of the constitution. The whole business of settlements, even in its present amended state, is utterly contradictory to all ideas of freedom». Ik. Malthus, Th., *An Essay on the Principle of Population*, 1798, bereziki V. kap., «pobreekiko lege» ingelesan (eta izendatuki Premier Pitt Gaztearen) gaitzespenarekin. Langile familia txiroen babeseko legegintza sozialak –argudiatzen du Malthusek–, banaka batzuekiko onura txiki bat erdiestearren, gizartearen osotasunarentzat kalte handia dakar.
114. Koch, H., *Der Sozialdarwinismus. Seine Genese und sein Einfluss auf das imperialistische Denken*, Munich 1973, 118 eta hurr., 126 eta hurr. Ik. orobat 149, emakumeen eta haurren lana arautzearen aurkako arrazoi sozial-darwinistaren aurka (ahulak beti galtzaile) Florence Kelleyren arrazoi sozial-darwinista (lan arautugabea da ahul bihurtzen dituen).
115. «In order to save the forty million inhabitants of the United Kingdom from a bloody civil war, our colonial statesmen must acquire new lands for settling the surplus population of this country, to provide new markets for the goods produced by them in the factories and mines. The Empire, as I have always said, is a bread and butter question. If you want to avoid civil war, you must become imperialists» (1917, Testamentua). Kolonialismo eta inperialismoaz ik. Sarrionandia, J., *Moroak gara behelaino artean?*, Iruñea 2010, 257-262.
116. «I contend that we are the finest race in the world, and that the more of the world we inhabit the better it is for the human race. I contend that every acre added to our territory means the birth of more of the English race who otherwise would not be brought into existence. Added to this, the absorption of the greater portion of the world under our rule simply

means the end of all wars. The objects one should work for are first the furtherance of the British Empire, the bringing of the whole uncivilized world under British rule, the recovery of the United States, the making of the Anglo-Saxon race but one Empire» (1877, *Confession of Faith*).

117. Ch. Dilke: «In America we have seen the struggle of the dear races against the cheap – the endeavors of the English to hold their own against the Irish and Chinese. In New Zealand, we found the stronger and more energetic race pushing from the earth the shrewd and laborious descendants of the Asian Malays. In Australia, the English were triumphant and the cheaper races excluded from the soil not by distance merely, but by arbitrary legislation; in India, we saw the solution of the problem by the officering of the cheaper by the dearer race. Everywhere, we have found that the difficulties which impede the progress to universal dominion of the English people lie in the conflict with the cheaper races. The result of our survey is such as to give us reason for the belief that race distinctions will long continue, that miscegenation will go but a little way towards blending races, that the dearer are on the whole likely to destroy the cheaper peoples and that Saxonism will rise triumphant from the doubtful struggle». «The true moral of America is the vigor of the English race, the defeat of the cheaper by the dearer peoples, the victory of the man whose food costs four shillings a day over the man whose food costs four pence. Excluding the Atlantic cities, the English in America are absorbing the Germans and the Celts, destroying the Red Indians, and checking the advance of the Chinese. – The Anglo-Saxon is the only extirpating race on earth. Up to the commencement of the now inevitable destruction of the Red Indians of Central North America, of the Maories, and of the Australians by the English colonists, no numerous race had ever been blotted out by an invader» (*Greater Britain*).
118. «They are a living and the most striking evidence of the falsity of that pernicious doctrine of modern times, the natural equality of man. The political equality of a particular race is a matter of municipal arrangement and depends entirely on political considerations and circumstances; but the natural equality of man now in vogue, and taking the form of cosmopolitan fraternity, is a principle which, were it possible to act on it, would deteriorate the great races and destroy all the genius of the world. What would be the consequence on the great Anglo-Saxon republic, for example, were its citizens to secede from their sound principle of reserve, and mingle with their negro and coloured populations? In the course of time they would become so deteriorated that their states would probably be reconquered and regained by the aborigines whom they have expelled and who would then be their superiors» (Disraeli, *Lord George Bentinck*, 1852). Odol garbiaren eta arrazen nahasturaren kontua bakoitzak bere gustura jotzen duen txilibitua da nonbait. W. Bagehotentzat, «the mixture of races was often an advantage». Charles H. Harvey historialariarentzat progresororen aurrealdintza da arraza nahasketa («Bagehot saw too that mixture of race was the cause of the variations which are necessary for progress»); arraza ingelesari handitasun eta hedadura inperiala damaiona odol nahastukoa izatea da alafede. «It has been said that Englishmen are the 'mud of all races'. All the great conquering peoples have been of mixed race [...]. On the other hand, exclusive races invariably fall; for example, the Moors and the Inds». «Mixture of race thus explains the genius of the Anglo-Saxons for governing foreign people of different laws and customs and religion» (*The Biology of British Politics*, 1904). Autore horrek espresuki adierazten du, historiako metodo zientifikoa Spencerren eta Darwinen printzipioen

- aplikazioan datzala («the application of the evolutionary laws to political societies»): existentziaren aldeko borroka, hautespen naturala, eboluzioa.
119. «No possible series of events can prevent the English race itself in 1970 numbering 300 millions of beings – of one national character and one tongue. Italy, Spain, France, Russia become pigmies by the side of such a people» (Charles Dilke, *Greater Britain*).
120. «The nations not so blest as thee, / Must in their turns to tyrants fall; / While thou shalt flourish great and free, / The dread and envy of them all».
121. «You must remember that Nietzsche, the fogleman in this business, was a Pole. The Poles being the Celts of Eastern Europe, an inferior race, unable to conquer and unable to be conquered, the idea of a higher type of man than they is natural to them [...]. Nietzsche's notion of Beyond-man was not of the individual; it came of the inferiority of the stock» (*The Testament of John Davidson*, 'Dedication', 1908).
122. Pearson, Ch., *National Life from the Standpoint of Science*, 1901: «The struggle means suffering, intense suffering, while it is in progress; but that struggle and that suffering have been the stages by which the white man has reached his present stage of development, and they account for the fact that he no longer lives in caves and feeds on roots and nuts. This dependence of progress on the survival of the fitter race, terribly black as it may seem to some of you, gives the struggle for existence its redeeming features; it is the fiery crucible out of which comes the finer metal».
123. «If you have once realized the force of heredity, you will see in natural selection –that choice of the physically and mentally fitter to be the parents of the next generation– a most munificent provision for the progress of all forms of life».
124. Ik. Said, E., *Orientalism*, 1978; *Id.*, *Culture and Imperialism*, 1993.
125. «The path of progress is strewn with the wreck of nations; traces are everywhere to be seen of the hecatombs of inferior races, and of victims who found not the narrow way to the greater perfection. Yet these dead peoples are, in very truth, the stepping-stones on which mankind has arisen to the higher intellectual and deeper emotional life of to-day».
126. «Then, being English, one of the elect / Above all folks, within me fate grew strong. / The authentic mandate of imperial doom / silenced» (J. Davidson). Irakur Disraeli: «Is it what you call civilization that makes England flourish? Is it the universal development of the faculties of man that has rendered an island, almost unknown to the ancients, the arbiter of the world? Clearly not [...]. It is an affair of race. [...] All is race, there is no other truth» (*Tancred*, 1847, I, 13. kap.).
127. Ch. Pearson: «What I have said about bad stock seems to me to hold for the lower races of man. How many centuries, how many thousands of years, have the Kaffir and the Negro held large districts in Africa undisturbed by the white man? Yet their inter-tribal struggles have not yet produced a civilization in the least comparable with the Aryan. Educate and nurture them as you will, I do not believe that you will succeed in modifying the stock. History shows me one way, and one way only, in which a high state of civilization has been produced, namely, the struggle of race with race, and the survival of the physically and mentally fitter race».
128. Gaurko arraza ingelesa («the english-speaking race» idazten da askotan) ez ote da arraza ezberdinen nahasketa? Bai, baina –salbatzen dizu kasu-antzeko arrazen artekoa: «Sometimes when the conquering race is not too diverse in civilization and in type of energy there is an amalgamation of races, as when Norman and Anglo-Saxon ultimately blended». Garaiko lite-

- raturan maiz irakurtzen da modu horretan dispentsatua; ik., adbz., Hosmer, J. K., *A Short History of Anglo-Saxon Freedom*, 1890.
129. «America is but one case in which we have to mark a masterful human progress following an inter-racial struggle. The Australian nation is another case of a great civilization supplanting a lower race unable to work to the full the land and its resources».
130. Stephen Jay Gould, kritikarekin batera gorazarre bat egiten dio Darwini arrazen kapituluan, ik. *Gizonaren neurketa okerra*, Klasikoak, Bilbo 2008, 457 eta hurr. «Darwin abolizionista sutua eta aktiboa zen» (467). «Darwinek mirestea merezi du» (464). Hala ere ez dirudi holakoak besterik gabe guztiz baiestea dagoenik: «Darwin tradizio paternalistaren erreformista zen, ez zuen sinesten biologikoki finkatutako eta aldatu ezineko desberdintasunean» (464).
131. Darwinengandik Hitlerrenganako zubia –aipatze hutsak Darwinzale asko sumintzen duena–, ikuspuntu diferentzetatik eta modu ezberdinetan trazatu izan da, ez du derrigor zuzeneko influenza izan behar: determinismo biologikoan fedearen jarraitutasuna bezala, ideal zientifikoaren arabera politika egiteko asmo bezala (zientziarekin beti natur zientziak ulertuz), etab. Arendt, H., *Elements of Totalitarianism*, New York 1951. Nitschke, A., *Der Feind*, Stuttgart 1964. Weingart, P. (et al.), *Rasse, Blut und Gene*, Frankfurt 1988. Ebidentea Hitlerren pentsamenduko eta solasmoldeko gustu sozial-darwinista omnipresentea da («Herrenrecht», «Faustrecht des Stärkeren» –«nagusien eskubidea», «sendoaren ukabil eskubidea»–, etab.).
132. Darwin eta islamismoarentzat, ik. Gülen, F., *Fragen an den Islam 2*, Offenbach 2009, 105-110.
133. «White and civilised races», «barbarous races», «savage races», «the lower prognathous races», «the lower races of man», «the lowest savages», «one of the puniest of races, that of the Bushmen [...], the dwarfed Esquimaux»; «civilised nations», «savage nations», «barbarous nations», «wild nations». Arraza primitibo behereen gogamen eta hizkuntza kaskarra, «the mind of one of the lowest savages, who has no words to express any number higher than four, and who uses hardly any abstract terms for common objects or for the affections» (oroit Unamuno eta euskara).
134. «The belief that there exists in man some close relation between the size of the brain and the development of the intellectual faculties is supported by the comparison of the skulls of savage and civilised races, of ancient and modern people, and by the analogy of the whole vertebrate series. Dr. J. Barnard Davis has proved, by many careful measurements, that the mean internal capacity of the skull in Europeans is 92.3 cubic inches; in Americans 87.5; in Asiatics 87.1; and in Australians only 81.9 cubic inches. Professor Broca found that the nineteenth century skulls from graves in Paris were larger than those from vaults of the twelfth century, in the proportion of 1484 to 1426; and that the increased size, as ascertained by measurements, was exclusively in the frontal part of the skull – the seat of the intellectual faculties. Prichard is persuaded that the present inhabitants of Britain have ‘much more capacious brain-cases’ than the ancient inhabitants» (II. kap.).
135. Adibidez: «It has been asserted that the ear of man alone possesses a lobule; but ‘a rudiment of it is found in the gorilla’ and, as I hear from Prof. Preyer, it is not rarely absent in the negro». «It appears as if the posterior molar or wisdom-teeth were tending to become rudimentary in the more civilised races of man [...]. In the Melanian races, on the other hand, the wisdom-teeth are usually furnished with three separate fangs, and are generally sound; they also differ from the other molars in size, less than in the Caucasian races» (I. kap.).

136. «The sense of smell is of the highest importance to the greater number of mammals – to some, as the ruminants, in warning them of danger; to others, as the Carnivora, in finding their prey; to others, again, as the wild boar, for both purposes combined. But the sense of smell is of extremely slight service, if any, even to the dark coloured races of men, in whom it is much more highly developed than in the white and civilised races». «The account given by Humboldt of the power of smell possessed by the natives of South America is well known, and has been confirmed by others. M. Houzeau asserts that he repeatedly made experiments, and proved that Negroes and Indians could recognise persons in the dark by their odour» (I. kap., 36. oin-oharra).
137. «It has often been said [...] that man can resist with impunity the greatest diversities of climate and other changes; but this is true only of the civilised races. Man in his wild condition seems to be in this respect almost as susceptible as his nearest allies, the anthropoid apes, which have never yet survived long, when removed from their native country» (VII. kap.).
138. «There is, however, no doubt that the various races, when carefully compared and measured, differ much from each other, – as in the texture of the hair, the relative proportions of all parts of the body [...]. Their mental characteristics are likewise very distinct; chiefly as it would appear in their emotional, but partly in their intellectual faculties. Every one who has had the opportunity of comparison, must have been struck with the contrast between the taciturn, even morose, aborigines of S. America and the light-hearted, talkative negroes. There is a nearly similar contrast between the Malays and the Papuans who live under the same physical conditions» (VII. kap.).
139. Diferentzia korporalak dauden bezalaxe daude diferentzia espiritualak: «Man differs from woman in size, bodily strength, hairiness, &c., as well as in mind, in the same manner as do the two sexes of many mammals» (I. kap.). «There can be little doubt that the greater size and strength of man, in comparison with woman, together with his broader shoulders, more developed muscles, rugged outline of body, his greater courage and pugnacity, are all due in chief part to inheritance from his half-human male ancestors. These characters would, however, have been preserved or even augmented during the long ages of man's savagery, by the success of the strongest and boldest men, both in the general struggle for life and in their contests for wives; a success which would have ensured their leaving a more numerous progeny than their less favoured brethren» (XIX. kap.).
- «With respect to differences of this nature between man and woman, it is probable that sexual selection has played a highly important part. I am aware that some writers doubt whether there is any such inherent difference; but this is at least probable from the analogy of the lower animals which present other secondary sexual characters. No one disputes that the bull differs in disposition from the cow, the wild-boar from the sow, the stallion from the mare, and, as is well known to the keepers of menageries, the males of the larger apes from the females. Woman seems to differ from man in mental disposition, chiefly in her greater tenderness and less selfishness [...]. Woman, owing to her maternal instincts, displays these qualities towards her infants in an eminent degree; therefore it is likely that she would often extend them towards her fellow-creatures. Man is the rival of other men; he delights in competition, and this leads to ambition which passes too easily into selfishness. These latter qualities seem to be his natural and unfortunate birthright. It is generally admitted that with

woman the powers of intuition, of rapid perception, and perhaps of imitation, are more strongly marked than in man; *but some, at least, of these faculties are characteristic of the lower races* [ene azpim.], and therefore of a past and lower state of civilisation.

The chief distinction in the intellectual powers of the two sexes is shewn by man's attaining to a higher eminence, in whatever he takes up, than can woman – whether requiring deep thought, reason, or imagination, or merely the use of the senses and hands. If two lists were made of the most eminent men and women in poetry, painting, sculpture, music (inclusive both of composition and performance), history, science, and philosophy, with half-a-dozen names under each subject, the two lists would not bear comparison». – «... if men are capable of a decided pre-eminence over women in many subjects, the average of mental power in man must be above that of woman». – «We may conclude that the greater size, strength, courage, pugnacity, and energy of man, in comparison with woman, were acquired during primeval times, and have subsequently been augmented, chiefly through the contests of rival males for the possession of the females. The greater intellectual vigour and power of invention in man is probably due to natural selection, combined with the inherited effects of habit, for the most able men will have succeeded best in defending and providing for themselves and for their wives and offspring» (XX. kap.).

140. «The above view of the origin and nature of the moral sense, which tells us what we ought to do, and of the conscience which reproves us if we disobey it, accords well with what we see of the early and undeveloped condition of this faculty in mankind [...]. A North-American Indian is well pleased with himself, and is honoured by others, when he scalps a man of another tribe; and a Dyak cuts off the head of an unoffending person, and dries it as a trophy [...]. It has been recorded that an Indian Thug conscientiously regretted that he had not robbed and strangled as many travellers as did his father before him. In a rude state of civilisation the robbery of strangers is, indeed, generally considered as honourable». «As barbarians do not regard the opinion of their women, wives are commonly treated like slaves. Most savages are utterly indifferent to the sufferings of strangers, or even delight in witnessing them. It is well known that the women and children of the North-American Indians aided in torturing their enemies. Some savages take a horrid pleasure in cruelty to animals, and humanity is an unknown virtue [...]. Many instances could be given of the noble fidelity of savages towards each other, but not to strangers; common experience justifies the maxim of the Spaniard, 'Never, never trust an Indian'». – «The other so-called self-regarding virtues, which do not obviously, though they may really, affect the welfare of the tribe, have never been esteemed by savages, though now highly appreciated by civilised nations. The greatest intemperance is no reproach with savages» (IV. kap.).

141. «I have entered into the above details on the immorality of savages, because some authors have recently taken a high view of their moral nature, or have attributed most of their crimes to mistaken benevolence» (IV. kap.). Herri primitibo basati zinezkoaren adibidea, bere begikeran –'lehen gizonarena'– Tierra de Fuegotarren deskribapenean ematen digu: «The main conclusion arrived at in this work, namely that man is descended from some lowly organised form, will, I regret to think, be highly distasteful to many. But there can hardly be a doubt that we are descended from barbarians. The astonishment which I felt on first seeing a party of Fuegians on a wild and broken shore will never be forgotten by me, for the

reflection at once rushed into my mind – such were our ancestors. These men were absolutely naked and bedaubed with paint, their long hair was tangled, their mouths frothed with excitement, and their expression was wild, startled, and distrustful. They possessed hardly any arts, and like wild animals lived on what they could catch; they had no government, and were merciless to every one not of their own small tribe» (XIX. kap.).

142. «It is an interesting fact that ancient races, in this and several other cases, more frequently present structures which resemble those of the lower animals than do the modern. One chief cause seems to be that the ancient races stand somewhat nearer in the long line of descent to their remote animal-like progenitors» (*The Descent of Man*, I. kap.). Eta oilakitzeko moduko pasarte hau, etorkizunari begira: «At some future period, not very distant as measured by centuries, the civilised races of man will almost certainly exterminate, and replace, the savage races throughout the world. At the same time the anthropomorphous apes [...] will no doubt be exterminated. The break between man and his nearest allies will then be wider, for it will intervene between man in a more civilised state, as we may hope, even than the Caucasian, and some ape as low as a baboon, instead of as now between the negro or Australian and the gorilla [!!!]» (VI. kap.).
143. «The enquirer would next come to the important point, whether man tends to increase at so rapid a rate, as to lead to occasional severe struggles for existence; and consequently to beneficial variations, whether in body or mind, being preserved, and injurious ones eliminated. Do the races or species of men, whichever term may be applied, encroach on and replace one another, so that some finally become extinct? We shall see that all these questions, as indeed is obvious in respect to most of them, must be answered in the affirmative, in the same manner as with the lower animals» (I. kap.).
144. «We can see, that in the rudest state of society, the individuals who were the most sagacious, who invented and used the best weapons or traps, and who were best able to defend themselves, would rear the greatest number of offspring. The tribes, which included the largest number of men thus endowed, would increase in number and supplant other tribes. Numbers depend primarily on the means of subsistence, and this depends partly on the physical nature of the country, but in a much higher degree on the arts which are there practised. As a tribe increases and is victorious, it is often still further increased by the absorption of other tribes. The stature and strength of the men of a tribe are likewise of some importance for its success, and these depend in part on the nature and amount of the food which can be obtained. In Europe the men of the Bronze period were supplanted by a race more powerful, and, judging from their sword-handles, with larger hands; but their success was probably still more due to their superiority in the arts. – All that we know about savages, or may infer from their traditions and from old monuments, the history of which is quite forgotten by the present inhabitants, shew that from the remotest times successful tribes have supplanted other tribes» (V. kap.).
145. «Natural selection follows from the struggle for existence [...]. But as man suffers from the same physical evils as the lower animals, he has no right to expect an immunity from the evils consequent on the struggle for existence. Had he not been subjected during primeval times to natural selection, assuredly he would never have attained to his present rank» (V. kap.).
146. «Extinction follows chiefly from the competition of tribe with tribe, and race with race [...]; and when of two adjoining tribes one becomes less numerous and less powerful than the other, the contest is soon settled by

war, slaughter, cannibalism, slavery, and absorption. Even when a weaker tribe is not thus abruptly swept away, if it once begins to decrease, it generally goes on decreasing until it becomes extinct. – When civilised nations come into contact with barbarians the struggle is short, except where a deadly climate gives its aid to the native race. Of the causes which lead to the victory of civilised nations, some are plain and simple, others complex and obscure» (VII. kap.).

147. «The grade of their civilisation seems to be a most important element in the success of competing nations. A few centuries ago Europe feared the inroads of Eastern barbarians; now any such fear would be ridiculous» (VII. kap.).

148. «Since we see in many parts of the world enormous areas of the most fertile land capable of supporting numerous happy homes, but peopled only by a few wandering savages, it might be argued that the struggle for existence had not been sufficiently severe to force man upwards to his highest standard» (V. kap.).

149. «Looking to future generations, there is no cause to fear that the social instincts will grow weaker, and we may expect that virtuous habits will grow stronger, becoming perhaps fixed by inheritance. In this case the struggle between our higher and lower impulses will be less severe, and virtue will be triumphant» (IV. kap.).

150. «In the case of corporeal structures, it is the selection of the slightly better-endowed and the elimination of the slightly less well-endowed individuals, and not the preservation of strongly-marked and rare anomalies, that leads to the advancement of a species. So it will be with the intellectual faculties, since the somewhat abler men in each grade of society succeed rather better than the less able, and consequently increase in number, if not otherwise prevented. When in any nation the standard of intellect and the number of intellectual men have increased, we may expect from the law of the deviation from an average, that prodigies of genius will, as shewn by Mr. Galton, appear somewhat more frequently than before» (V. kap.).

151. «In regard to the moral qualities, some elimination of the worst dispositions is always in progress even in the most civilised nations. Malefactors are executed, or imprisoned for long periods, so that they cannot freely transmit their bad qualities. Melancholic and insane persons are confined, or commit suicide. Violent and quarrelsome men often come to a bloody end. The restless who will not follow any steady occupation –and this relic of barbarism is a great check to civilisation– emigrate to newly-settled countries, where they prove useful pioneers. Intemperance is so highly destructive, that the expectation of life of the intemperate, at the age of thirty for instance, is only 13.8 years; whilst for the rural labourers of England at the same age it is 40.59 years. Profligate women bear few children, and profligate men rarely marry; both suffer from disease» (V. kap.).

152. «With savages, the weak in body or mind are soon eliminated; and those that survive commonly exhibit a vigorous state of health. We civilised men, on the other hand, do our utmost to check the process of elimination; we build asylums for the imbecile, the maimed, and the sick; we institute poor-laws; and our medical men exert their utmost skill to save the life of every one to the last moment. There is reason to believe that vaccination has preserved thousands, who from a weak constitution would formerly have succumbed to small-pox. Thus the weak members of civilised societies propagate their kind. No one who has attended to the breeding of domestic animals will doubt that this must be highly injurious to

the race of man. It is surprising how soon a want of care, or care wrongly directed, leads to the degeneration of a domestic race; but excepting in the case of man himself, hardly any one is so ignorant as to allow his worst animals to breed» (V. kap.).

153. «A most important obstacle in civilised countries to an increase in the number of men of a superior class has been strongly insisted on by Mr. Greg and Mr. Galton, namely, the fact that the very poor and reckless, who are often degraded by vice, almost invariably marry early, whilst the careful and frugal, who are generally otherwise virtuous, marry late in life, so that they may be able to support themselves and their children in comfort. Those who marry early produce within a given period not only a greater number of generations, but, as shewn by Dr. Duncan, they produce many more children. The children, moreover, that are born by mothers during the prime of life are heavier and larger, and therefore probably more vigorous, than those born at other periods. Thus the reckless, degraded, and often vicious members of society, tend to increase at a quicker rate than the provident and generally virtuous members. Or as Mr. Greg puts the case: 'The careless, squalid, unambitious Irishman multiplies like rabbits: the frugal, foreseeing, self-respecting, ambitious Scot, stern in his morality, spiritual in his faith, sagacious and disciplined in his intelligence, passes his best years in struggle and in celibacy, marries late, and leaves few behind him. Given a land originally peopled by a thousand Saxons and a thousand Celts – and in a dozen generations five-sixths of the population would be Celts, but five-sixths of the property, of the power, of the intellect, would belong to the one-sixth of Saxons that remained. In the eternal 'struggle for existence', it would be the inferior and *less* favoured race that had prevailed – and prevailed by virtue not of its good qualities but of its faults'. – There are, however, some checks to this downward tendency. We have seen that the intemperate suffer from a high rate of mortality, and the extremely profligate leave few offspring. The poorest classes crowd into towns, and it has been proved by Dr. Stark from the statistics of ten years in Scotland, that at all ages the death-rate is higher in towns than in rural districts, 'and during the first five years of life the town death-rate is almost exactly double that of the rural districts'. As these returns include both the rich and the poor, no doubt more than twice the number of births would be requisite to keep up the number of the very poor inhabitants in the towns, relatively to those in the country». «The aid which we feel impelled to give to the helpless is mainly an incidental result of the instinct of sympathy, which was originally acquired as part of the social instincts, but subsequently rendered, in the manner previously indicated, more tender and more widely diffused. Nor could we check our sympathy, even at the urging of hard reason, without deterioration in the noblest part of our nature. The surgeon may harden himself whilst performing an operation, for he knows that he is acting for the good of his patient; but if we were intentionally to neglect the weak and helpless, it could only be for a contingent benefit, with an overwhelming present evil. We must therefore bear the undoubtedly bad effects of the weak surviving and propagating their kind; but there appears to be at least one check in steady action, namely that the weaker and inferior members of society do not marry so freely as the sound; and this check might be indefinitely increased by the weak in body or mind refraining from marriage, though this is more to be hoped for than expected» (V. kap.).
154. «The unions [«our Trades-Unions»] are also opposed to piece-work, – in short to all competition. I fear that Cooperative Societies, which many

look at as the main hope for the future, likewise exclude competition. This seems to me a great evil for the future progress of mankind» (H. Ficki gutuna, 1872-07-26).

155. Hainbat perpaus dauka, beltzak eta hotentoteak esaterako, zibilizatuak baino beheragoko mailakotzat jotzen dituen (kulturaliki ez ezik biologikoki ere). «It may be quite true that some negroes are better than some white men; but no rational man, cognisant of the facts, believes that the average Negro is the equal, still less the superior, of the white man. And, if this be true, it is simply incredible that, when all his disabilities are removed, and our prognathus relative has a fair field and no favour, as well as no oppressor, he will be able to compete successfully with his bigger-brained and smaller jawed rival, in a contest which is to be carried on by thoughts and not by bites. The highest places in the hierarchy of civilisation will assuredly not be within the reach of our dusky cousins, though it is by no means necessary that they should be restricted to the lowest» (*Emancipation – Black and White*).
156. Ilustrazio (liberalismo) ingelesean beltzak, indioak, etab., bigarren heronkako jendetzat soegiteak tradizio luzea du: oroit Locke eta esklaberia, Hume eta beltzak, John Stuart Mill eta koloniak, etab. Liberalismo amerikarrean berdin: Franklin, Thomas Jefferson, Lincoln bera. Ik. Gould, S. J., *Gizonaren neurketa okerra*, Klasikoak, Bilbo 2008, 63 eta hurr. Ilustrazio frantsesaz (Voltaire, etab.) beste hainbeste esan behar da.
157. Ik. Dugatkin, L. A., *Qué es el altruismo: la búsqueda científica del origen de la generosidad*, Buenos Aires 2007, 33-48.
158. Wallace, A. R., *Social Environment and Moral Progress*, 1913, 'Introductory'.
159. «If we review with care the long train of social evils which have grown up during the nineteenth century, we shall find that every one of them, however diverse in their nature and results, is due to the same general cause, which may be defined or stated in a variety of different ways: (1) They are due, broadly and generally, to our living under a system of universal competition for the means of existence, the remedy for which is equally universal co-operation. (2) It may be also denned as a system of economic antagonism, as of enemies, the remedy being a system of economic brotherhood, as of a great family, or of friends». «I have shown that the well-established laws of Evolution as they really apply to mankind are all favourable to the advance of true Civilisation and of Morality. Our existing competitive and antagonistic Social System alone neutralises their beneficent operation. That System must therefore be radically changed into one of brotherly co-operation and co-ordination for the equal good of all» (XVII. kap.).
160. Bizidun (organismo) ororen 'natura dualistaren' ezagupena zientziaren egungo erdiespen argigarria kontsideratzen du E. Mayrek, *Toward a New Philosophy of Biology*, Harvard UP 1988, horrela mendeetan zirauek mekanizismo edo antimekanizismoaren korapiloa azkenean askatu ahal izan baita. Gizaberearen dualitatea –dualismoa– betidanik ezagutu da: gorputza/arima, abere eta razional, «un roseau/pensant» (Pascal), «en soi/pour soi» (Sartre), etc.
161. «In the strict sense of the word 'nature', it denotes the sum of the phenomenal world, of that which has been, and is, and will be; and society, like art, is therefore a part of nature. But it is convenient to distinguish those parts of nature in which man plays the part of immediate cause, as some thing apart; and, therefore, society, like art, is usefully to be considered as distinct from nature. It is the more desirable, and even necessary, to make this distinction, since society differs from nature in having a definite moral

- object; whence it comes about that the course shaped by the ethical man –the member of society or citizen– necessarily runs counter to that which the non-ethical man –the primitive savage, or man as a mere member of the animal kingdom– tends to adopt. The latter fights out the struggle for existence to the bitter end, like any other animal; the former devotes his best energies to the object of setting limits to the struggle. – [...] The history of civilization –that is, of society– on the other hand, is the record of the attempts which the human race has made to escape from this position. The first men who substituted the state of mutual peace for that of mutual war, whatever the motive which impelled them to take that step, created society. But, in establishing peace, they obviously put a limit upon the struggle for existence» ('The Struggle for Existence in Human Society', 1888).
162. «The course of nature will appear to be neither moral nor immoral, but non-moral».
163. «On the evolutionist side [...] we are told to take comfort from the reflection that the terrible struggle for existence tends to final good, and that the suffering of the ancestor is paid for by the increased perfection of the progeny [...]. Otherwise it is not clear what compensation the *Eohippus* gets for his sorrows in the fact that, some millions of years afterwards, one of his descendants wins the Derby». Ik. *Social Diseases and Worse Remedies*, 1891, 17.
164. «It is an error to imagine that evolution signifies a constant tendency to increased perfection [...]. Then the time must come when evolution will mean adaptation to an universal winter, and all forms of life will die out».
165. «From the point of view of the moralist the animal world is on about the same level as a gladiator's show».
166. «Man, the animal, in fact, has worked his way to the headship of the sentient world, and has become the superb animal which he is, in virtue of his success in the struggle for existence. The conditions having been of a certain order, man's organization has adjusted itself to them better than that of his competitors in the cosmic strife. In the case of mankind, the self-assertion, the unscrupulous seizing upon all that can be grasped, the tenacious holding of all that can be kept, which constitute the essence of the struggle for existence, have answered. For his successful progress, throughout the savage state, man has been largely indebted to those qualities which he shares with the ape and the tiger» (*Evolution and Ethics. Prolegomena*).
167. «The primitive savage [...] appropriated whatever took his fancy, and killed whomsoever opposed him, if he could. On the contrary, the ideal of the ethical man is to limit his freedom of action to a sphere in which he does not interfere with the freedom of others; he seeks the common weal as much as his own; and, indeed, as an essential part of his own welfare. Peace is both end and means with him; and he finds his life on a more or less complete self-restraint, which is the negation of the unlimited struggle for existence. He tries to escape from his place in the animal kingdom, founded on the free development of the principle of non-moral evolution, and to establish a kingdom of Man, governed upon the principle of moral evolution. For society not only has a moral end, but in its perfection, social life, is embodied morality» ('The Struggle for Existence in Human Society').
168. *Evolution and Ethics. Prolegomena*, 1893.
169. «In fact, I do not know that any one has taken more pains than I have, during the last thirty years, to insist upon the doctrine, so much reviled in the early part of that period, that man, physical, intellectual, and moral, is as much a part of nature, as purely a product of the cosmic process, as the humblest weed» (*Evolution and Ethics. Prolegomena*).

170. «The propounders of what are called the 'ethics of evolution', when the 'evolution of ethics' would usually better express the object of their speculations, adduce a number of more or less interesting facts and more or less sound arguments in favour of the origin of the moral sentiments, in the same way as other natural phenomena, by a process of evolution. I have little doubt, for my own part, that they are on the right track; but as the immoral sentiments have no less been evolved, there is, so far, as much natural sanction for the one as the other. The thief and the murderer follow nature just as much as the philanthropist. Cosmic evolution may teach us how the good and the evil tendencies of man may have come about; but, in itself, it is incompetent to furnish any better reason why what we call good is preferable to what we call evil than we had before».
171. «The effort of ethical man to work towards a moral end by no means abolished, perhaps has hardly modified, the deep-seated organic impulses which impel the natural man to follow his non-moral course» ('The Struggle for Existence in Human Society').
172. «So long as the natural man increases and multiplies without restraint, so long will peace and industry not only permit, but they will necessitate, a struggle for existence as sharp as any that ever went on under the *regime* of war» (*Evolution and Ethics. Prolegomena*).
173. «Not only is the state of nature hostile to the state of art of the garden; but the principle of the horticultural process, by which the latter is created and maintained, is antithetic to that of the cosmic process. The characteristic feature of the latter is the intense and unceasing competition of the struggle for existence. The characteristic of the former is the elimination of that struggle, by the removal of the conditions which give rise to it. The tendency of the cosmic process is to bring about the adjustment of the forms of plant life to the current conditions; the tendency of the horticultural process is the adjustment of the conditions to the needs of the forms of plant life which the gardener desires to raise. – The cosmic process uses unrestricted multiplication as the means whereby hundreds compete for the place and nourishment adequate for one; it employs frost and drought to cut off the weak and unfortunate; to survive, there is need not only of strength, but of flexibility and of good fortune. – The gardener, on the other hand, restricts multiplication; provides that each plant shall have sufficient space and nourishment; protects from frost and drought; and, in every other way, attempts to modify the conditions, in such a manner as to bring about the survival of those forms which most nearly approach the standard of the useful or the beautiful, which he has in his mind».
174. 'Agnostiko/agnostizismo' berbaren asmatzailea Huxley da hain zuzen (1869), bere posizio hala teismoa nola ateismoa biak berdin arbuatzen zituena adierazteko. Berak honela definitu du (in: *Agnosticism*, 1889): «Agnosticism, in fact, is not a creed, but a method, the essence of which lies in the rigorous application of a single principle. That principle is of great antiquity; it is as old as Socrates [...]; it is the foundation of the Reformation, which simply illustrated the axiom that every man should be able to give a reason for the faith that is in him, it is the great principle of Descartes; it is the fundamental axiom of modern science. Positively the principle may be expressed: In matters of the intellect, follow your reason as far as it will take you, without regard to any other consideration. And negatively: In matters of the intellect, do not pretend that conclusions are certain which are not demonstrated or demonstrable. That I take to be the agnostic faith [!], which if a man keep whole and undefiled, he shall not be ashamed to

look the universe in the face, whatever the future may have in store for him». Eta in: *Agnosticism and Christianity*, 1889: «I further say that Agnosticism is not properly described as a 'negative' creed, nor indeed as a creed of any kind, except in so far as it expresses absolute faith in the validity of a principle, which is as much ethical as intellectual. This principle may be stated in various ways, but they all amount to this: that it is wrong for a man to say he is certain of the objective truth of a proposition unless he can produce evidence which logically justifies that certainty. That is what agnosticism asserts and, in my opinion, is all that is essential to agnosticism». Berba horretara zergatik eta nola etorri zen, honela kontatzen du: «When I reached intellectual maturity, and began to ask myself whether I was an atheist, a theist, or a pantheist; a materialist or an idealist; a Christian or a freethinker, I found that the more I learned and reflected, the less ready was the answer; until at last I came to the conclusion that I had neither art nor part with any of these denominations, except the last. The one thing in which most of these good people were agreed was the one thing in which I differed from them. They were quite sure that they had attained a certain 'gnosis', had more or less successfully solved the problem of existence; while I was quite sure I had not, and had a pretty strong conviction that the problem was insoluble. And, with Hume and Kant on my side, I could not think myself presumptuous in holding fast by that opinion. Like Dante: 'Nel mezzo del cammin di nostra vita / Mi ritrovai per una selva oscura' [...]. So I took thought, and invented what I conceived to be the appropriate title of 'agnostic'. It came into my head as suggestively antithetic to the 'gnostic' of Church history, who professed to know so much about the very things of which I was ignorant; and I took the earliest opportunity of parading it at our Society [Metaphysical Society], to show that I, too, had a tail, like the other foxes [...]. That is the history of the origin of the terms 'agnostic' and 'agnosticism'» (*Agnosticism and Christianity*, 1889).

175. «The followers of the 'golden rule' may indulge in hopes of heaven, but they must reckon with the certainty that other people will be masters of the earth». Proiekturik idealistenak desastrea bukatzen direla erakusteko San Frantzisko eta ordena frantziskotarraren adibidea aipatzen du: «But what became of the Franciscan experiment? If there was one rule rather than another on which the founder laid stress, it was that his army of friars should be absolute mendicants, keeping themselves sternly apart from all worldly entanglements. Yet even before the death of Francis, in 1226, a strong party, headed by Elias of Cortona, the deputy of his own appointment, began to hanker after these very things; and, within thirty years of that time, the Franciscans had become one of the most powerful, wealthy, and worldly corporations in Christendom, with their fingers in every sink of political and social corruption, if so be profit for the order could be fished out of it» (*Social Diseases and Worse Remedies*, 1891, 56).
176. «It is from neglect of these plain considerations that the fanatical individualism of our time attempts to apply the analogy of cosmic nature to society. Once more we have a misapplication of the stoical injunction to follow nature».
177. «I suspect that this fallacy has arisen out of the unfortunate ambiguity of the phrase 'survival of the fittest'. 'Fittest' has a connotation of 'best'; and about 'best' there hangs a moral flavour. In cosmic nature, however, what is 'fittest' depends upon the conditions [...] Men in society are undoubtedly subject to the cosmic process [...]. But the influence of the cosmic process on the evolution of society is the greater the more rudimentary its civil-

ization. Social progress means a checking of the cosmic, process at every step and the substitution for it of another, which may be called the ethical process; the end of which is not the survival of those who may happen to be the fittest, in respect of the whole of the conditions which obtain, but of those who are ethically the best».

178. «The 'points' of a good or of a bad citizen are really far harder to discern than those of a puppy or a short-horn calf».
179. «There is no hope that mere human beings will ever possess enough intelligence to select the fittest».
180. «I sometimes wonder whether people, who talk so freely about extirpating the unfit, ever dispassionately consider their own history. Surely, one must be very 'fit', indeed, not to know of an occasion, or perhaps two, in one's life, when it would have been only too easy to qualify for a place among the 'unfit'».
181. «It strikes me that men who are accustomed to contemplate the active or passive extirpation of the weak, the unfortunate, and the superfluous; who justify that conduct on the ground that it has the sanction of the cosmic process, and is the only way of ensuring the progress of the race; who, if they are consistent, must rank medicine among the black arts and count the physician a mischievous preserver of the unfit; on whose matrimonial undertakings the principles of the stud have the chief influence; whose whole lives, therefore, are an education in the noble art of suppressing natural affection and sympathy, are not likely to have any large stock of these commodities left. But, without them, there is no conscience, nor any restraint on the conduct of men, except the calculation of self-interest».
182. «... when the ethical process has advanced so far as to secure every member of the society in the possession of the means of existence, the struggle for existence, as between man and man, within that society is, ipso facto, at an end. And, as it is undeniable that the most highly civilized societies have substantially reached this position, it follows that, so far as they are concerned, the struggle for existence can play no important part within them». «The practice of that which is ethically [h. d., sozialki] best –what we call goodness or virtue– involves a course of conduct which, in all respects, is opposed to that which leads to success in the cosmic struggle for existence. In place of ruthless self-assertion it demands self-restraint; in place of thrusting aside, or treading down, all competitors, it requires that the individual shall not merely respect, but shall help his fellows; its influence is directed, not so much to the survival of the fittest, as to the fitting of as many as possible to survive. It repudiates the gladiatorial theory of existence».
183. «With every step of this progress in civilization, the colonists would become more and more independent of the state of nature; more and more, their lives would be conditioned by a state of art».
184. «And this ideal polity would have been brought about, not by gradually adjusting the men to the conditions around them, but by creating artificial conditions for them; not by allowing the free play of the struggle for existence, but by excluding that struggle; and by substituting selection directed towards the administrator's ideal for the selection it exercises».
185. «A despotic government, whether individual or collective, is to be endowed with the preternatural intelligence, and with what, I am afraid, many will consider the preternatural ruthlessness, required for the purpose of carrying out the principle of improvement by selection, with the somewhat drastic thoroughness upon which the success of the method depends. Experience certainly does not justify us in limiting the ruthlessness of indi-

- vidual 'saviours of society'; and [...] it seems probable (indeed the belief is not without support in history) that a collective despotism, a mob got to believe in its own divine right by demagogic missionaries, would be capable of more thorough work in this direction than any single tyrant, puffed up with the same illusion, has ever achieved».
186. «I do not see how such selection could be practised without a serious weakening, it may be the destruction, of the bonds which hold society together».
187. «I see no reason to doubt that, at its origin, human society was as much a product of organic necessity as that of the bees. The human family, to begin with, rested upon exactly the same conditions as those which gave rise to similar associations among animals lower in the scale. Further, it is easy to see that every increase in the duration of the family ties, with the resulting co-operation of a larger and larger number of descendants for protection and defence, would give the families in which such modification took place a distinct advantage over the others. And, as in the hive, the progressive limitation of the struggle for existence between the members of the family would involve increasing efficiency as regards outside competition».
188. «... men agree in one thing, and that is their innate desire to enjoy the pleasures and to escape the pains of life; and, in short, to do nothing but that which it pleases them to do, without the least reference to the welfare of the society into which they are born. That is their inheritance (the reality at the bottom of the doctrine of original sin) from the long series of ancestors, human and semi-human and brutal, in whom the strength of this innate tendency to self-assertion was the condition of victory in the struggle for existence. That is the reason of the *aviditas vitae* –the insatiable hunger for enjoyment– of all mankind, which is one of the essential conditions of success in the war with the state of nature outside; and yet the sure agent of the destruction of society if allowed free play within».
189. «We judge the acts of others by our own sympathies, and we judge our own acts by the sympathies of others».
190. «The greatest restrainer of the anti-social tendencies of men is fear, not of the law, but of the opinion of their fellows. The conventions of honour bind men who break legal, moral, and religious bonds; and, while people endure the extremity of physical pain rather than part with life, shame drives the weakest to suicide».
191. «We come to think in the acquired dialect of morals. An artificial personality, the 'man within', as Adam Smith calls conscience, is built up beside the natural personality. He is the watchman of society, charged to restrain the anti-social tendencies of the natural man within the limits required by social welfare».
192. *Evolution and Ethics*.
193. Antropología marxistaz (eta orain arte ezkerrean nagusi dirauenaz) hone-lar derizkio P. Singerrek: «La teoría materialista de la historia, según Marx, implica que no existe una naturaleza humana definida. La naturaleza humana cambia con cada nuevo modo de producción. Ya ha cambiado en el pasado –del comunismo primitivo al feudalismo, y del feudalismo al capitalismo– y podría cambiar de nuevo en el futuro. La creencia de que la naturaleza humana es maleable ha sido importante para la izquierda, porque le ha proporcionado fundamentos para tener la esperanza de que un tipo distinto de sociedad es posible. La verdadera razón por la cual la izquierda rechazó el darwinismo es porque éste destrozaba el gran sueño de la izquierda: la perfectibilidad del hombre. La idea de construir una

sociedad perfecta había estado presente en la conciencia occidental incluso antes de la *República* de Platón. Desde que la izquierda existe, ha buscado una sociedad en la que todos los seres humanos vivan en armonía y cooperen los unos con los otros, en paz y libertad. Para Darwin, en cambio, la lucha por la existencia, o al menos por la existencia de la propia prole, es interminable. – En el siglo XX, el sueño de la perfectibilidad del género humano se convirtió en las pesadillas de la Rusia estalinista, de la China de la Revolución Cultural y de Camboya bajo el régimen de Pol Pot», cfr. Singer, P., 'Una izquierda darwinista', in: *Convivio* (2008ko maiatza).

194. «In the cycle of phenomena presented by the life of man, the animal, no more moral end is discernible than in that presented by the lives of the wolf and of the deer. However imperfect the relics of prehistoric men may be, the evidence which they afford clearly tends to the conclusion that, for thousands and thousands of years, before the origin of the oldest known civilizations, men were savages of a very low type. They strove with their enemies and their competitors; they preyed upon things weaker or less cunning than themselves; they were born, multiplied without stint, and died, for thousands of generations alongside the mammoth, the urus, the lion, and the hyaena, whose lives were spent in the same way; and they were no more to be praised or blamed on moral grounds, than their less erect and more hairy compatriots. – As among these, so among primitive men, the weakest and stupidest went to the wall, while the toughest and shrewdest, those who were best fitted to cope with their circumstances, but not the best in any other sense, survived. Life was a continual free fight, and beyond the limited and temporary relations of the family, the Hobbesian war of each against all was the normal state of existence. The human species, like others, plashed and floundered amid the general stream of evolution, keeping its head above water as it best might, and thinking neither of whence nor whither. – The history of civilization –that is, of society– on the other hand, is the record of the attempts which the human race has made to escape from this position. The first men who substituted the state of mutual peace for that of mutual war, whatever the motive which impelled them to take that step, created society» (Huxley, Th. H., 'The Struggle for Existence in Human Society').
195. «But if a scientist maintains that 'the only lesson which Nature gives to man is one of evil', then he necessarily has to admit the existence of some other, extra-natural, or super-natural influence which inspires man with conceptions of 'supreme good', and guides human development towards a higher goal» (*Mutual Aid: A Factor of Evolution*).
196. E. Malatestaren laburpen kritikoak honela dio: «In fondo Kropotkin concepiva la Natura come una specie di Provvidenza, grazie alla quale l'armonia doveva regnare in tutte le cose, comprese le società umane. – È ciò che ha fatto ripetere a molti anarchici questa frase di sapore squisitamente kropotkiniano: L'anarchia è l'ordine naturale. – Si potrebbe domandare, io penso, come mai la Natura, se è vero che la sua legge è l'armonia, ha aspettato che vengano al mondo gli anarchici ed aspetta ancora ch'essi trionfino per distruggere le terribili e micidiali disarmonie di cui gli uomini hanno sempre sofferto. – Non si sarebbe più vicini alla verità dicendo che l'anarchia è la lotta, nelle società umane, contro le disarmonie della Natura?».

Kropotkinentzat zuzentasun sozialaren oinarria Naturan dago eta Naturan ikasi behar da. Natura ikasi zientziak egiten du. Horrela Kropotkin, materialista den adina, zientifista da; esan nahi baitu, Naturaren zientziak (materialismoak) oinarritzen duela morala, eta iraultzaren etorrera halaber. Naturak,

zientziak, materialismoak, denak elkarbat egiten du, eta horren guztieren emaitza nahitanahiezkoa baino ez da iraultza. «Perciò egli appoggiava sulla scienza le sue aspirazioni sociali, le quali non erano, secondo lui, che delle deduzioni rigorosamente scientifiche». «Kropotkin professava la filosofia materialista che dominava tra gli scienziati nella seconda metà del secolo XIX [...] e per conseguenza la sua concezione dell'Universo era rigorosamente meccanica. – Secondo il suo sistema, la volontà (potenza creatrice di cui noi non possiamo comprendere la natura e la sorgente, come del resto non comprendiamo la natura e la sorgente della 'materia' e di tutti gli altri 'primi principi') la volontà, dico, che contribuisce poco o molto a determinare la condotta degl'individui e delle società, non esiste, non è che un'illusione. Tutto quello che fu, che è e che sarà, dal corso degli astri alla nascita ed alla decadenza di una civiltà, dal profumo di una rosa al sorriso di una madre, da un terremoto al pensiero di un Newton, dalla crudeltà di un tiranno alla bontà di un santo, tutto doveva, deve e dovrà accadere per una sequela fatale di cause e di effetti di natura meccanica, che non lascia nessuna possibilità di variazione. L'illusione della volontà non sarebbe essa stessa che un fatto meccanico. – Naturalmente, logicamente, se la volontà non ha alcuna potenza, se tutto è necessario e non può essere diversamente, le idee di libertà, di giustizia, di responsabilità non hanno nessun significato, non corrispondono a niente di reale. – Secondo la logica non si potrebbe che contemplare ciò che accade nel mondo, con indifferenza, piacere o dolore, secondo la propria sensibilità, ma senza speranza e senza possibilità di cambiare alcunchè. Kropotkin, dunque, che era molto severo con il fatalismo dei marxisti, cadeva poi nel fatalismo meccanico, che è ben più paralizzante». «Poiché secondo la sua filosofia ciò che accade doveva necessariamente accadere, così anche il comunismo anarchico, ch'egli desiderava, doveva fatalmente trionfare come per legge della natura. – E ciò gli levava ogni dubbio e gli nascondeva ogni difficoltà. Il mondo borghese doveva fatalmente cadere; era già in dissoluzione e l'azione rivoluzionaria non serviva che ad affrettarne la caduta». «Ho insistito sui due errori nei quali, secondo me, è caduto Kropotkin, il suo fatalismo teorico ed il suo ottimismo eccessivo, perchè io credo di aver constatato i cattivi effetti ch'essi hanno prodotto nel nostro movimento». (Malatesta, Errico: 'Pietro Kropotkin. Ricordi e critiche di un vecchio amico', in: *Studi Sociali*, Montevideo (1931-04-15); jaso in: *Rivoluzione e lotta quotidiana*, 1982).

197. Orokorkiako, askapenarena oro har. Esaterako, bera nazionalista izan gabe, Kropotkin errusiarrak positibotzat dauzka abertzaletasun eta nazionalismo askatzaileak, horiek asmo sozial bat ere ukan behar dutela beti gogoan izanez (ik. 'Finland: A Rising Nationality' artikulua, 1885). Bakuninentzat, gogoratuko denez, «del hecho de que un país haya constituido parte de un Estado, aunque se hubiera agregado libremente a él, no se desprende de ningún modo la obligación de quedar asociado siempre a ese Estado [...]. El derecho de la libre reunión y de la secesión igualmente libre es el primero, el más importante de los derechos políticos» (*Federalismo, socialismo y antiteologismo*, 'El Federalismo', 8. zenb). Ik. Sarrionandia, J., *Moroak gara behelaino artean?*, Iruñea 2010, 697, 1.341 oin-oharra: «Mikhail Bakunin ere aberria sakratutzat hartzeko prest zegoen edozein nazionalitate mehatxatua eta bortxatua zenean. Aberria printzipio sakratua bihurtzen zen orduan, eta hagatik zuen bere burua aberri zapaldu guzien abertzaletzat».
198. «Sans s'en rendre compte, ils restent toujours embourbés dans les préjugés de leur éducation chrétienne. Si athéistes, si matérialistes ou si anarchistes qu'ils se croient, ils raisonnent exactement comme raisonnaient les pères de l'Église ou les fondateurs du bouddhisme» (*La moral anarchiste*).

199. «L'idée du bien et du mal n'a ainsi rien à voir avec la religion ou la conscience mystérieuse: c'est un besoin naturel des races animales. Et quand les fondateurs des religions, les philosophes et les moralistes nous parlent d'entités divines ou métaphysiques, ils ne font que ressasser ce que chaque fourmi, chaque moineau pratiquent dans leurs petites sociétés: Est-ce utile à la société? Alors c'est *bon*. Est-ce *nuisible*? Alors c'est *mauvais*» (*La moral anarchiste*).
200. «Nevertheless, the new current in ethics, which saw the sources of the moral conceptions of man in man himself and in Nature encompassing him, steadily gained in momentum in the last three hundred years, despite all the obstacles put in its path by Church and State» (*Ethics: Origin and Development*, I. kap.).
201. «Grotius did not hesitate to acknowledge that the sources of 'law' and of the moral conceptions so intimately connected with it, were: *Nature, and Reason which interprets it*. – He excluded religious morality and ritual regulations from the realm of naturalistic morality, and he occupied himself only with the study of the latter. By nature he meant human nature, and he denied that it is unable to distinguish between the right and the wrong, because man as well as animals has the instinct of *sociality*, which inevitably urges man toward the establishing of a peaceful mode of life with his fellow creatures. In addition to his strong social tendencies, continued Grotius, man, due to his language, has the ability to derive general rules for the maintenance of social living, and the desire to act in accordance with these rules» (*Ethics*).
202. «It is remarkable that Shaftesbury, in refuting Hobbes's assertion that 'man is a wolf to man', was the first to point out the existence of mutual aid among animals [...]. To say in disparagement of man that 'he is to man a wolf' appears somewhat absurd, when one considers that wolves are to wolves very kind and loving creatures» (*Ethics*).
203. Huxleyk Darwinen testuetaatik ilkiarazi ahal uste dituen ikuspideak «are incomplete, one-sided, and consequently wrong» –«unscientific».
204. «Modern science has now worked out the elements of a philosophy of the universe, free of supernatural hypotheses and the metaphysical 'mythology of ideas', and at the same time so grand, so poetical and inspiring, and so expressive of freedom, that it certainly is capable of calling into existence the new forces. Man no longer needs to clothe his ideals of more beauty, and of a society based on justice, with the garb of superstition [...]. He can derive his ideals from Nature and he can draw the necessary strength from the study of its life».
205. «The true foundation of all moral feelings Darwin sees 'in the social instincts which lead the animal to take pleasure in the society of its fellows, to feel a certain amount of sympathy with them, and to perform various services for them'» (*Ethics*, III. kap.).
206. «There is, he showed, in Nature itself, another set of facts, parallel to those of mutual struggle, but having a quite different meaning: the facts of mutual support within the species, which are even more important than the former, on account of their significance for the welfare of the species and its maintenance».
207. «... of the two instincts –the social and the individual– it is the social instinct which is the stronger, the more persistent, and the more permanently present».
208. «And, finally, we can take it as proved that while struggle for life leads indifferently to both progressive and regressive evolution, the practice of

mutual aid is the agency which always leads to progressive development. It is the main factor in the progressive evolution of the animal kingdom, in the development of longevity, intelligence, and of that which we call the higher type in the chain of living creatures» (*Ethics*, I. kap.).

209. *Ethics*, III. kap. Kropotkinen interes handia du moralaren naturaltasuna, hots, moralak Jainkoarekin edo erlijioarekin zerikusirik ez duela, asmazio kultural soila ez dela, behin eta berriro erremarkatzeko. Morala ez dio gizakiari inork irakatsi Naturak baino: «Nature has thus to be recognized as the first ethical teacher of man. The social instinct, innate in men as well as in all the social animals – this is the origin of all ethical conceptions and all the subsequent development of morality». Horrek ez du esan gura erlijioak ez duela gizakiaren eboluzio moralean sartu-irtenik, batzuetan positiboa (estabilitatea emanez, espiritualtasun eta gozotasun idealista erantsiz), beste askotan negatiboa.
210. Kropotkin Kessler zoologo (iktiologo)aren ikerketatik abiatzen da eta maiz baliatzen da haren adibideez: erle, inurri, zomorro eta armiarmen eta hainbat narrasti, ugaztun eta bereziki hegazti suerteren espiritu kooperatzailea agerian jartzen dutenak. «A lecture 'On the Law of Mutual Aid', which was delivered at a Russian Congress of Naturalists, in January 1880, by the well-known zoologist, Professor Kessler, the then Dean of the St. Petersburg University, struck me as throwing a new light on the whole subject. Kessler's idea was, that besides the law of Mutual Struggle there is in Nature the law of Mutual Aid, which, for the success of the struggle for life, and especially for the progressive evolution of the species, is far more important than the law of mutual contest. This suggestion –which was, in reality, nothing but a further development of the ideas expressed by Darwin himself in *The Descent of Man*– seemed to me so correct and of so great an importance, that since I became acquainted with it (in 1883) I began to collect materials for further developing the idea, which Kessler had only cursorily sketched in his lecture, but had not lived to develop. He died in 1881» (*Mutual Aid: A Factor of Evolution*). Darwin 1882an hil da; *The Descent of Man* 1871koa da. Ik. Dugatkin, L. A., *Qué es el altruismo: la búsqueda científica del origen de la generosidad*, Buenos Aires 2007, 48-54.
211. *La moral anarquista*.
212. *Ethics*, III. kap. «Le sentiment de solidarité est le trait prédominant de la vie de tous les animaux qui vivent en sociétés» (*La moral anarquista*).
213. «Quand on étudie de plus près le développement ou l'évolution du monde animal, on découvre [...] que ce principe, traduit par un seul mot, Solidarité, a eu, dans le développement du règne animal, une part infiniment plus grande que toutes les adaptations pouvant résulter d'une lutte entre individus pour l'acquisition d'avantages personnels».
214. *La moral anarquista*.
215. «Déjà les sociétés de singes, les plus élevées dans l'échelle animale, nous offrent une pratique de la solidarité des plus frappantes. L'homme fait encore un pas dans cette voie, et cela seul lui permet de préserver sa race chétive au milieu des obstacles que lui oppose la nature et de développer son intelligence» (*La moral anarquista*).
216. «C'est toute l'évolution du règne animal qui parle en nous. Et elle est longue, très longue: elle compte des centaines de millions d'années».
217. «Lors même que nous voudrions nous en débarrasser, nous ne le pourrions pas. Il serait plus facile à l'homme de s'habituer à marcher sur ses quatre pattes que de se débarrasser du sentiment moral. Il est antérieur, dans l'évolution animale, à la posture droite de l'homme. Le sens moral est

en nous une faculté naturelle, tout comme le sens de l'odorat et le sens du toucher».

218. «We are bound to recognize that that practice was brought into existence by sheer necessity [...]. But later on it lost its character of necessity, and survived as a superstition. Enemies had to be eaten in order to inherit their courage; and, at a still later epoch, the enemy's eye or heart was eaten for the same purpose; while among other tribes, already having a numerous priesthood and a developed mythology, evil gods, thirsty for human blood, were invented, and human sacrifices required by the priests to appease the gods. In this religious phase of its existence, cannibalism attained its most revolting characters. Mexico is a well-known example; and in Fiji, where the king could eat any one of his subjects, we also find a mighty cast of priests, a complicated theology, and a full development of autocracy. Originated by necessity, cannibalism became, at a later period, a religious institution, and in this form it survived long after it had disappeared from among tribes which certainly practised it in former times, but did not attain the theocratical stage of evolution. The same remark must be made as regards infanticide and the abandonment of parents. In some cases they also have been maintained as a survival of olden times, as a religiously-kept tradition of the past» (*Mutual Aid: A Factor of Evolution*, III. kap.).
219. «It is not possible to study primitive mankind without being deeply impressed by the sociability it has displayed since its very first steps in life. Traces of human societies are found in the relics of both the oldest and the later stone age; and, when we come to observe the savages whose manners of life are still those of neolithic man, we find them closely bound together by an extremely ancient clan organization which enables them to combine their individually weak forces, to enjoy life in common, and to progress. Man is no exception in nature. He also is subject to the great principle of Mutual Aid which grants the best chances of survival to those who best support each other in the struggle for life» (*Mutual Aid*, IV. kap.).
220. «... a new organization –the village community– which kept them together for the next fifteen centuries or more. The conception of a common territory, appropriated or protected by common efforts, was elaborated, and it took the place of the vanishing conceptions of common descent» (IV. kap.).
221. «The village community was not only a union for guaranteeing to each one his fair share in the common land, but also a union for common culture, for mutual support in all possible forms, for protection from violence, and for a further development of knowledge, national bonds, and moral conceptions; and every change in the judicial, military, educational, or economical manners had to be decided at the folknotes of the village, the tribe, or the confederation. The community being a continuation of the gens, it inherited all its functions. It was the universitas, the mir –a world in itself. – Common hunting, common fishing, and common culture of the orchards or the plantations of fruit trees was the rule with the old gentes. Common agriculture became the rule in the barbarian village communities. – Common hunting, common fishing, and common culture of the orchards or the plantations of fruit trees was the rule with the old gentes. Common agriculture became the rule in the barbarian village communities» (IV. kap.).
222. «Ere long history will have to be re-written on new lines, so as to take into account these two currents of human life and to appreciate the part played by each of them in evolution» (IV. kap.).
223. «It flows still even now, and it seeks its way to find out a new expression which would not be the State, nor the medieval city, nor the village com-

munity of the barbarians, nor the savage clan, but would proceed from all of them, and yet be superior to them in its wider and more deeply humane conceptions» (VI. kap.).

224. Dawkins, R., *Gene berekoia*, Klasikoak, Bilbo 2008; Eider Cartonon itzulpena. Hurrengo aipuetan argitalpen horretako orrialdea emango da. Dugatin, L. A., *Qué es el altruismo*, Buenos Aires 2007, 204: «Su elaboración de la idea del ‘gen egoista’ era deudora de Hamilton y de otro biólogo evolucionista de nombre George Williams».
225. «Biziaren sorreraz egingo dudana kontakizuna espekulatiboa da halabeharrez [...]. Ez dago egiatik oso urrun, ziur asko» (43).
226. Bizirauteko lehen baldintza egonkortasuna izaki, «hastapeneko hautespen naturala forma egonkorra aukeratzea eta ezegonkorra baztertea izan zen, besterik gabe. Ez dago inongo misteriorik hor» [Jainkorik edo] (43).
227. «Norberaren egonkortasuna handitzea edo aurkariaren egonkortasuna murriztea ekartzen zuen edozein kopiatze-akatsak automatikoki iraun egiten zuen, eta erreplikatu egiten zen. Hobekuntza-prozesua metatze-prozesu bat zen» (48-49).
228. Liburuak biologiakoa izan gura du, baina, orain arteko eta oraingo filosofia guztiak deus ez duela balio irmo ziurtatu eta gero, Dawkins ausarki ausartzen ohi da behin eta berriro filosofiako (eta teologiako!) alorretan. «Zentzurik du biziak? Zergatik existitzen gara? Zer da gizona? Galdera horietako azkena egin ondoren, G. G. Simpson zoologo bikainak hauxe esan zuen: ‘Orain nabarmendu nahi dut galdera horri erantzuteko 1859 baino lehen egindako ahalegin guztiek ez dutela inolako baliorik, eta hobe dugula guztiz alde batera uzten baditugu’» (29). Oso posible da norbaitzuentzat biologiak eta zoologiak bizitzaren zentzuaren erantzunen bat edukitzea, baina haiek beraiak –zientzia gisa– ez galdera hori, ez horri erantzuteko asmorik ukan gabe.
229. «Olagarro batek ez du sagu baten inolako antzik; eta horiek biak eta haritz bat oso desberdinak dira. Oinarrizko kimikan, ordea, uniformeak dira gehienbat. Zehazki, barruan daramatzaten erreplikatzailak –geneak–, funtsean, molekula mota bera dira gutako guztiontzat, bakterioetatik hasi eta elefanteetaraino» (51). «Zure lehengusu txiki batek ere izan dezake zure unitate genetikokoetako bat. Nik ere bai, eta Lehen Ministroak, eta zure txakurrak; izan ere, atzera nahikoa eginez gero, guztiok ditugu arbaso berak» (62).
230. «Genearen partikula-izaeraren beste ezaugarri bat zahardadeak ez jotzea da, milioi bat urterekin ez ditu ehun urterekin baino hiltzeko aukera gehiago. Gorputzetik gorputzera salto egiten du belaunaldi belaunaldi; nahiera maneiatzen ditu bere helburuetarako, gorputz bat bestearen atzetik; eta, bata bestearen atzetik, bertan behera uzten ditu gorputz hilkor horiek denak, haiek zahardadean eta heriotzan hondoratu baino lehen. Geneak dira hilezkorrak» (65). «Banakoak ez dira gauza egonkorra, galkorak dira. Kromosomak ere behin eta berri nahasten dira, kartak banatu berri direnean bezalaxe. Kartak berak, ordea, bizirik ateratzen dira nahaste-prozesutik. Kartak geneak dira. Gaingurutzaketek ez dituzte geneak suntsitzen; lagunak aldatzen dituzte, besterik ez, eta aurrera segitzen dute [...]. Hori da beren egitekoa. Erreplikatzailak dira, eta gu haien bizirauteko makinak gara. Gure eginkizuna betetakoan, alde batera gelditzen gara. Baina geneak denbora geologikoaren biztanleak dira; geneak betiko dira» (66).
231. «Bizirauteko makinak gara [baina ez geu bizirautekoak!], gene izeneko molekula berekoiak iraunarazteko itsu-itsuan programatutako robotak» (25; ik., orobat, 51). «Gorputz bizidunak bizirik iraun duten geneek programatutako makinak dira» (136). Alabaina, ik. De Waal, F. (*The Ape and the Sushi Master, Our Inner Ape*, etab.), abereak ez direla inola ere ‘genetikoki progra-

- maturiko' automatak, aktoreitsuak, baizik ere helantzaren arabera jokatze-ko ebazmena eta erabakimena dutela, adibide ikusgarriak.
232. «[Liburu honek] arreta banakakoetan jarri ordez, gene batek naturaz duen ikuspuntua hartzen du» (17). Dawkins bera zoologoa izaki, bere aurreko zoologo/etologo klasikoak (Lorenz, Ardrey, Eibl-Eibesfeldt) «goitik behera okertu zirela» epaitzen du. «Okertu egin ziren gaizki ulertu zutelako eboluzioak nola funtzionatzen duen. Suposizio okerra hartu zuten ontzat, hau da, eboluzioan kontu garrantzitsuena espeziearen (edo taldearen) hobe beharra dela, eta ez banakoarena (edo genearena)» (30). Puntu horretan Dawkinsek sekulako eztabaidak erabili ditu, aurrena S. J. Gouldekin bereziki (ik. horren kritika Dawkinsi, in *Eboluzioari buruzko gogoetak (Panda Hartza-ren erpuru)*, Gaiak, Donostia 1995, 106-109), eta E. O. Wilsonekin gero, polemika horietan beste hainbat jende ere partedun ibili dela. Eztabaida horiek (eboluzioaren unitatea genea ala organismoa den, ala taldea den, ala eboluzioa maila ezberdinetan batera agitzen den) egoismo ala kooperazioaren gaia zuzenean ukitzen dute zenbait puntutan, eta gai horren azterketa lasaia gero batek aintzat hartzea mereziko lukete.
233. «Nire ikuspuntua zen hautespen naturalari bi ikuspegitik hel dakiokela, genearen ikuspegitik, edo banakoaren ikuspegitik. Ongi ulertz gero, balioak dira, egia beraren bi ikuskera» (18). «Hautespen naturalaren unitateak bi motatakoak izan daitezke, eta ez dago borrokarik haien artean. Erreplikataile zentzuan, genea da unitatea. Bitarteko zentzuan, organismoa da unitatea» (10). Zentzu hertsian, hala ere, eboluzioaren subjektua ez da banakoa/organismoa, «genea da herentziaren unitatea» (40). Izan ere, bizirauten duten edo bizirautean huts egiten dutenak erreplikataileak dira, eta gorputzak (banakoak) ez dira erreplikataileak, horien bitartekoak baizik. «Bitartekoak ez dira erreplikatzeko, beren erreplikataileak hedatzeko lan egiten dute»: haiek darabiltzaten tresnak edo makinak dira (robotak) (308). Ik., manifestu gisa laburbildua, 320.
234. Dawkins aisa pasatzen da zoologiaren mailatik gizartearenera, eta horretan guztian zoologia soiletik harago pentsatzen diharduela (politikan, aberriagatik bizia ematean), aipatzen duen adibideak erakusten du: banakako hautespenaren aldekoak onar lezake, dio, «talde osoa suntsitzea eragozteko onena berekoikeria zikoitzari mugak jartzea litzatekeela. Langile britainiarrek zenbatetan entzuan ote dute hori azken urteetan?» (36-37).
235. Hemen inola justifikatu gabeko jauzi logiko, are ontologiko bat dago genearen berekoikeriatik organismoarenera (banakoa) eta gizartearen beraren egoismoraino (espezia); eta jauzia falazia semantiko batez estaltzen da, hiru mailetan berekoikeria berbaren adiera unibokoa suposatuz, errealtate berdina gene itsuarentzat, norbanakoarentzat (kontzientzia indibiduala) eta gizartearentzat (kolektiboa). Kontzeptu hasteko horiek argitze aldera, hona haren Dawkinsen definizioak: «Edozein entitate, esaterako babuino bat, altruista dela esango dugu, portaera hau baldin badu: bera bezalako beste entitate baten ongizatea handituko du bere buruaren kaltetan». («Ongizatearen definizioa 'bizirauteko aukerak' da», geneak ugaltzeko abantailak). (32). Berak arbuaitzen duen altruismoaren kontzeptu faltsuak (eboluzioak «taldearen onerako» diharduela suposatuz), ik. 35; orobat 80, 151. Berekoikerian «pertsonifikazio antropomorfitikoa» kritikatu dutenei buruz, ik. 11-12. Berekoikeriak (hautespen naturalaren espresioa baino ez izaki) Dawkinsentzat cupidagabetasun eta krudelkeriaren esanahi gordinena ditu. «Natural selection is a deeply nasty process [...]. The theory of natural selection itself seems calculated to foster selfishness at the expense of public good, violence, callous indifference to suffering, short term greed at the expense of

- long term foresight» ('Atheists for Jesus'). Naturan sufrimendu eta oinaze asko dago, eta Natura zeharo ezaxola da sufrimendu horiekiko guztiekiko. Baina lehoinabarraren malgua, zaldiaren abiada, oreinaren adaje dotorea, Naturako edertasunik ederrenak sufrimendu azkengabe horri zor zaizkio. Krudelkeria hori gabe gizakia ez zen existituko.
236. «El egoísmo no es perverso, porque la idea del 'prójimo' –la palabra es de origen cristiano y no corresponde a la realidad– es en nosotros muy débil, y nosotros nos sentimos libres e irresponsables hacia él casi como hacia la planta y la piedra. El sufrimiento de otro es cosa que debe aprenderse, y jamás puede ser aprendida plenamente» (*Humano, demasiado humano*, § 101).
237. «Gogoan dugu [...] natura osoan nahimenaren objektibazioaren maila guztietan derrigor etengabeko borroka bat zegoela espezie guztietako banakoen artean eta horren berorren bitartez bizitzeko nahimenak bere buruarekiko duen antagonismo barnekoa adierazten zela. Objektibazioaren maila gorenean [gizon-emakumearenean] beste guztia bezala fenomeno hori ere argitasun jasoagoan aurkezten da, eta horregatik areago deszifratzen da. Helburu horrekin ondoren aztertu nahi dugu egoismoa bere iturrian borroka ororen abiagune gisa [...]. Horregatik bakoitzak dena beretzat nahi du, denaren jabe izan nahi du, gutxienez menderatu egin nahi du eta kontrajartzen zaiona deuseztu egin nahi du. – [...] Mundu mugagabean desagertu eta hutseraino txikitzen den norbanakoak munduaren erdigune bihurtzen duela bere burua, bere existentzia eta ongizate propioaz bakarrik arduratzen dela eta ikuspuntu naturaletik gainerako guztia horri sakrifikatze prest dagoela, mundua deusezteko prest dagoela, bere buru propioa, itsasoko urtanta hori zertxobait luzaraztearren. Aldarte hori egoismoa da, naturako gauza orori esentziala zaiona» (Schopenhauer, A., *Mundua nahimen eta errepresentazio gisa*, § 61, Klasikoak, Bilbo 1999, X. Mendigurren itzulpena). Ik., are zartakariago, *Grundlagen der Moral*, 1841, § 14.
238. «Espermatozoide baten gene bakoitza patchwork bat izango da, amaren aldeko eta aitaren aldeko geneen mosaiko bat» (58). «Garapen enbrionarioa elkarriz lotutako erlazio-sare oso konplexu batek kontrolatzen du [...]. Ezin da faktore bat hartu –genetikoa edo inguruneak– haurtxo baten edozein atalen 'kausa' bakartzat. Haurtxo baten atal guztiek aurrekari eta kausa kopuru infinitua dute» (69).
239. «Bizirauteko makina batek ez du gene bakar bat, milaka eta milaka baik. Gorputz bat fabrikatzea ekintza kooperatibo hain konplexua da, ezen ezin baitira bereizi gene batzuen eta besteen ekarpenak [...]. Gorputzaren atal jakin batek gene askoren eragina jasoko du, eta gene bakoitzaren ondorioak beste gene askorekin dituen elkarrekintzen araberakoak dira» (54-55).
240. «Gene batek, oro har, abantaila izango du, baldin eta elkarlan egokia egiten badu gorputz batean eta hurrengoetan topatuko dituen gene gehienekin –hau da, gene-gordailuko gainerako gene guztiekin» (71). Ik. analogiaren jarraipena in 121-122. «Geneak ez dira hautatzen isolatuak 'onak' direlako, baizik eta gene-gordailuko gainerako geneen testuinguruan ondo funtzionatzen dutelako». Ik. orobat 328.
241. «Haren misio suizidan koloniaren oinarritzko janari-erreserbak salbatuko zituen, baina berak ez du irabaziez gozatuko. Gure definizioaren arabera, portaera altruistari dagokion ekintza bat da hori [itxuraz]» (34).
242. «Liburu honek erakutsiko du banakako berekoikeria eta banakako altruismoa, biak, oinarritzko arau batek azaltzen dituela, nik genearen berekoikeria esaten diodanak» (35). Edo metafora sugestibo engainagarriekin: «Sexualitate izateko gene batek beste gene guztiak manipulatzeko ditu, bere helburu berekoien alde» (76).

243. «Hiena-talde batek askoz ere harrapakin handiagoak ehiza ditzake elkarrekin arituta, hiena batek bere kontura arituta baino; eta horregatik merezi dio banako berekoi bakoitzari taldean ehizatzea, nahiz eta janaria banatu behar izan» (211).
244. «Gene berekoiaren oinarriko legeetatik aldendu gabe, kooperazioa eta elkarri laguntzea loratu egin daitezke, baita funtsean berekoa den mundu batean ere» (273).
245. Adibidez, Wuketits, F. M., *Was ist Soziobiologie?*, Munich 2002, 54-69.
246. «Txinpantzeen historia ebolutibo eta gizakiena berdinak dira %99,5ean; hala ere, giza pentsalari gehienek uste dute txinpantzeak bitxikeria desitxuratuak eta garrantzirik gabeak direla, eta gizakiak, aldiz, Ahalguztidunarengana iristeko azken urratsa [...]. Ez dago espezie bat bestearen gainetik jartzeko oinarri objektiborik. Txinpantzeak eta gizakiak, sugandilak eta ondoak, guztiok hiru mila milioi urtean eboluzionatu dugu gutxi-gorabehera, hautespén natural izeneko prozesu baten bidez» (21, R. L. Trivers).
247. Wuketitsen arabera halako ideal moral inposibleak dira: guztiekiko jarra berdina edo neutrala, ordainik itxaron gabe laguntzeko prest egotea beti, norbere interesen aurretik jartzea beti komunitatearenak (Estatua, Eliza, etc.), atsegina baino lehen 'balio eternalen' konplimendua xerkatzea.
248. «History does not repeat itself, but it does rhyme», Mark Twaini eratziki ohi zaion ateraldia da.
249. «Gu, eta gainerako animalia guztiak, gure geneek sortutako makinak gara» (30-31, 49), «gizakiek eta babuinoek hautespén naturalaren bidez eboluzionatu dute» (32); abere taldea, espeziea, aipatzen da, eta arraza, sindikatura, aberria aipatuz segitzen da (38-39); abere taldea eta giza familia (161), ama (163) nahiz aita-amak (180), sexuen arteko estrategiak, aberekoak izan hala gizajendeko, etab. Eboluzioari buruz gogojardutean «ezinezkoa zaigu gure espezieari eta gure esperientziei buruz ez hausnartzea» (208).
250. Metafora, terminologia teknikoari kontrajarrita, esamolde intuitiboa da, eta horrekin, «behar bezain urrun eramanez gero, ikusteko beste modu batera irits gaitzke. Eta [...] ikusteko beste modu batek, berak bakarrik, ekarpen berri bat egin diezaiok zientziari» (18). Argigarri eta lagungarria, beraz, irakurlearentzat ez ezik, zientziarentzat berarentzat. Bestalde, alabaina, metaforak subjektiboak dira (173), «figura erretoriko bat besterik ez» (189, 243), eta «gure metaforekiko jarrera eszeptikoa izango dugu beti» (78). Ez da ikusten aholkuari jaramon handia egin dionik berak.
251. De Waal, F., *Primates and Philosophers. How Morality Evolved*, Princeton UP 2006. Aihena (liana) bere onura bila ari da zuhaitza lotzen eta itotzen duenean, baina ez harekin lehia egoistan edo hura akabatzeko asmotan.
252. Arrazoi biologikorik ez, baina «erakargarritasun psikologiko handiren» bat egon dela esatea (240), ebidentzia bat eta ezer ez esatea da.
253. De Waal, F., *Our Inner Ape. A Leading Primatologist Explains Why We Are Who We Are*, New York 2005. Ik., orobat, *Id., Primates and Philosophers. How Morality Evolved*, Princeton UP 2006. De Waal geneek darabilten makinaz burlatzen da: Rembrandt zapi bat eta kolore batzuk besterik ez dela esatea bezalatsa da! (*The Ape and the Sushi Master*, 2001).
254. Nahiko ezaguna gure artean Ortega y Gasseten formulazioa da: «el ser del hombre tiene la extraña condición de que en parte resulta afín con la naturaleza, pero en otra parte no, que es a un tiempo natural y extranatural, una especie de centauro ontológico, que media porción de él está inmersa, desde luego, en la naturaleza, pero la otra parte trasciende de ella. Dante diría que está en ella como las barcas arrimadas a la marina, con media quilla en la playa y la otra media en la costa» (*Meditación de la técnica*, IV).

255. J. Bauer Dawkinsen kritiko garratzak genetika modernoaren funtsari eta horren ondoriozko biziaren kontzeptuari antzik eman ere egin ez dion sei-nalatzat jotzen du makinaren mintzo hori, E. Mayrren esanda beretuz: «Biologia ez da bigarren fisika bat». Ik. Bauer, J., *Das kooperative Gen. Evolution als kreativer Prozess*, Munich 2010, 13.
256. Euskarazko edizioko 12 eta 13. kapituluak gero gehituak dira.
257. Marvin Harsisek (*Teorías sobre la cultura en la era posmoderna*, Bartzelona 2000) Dawkinsen memeen teoriaren platonismoa salatzen du.
258. «Erreplikatzailak ez dira portatzen, ez dute mundua hautematen, ez dute ehizakirik harrapatzen, edo harraparietatik ihes egiten; horiek guztiak egiten dituzten bitartekoak sortzen dituzte» (308).
259. 30. urteurreneko argitalpenaren sarreran (7) esakune hori idazketako «hutsegitea» kontsideratzen da («putxa!» esaten dute mutiko eusko-erdaldunek pilota jokoan). Gerora irudi izan dakiok eokerra (zenbait kritika ikusita), baina adierazpen trinko oso egokia da mezuaeren substantziarentzat. Hori esaldia gehiegikeria baldin bada, liburu osoarena da problema hori.
260. Tximinioen kultura eta transmisio kulturalaz (uste ohi denaren aurka) irakurgai bikaina, De Waal, F., *The Ape and the Sushi Master. Cultural Reflections by a Primatologist*, New York 2001.
261. Haren hitzetan: «Memeen adibideak dira doinuak, ideiak, leloak, jantzien modak, ontziak egiteko metodoak, edo arkuak eraikitzeak» (238). Memearen adibide bezala Jainkoaren ideia tratatzen du berak (239, 244 eta hurr.). Geneak ez bezala, ordea, memeak ez dirudi zermugatzea dagoenik; beraz, kontzeptu tresna hori kulturaren azterketan erabilgarria denik, Dawkinsek amestu duenaren aurkara. Berak aitortzen du: «Meme-unitate bat zerk osatzen duen agerikoa izango balitz bezala aritu naiz, orain arte, meme-i buruz. Baina, jakina, agerikotik ez du ezer. Doinu bat meme bat dela esan dut, baina zer gertatzen da sinfonia batekin? Zenbat meme dira hori? Zer da meme bat? Mugimendu bakoitza, melodia edo esaldi bereizgarri bakoitza, konpas bakoitza, akorde bakoitza, zer?» (242).
262. «Kontzientzia honako hau dela jo dezakegu: bizirauteko makinak beren nagsiengandik –geneengandik– askatzeko eta erabaki-hartzaile exekutibo bihurtzeko joera ebolutiboaren goreneko puntua. Garunek [...] etorkizuna iragartzeko eta horren arabera jokatzeko gaitasuna eskuratu dute. Geneek agindutakoari aurre egiteko ahalmena ere badute, izan ditzakeen bezainbeste ume izateari uko eginez adibidez. Horri dagokionez, gizona oso kasu berezia da» (94).
263. «Geneek berekoi izateko agindu diezagukete, baina ez gaude nahi eta nahiez bizi osoan haiek obeditzera behartuta. Besterik gabe, altruista izateko genetikoki programatuta egonda baino nekezago ikasiko dugu altruista izaten. Animalien artean, gizona modu berdingabea dago kulturaren mende, ikasitakoaren eta belaunaldiz belaunaldi transmititutakoaren eraginpean [...]. Liburu hau zer ez den azaltzeko bigarren puntura ekarri nau horrek: ez da natura/hezkuntza eztabaidako iritzirik baten edo bestearen defentsa» (31-32). Bai, bada: de fakto orriz orri nabarmentzen dena Naturaren indarra eta hezkuntzaren ahula da.
264. Descartesentzat materiaren mundua kausa mekanikoena da, eta hor den-dena «ni plus ni moins que font les mouvements d'une horloge ou de tout autre automate» dabil salbuespenik gabe (*De l'Homme*). Kantek Naturaren kontzeptuan bertan sartzen du horren legepekotasuna: «Natura gauzen existentzia da, hori lege orokorrek determinaturik dagoen neurrian» (*Prolegomenoak*).
265. Kritika horrek bere onetik ateratzen du Dawkins (determinismoaren inguruan ere hainbat polemika ibili du kritikoekin). Hemen ez dugu ahaztu, Dawkinsen beraren ustean kritikoek egozten dioten 'determinismoaren mi-

- toak' zerikusirik ez (omen) duela berarekin, eta bai kritikoen (Rose et alii) «paranoiac and demonological theology of science» baldarrarekin, ik. Dawkins, R., 'Sociobiology: The Debate Continues', in: *New Scientist* (1985-01-24) 59; Book Review: *Not in Our Genes*. Bereiz dezagun, ekibokoetan ez denbora galtzeko: orokorki, teoria zientifiko bati teoria zientifiko gisa determinismoa egozte nekez izan daiteke objektio bidezkoa; ez da bidegabeko objektioa teoria zientifikoa zientziatik teoria moraletara iragaten bada, edo bizitzaren zentzuaren erantzunetara. Dawkinsek bere espozizioan ez du lortzen eremu ezberdinak bereiz edukitzea, hain zuzen horiek bereiztearren, antza, meen teoria («espekulazioa», bere hitza da) eta dualismo substantzial bat arriskatzan dituen arren. Dena den, Dawkinsen determinismoaren kritikak etor litezke beste zientzialari batzuegandik ere, eta izan ditzake erredukzionismoaren adiera, etab., ere (ik. Gould, S. J., *Gizonaren neurketa okerra*, Klasikoak, Bilbo 2008, 19 eta hurr., 390 eta hurr.). Gu ez gara eztabaida zientifikoan sartzen. Baina interesantea da alderatzea 'determinismo genetikoa' arazoan esplikazioa zein era diferentetan eskaintzen duen, esaterako, Dawkinsekin sinpatizatzen duen F. M. Wuketitsek, *loc. cit.*, 74-79 eta 93-96; egon, determinismo estriktorik ez dagoela, 72, 75.
266. Problemari antzeman ere zinetan ez diola egiten, begitantzen du. (Dualismoa egozten diotene) «ez dute ulertzen (itxuraz, sinesteko zaila baita) erabat bateragarria dela esatea geneek eragin estatistikoa dutela giza portae-ran, eta era berean sinestea eragin horiek moldatu, baztertu edo alderantzika-tatu egin daitezkeela beste eragin batzuen bidez» (390). Hor ez da posibilitate bat, gehienez ere fakto bat, konstatatu besterik egiten. Dualismoa ez du hor inork ikusiko, bai horren arrazoiketa teorikoan, hori filosofikoa nahiz biologikoa izan.
267. Esplikazioa molde dualista (edo dual) berri batean bila litekeena, E. Mayr baitan ikus liteke, adibidez: *Towards a New Philosophy of Biology*, Harvard UP 1988.
268. Dawkinsen beraren deklarazioetako hitzetan esanda: «What I am saying, along with many other people, among them T. H. Huxley, is that in our political and social life we are entitled to throw out Darwinism, to say we don't want to live in a Darwinian world [...]. We might say: Yes, Darwinism is true, natural selection is the true force that has given rise to life, but we, when we set up our political institutions, we might say we are going to base our society on explicitly anti-Darwinian principles». «In nature it is true that, to some extent, the strong and the most selfish survive. But that is no message for what we should do. We have to get our 'shoulds' and our 'oughts' from some other source [Habermasek hemen erlijioen ekarpena errebindikatuz amaitu du, Dawkinsek berak Jesus Nazaretokoarena!], not from Darwinism», ik.: Roes, R., 'An Interview of Richard Dawkins', in: *Human Ethology Bulletin* 12 (1997) 3.
269. De Waalek «soziobiologia kalbinista» deritzo ikuspide horri (kalbinista hitzak holandesarentzat duen kargarekin), horren baitan G. Williams eta R. Dawkins sartzen dituela, Th. Huxley eta S. Freuden segizioan; ik. *The Ape and the Sushi Master. Reflections by a Primatologist*, New York 2001, 346.
270. De Waal, F., *Primates and Philosophers. How Morality Evolved*, Princeton UP 2006, 7-10. Orobat in *The Ape and the Sushi Master*.
271. Konpara, Natura eta kulturaren artean segida seinalatuz, ez etena, Wuketits, F. M., *loc. cit.*, 82-84, 98-100. «Atentatzaile suizidaren» jokaera «antina-turalaz», 91-98.
272. Egoismoa ez da egoismoa beste gabe; egoismoarekin Naturak hautespen naturalaren bitartez altruismoa sortzeko ukan (erabili) duen baliabidea uler-

tu behar da, deritzo V. Höslek, *Die Philosophie und die Wissenschaften*, Munich 1999, 258-274. *Id.*, *Darwin*, Friburgo 1999, 170.

273. Kropotkinetik badu alderdi zientista (naturalista) sorgor bat, horren logikak burdinazko azkenburu horretaraino hertsatu baitu (ik. *La moral anarxiste*): egitate molde guztiek –egoistek hala altruistek– motibo bakar bera dute eragile, plazerra. Kropotkinetik hemen Guyauren filosofia bitalista beretzen du (heine batean Nietzsche gogoratzen duena): «Rechercher le plaisir, éviter la peine, c'est le fait générale (d'autres diraient la loi) du monde organique. C'est l'essence même de la vie». «Quoi qu'il fasse, l'homme recherche toujours un plaisir, ou bien il évite une peine». «Voilà un homme qui enlève le dernier morceau de pain à l'enfant. Tout le monde s'accorde à dire qu'il est un affreux égoïste, qu'il est guidé exclusivement par l'*amour de soi-même*. Mais voici un autre homme, que l'on s'accorde à reconnaître vertueux. Il partage son dernier morceau de pain avec celui qui a faim, il ôte son vêtement pour le donner à celui qui a froid. Et les moralistes, parlant toujours le jargon religieux, s'empressent de dire que cet homme pousse l'amour du prochain jusqu'à l'*abnégation de soi-même*, qu'il obéit à une passion tout autre que celle de l'égoïste. Et cependant, en y réfléchissant un peu, on découvre bien vite que, si différentes que soient les deux actions comme résultat pour l'humanité, le mobile a toujours été le même. C'est la recherche du plaisir. Si l'homme qui donne sa dernière chemise n'y trouvait pas du plaisir, il ne le ferait pas. S'il trouvait plaisir à enlever le pain à l'enfant, il le ferait; mais cela le répugne, il trouve plaisir à donner son pain; et il le donne».

«Prenez le bourgeois qui vole sou à sou ses ouvriers pour acheter une parure à sa femme ou à sa maîtresse. Prenez n'importe quel petit coquin. Celui-là encore ne fait qu'obéir à un penchant: il cherche la satisfaction d'un besoin, il cherche à éviter ce qui, pour lui, serait une peine. On a presque honte de comparer ce petit coquin à quelqu'un qui sacrifie toute son existence pour la libération des opprimés, et monte à l'échafaud, comme une nihiliste russe, tant les résultats de ces deux existences sont différents pour l'humanité; tant nous nous sentons attirés vers l'un et repoussés par l'autre. Et cependant, si vous parliez à ce martyr, à la femme que l'on va pendre, lors même qu'elle va monter à l'échafaud, elle vous dirait qu'elle ne donnerait ni sa vie de bête traquée par les chiens du tsar, ni sa mort, en échange de la vie du petit coquin qui vit de sous volés aux travailleurs. Dans son existence, dans la lutte contre les monstres puissants, elle trouve ses plus hautes jouissances. Tout le reste, en dehors de cette lutte, toutes les petites joies du bourgeois et ses petites misères lui semblent si mesquines, si ennuyeuses, si tristes! – 'Vous ne vivez pas, vous végétez, répondrait-elle; moi, j'ai vécu!'».

«Lutter, affronter le danger; se jeter à l'eau pour sauver, non seulement un homme, mais un simple chat; se nourrir de pain sec pour mettre fin aux iniquités qui vous révoltent; se sentir d'accord avec ceux qui méritent d'être aimés, se sentir aimé par eux – pour un philosophe infirme, tout cela est peut-être un sacrifice, mais pour l'homme et la femme pleins d'énergie, de force, de vigueur, de jeunesse, c'est le plaisir de se sentir vivre. Est-ce de l'égoïsme? Est-ce de l'altruïsme?». «La distinction entre l'égoïsme et l'altruïsme est donc absurde à nos yeux».

Dena 'plazerrera' bihurturiztea, esperientziaren mailan egiaz dagoen min/plazerraren diferentzia ezabatuz, mintzaira alferrik nahasteaz gainera, metafisika bat da. Horrela ez dago kiratsik eta parfumerik, usaina bakarrik dago –azkenean ezta usainik ere; ez dago gaixorik eta sanorik..., azkenean ongi

- eta gaizki moralik ere ez. Gehienez ere bizitasun gehiago ala gutxiago bakarik dago, horren diferentzia moralik gabe. Eta plazerrik ere ez dago, plazerrak esanahirik ez baitu bere kontrario edo diferentearen erreferentziarik gabe.
274. *The Blind Watchmaker*, 1986. Hitzaurrean berak deklaratzan duenez, liburua idaztean bere asmoa da «to persuade the reader, not just that the Darwinian world-view happens to be true, but that it is the only known theory that could, in principle, solve the mystery of our existence» –erlijioa ordezkatzeko funtzioa.
275. '30. urteurreneko argitalpenaren sarrera' (2005).
276. Ordukoa duzu *The God Delusion*, Londres 2006. «If this book works as I intend, religious readers who open it will be atheists when they put it down».
277. 'Why there is no God' (2006-10-31), liburu nagusiaren laburbildumaxtoa; 'R. Dawkins letter to his 10 year old daughter (how to warn your child about this irrational world)' (2006-09-20). «Now I want to move on from evidence, which is a good reason for believing something, and warn you against three bad reasons for believing anything. They are called 'tradition', 'authority', and 'revelation'». (Hirurak erlijioa baizik ez dira, kato-likoa batik bat.)
278. Dawkins, R., 'Atheists for Jesus', in: *The Rational Response Squad – Essays*, 2006-12-11.
279. «Human super niceness is a perversion of Darwinism because, in a wild population, it would be removed by natural selection. It is also [...] an apparent perversion of the sort of rational choice theory by which economists explain human behaviour as calculated to maximize self-interest [...]. From a rational choice point of view, or from a Darwinian point of view, human super niceness is just plain dumb» ('Atheists for Jesus').
280. «The sort of super niceness I am talking about in humans goes too far. It is a misfiring, even a perversion of the Darwinian take on niceness» (*Ib.*).
281. «My paradox comes from the un-Darwinian fact, which any of us can observe in our own circle of acquaintances, that so many individual people are kind, generous, helpful, compassionate, nice: the sort of people of whom we say, 'She's a real saint'. Or, 'He's a true Good Samaritan'. We all know people (is it significant that the ones I can think of are mostly women?) to whom we can sincerely say: 'If only everybody were like you, the world's troubles would melt away'. The milk of human kindness is only a metaphor, but [...] I contemplate some of my friends and I feel like trying to bottle whatever it is that makes them so kind, so selfless, so apparently un-Darwinian» (*Ib.*).
282. «The advent of human super niceness is something unprecedented in four billion years of evolutionary history. It seems likely that, after the Homo sapiens singularity, evolution may never be the same again [...]. It resulted from the natural evolution of the human brain which, under the blind forces of natural selection, expanded to the point where, all unforeseen, it over-reached itself and started to behave insanely from the selfish gene's point of view» (*Ib.*).
283. Oroit San Paulo 1 Cor. 1, 23: «Judæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam..., Dei sapientia».
284. «Could super niceness be induced to spread like an epidemic?». «Well, do we know of any comparable examples, where stupid ideas have been known to spread like an epidemic? Yes, by God! Religion. Religious beliefs are irrational. Religious beliefs are dumb and dumber: super dumb. Religion drives otherwise sensible people into celibate monasteries, or crashing into New York skyscrapers. Religion motivates people to whip their

- own backs, to set fire to themselves or their daughters, to denounce their own grandmothers as witches, or, in less extreme cases, simply to stand or kneel, week after week, through ceremonies of stupefying boredom. If people can be infected with such self-harming stupidity, infecting them with niceness should be child's play» (*Ib.*).
285. Alegia, XVIII. mendeko ilustrazio aristokratiko-burguesaren antz-antzera: popularean tentelkeria txarra da erlijioari eusten badio, eta ona da moralari eusteko (moral kristauari hain zuzen ere!). Erlijioari dagokiola Dawkinsek ebidentzia razionalaren esijentzia gomendatzen dio alabari: «Next time somebody tells you something that sounds important, think to yourself: 'Is this the kind of thing that people probably know because of evidence? Or is it the kind of thing that people only believe because of tradition, authority or revelation?'. And, next time somebody tells you that something is true, why not say to them: 'What kind of evidence is there for that?'». Jendearen morala, aldiz, aski ongi oinarritua dago, ebidentzia razionalan gabe, tradizioan eta 'santuen' eruedetan oinarrituta.
286. «Humans undoubtedly have a strong tendency to learn from and copy admired role models» (*Ib.*).
287. *Ib.* Ik. Interneten 'Somebody as intelligent as Jesus would have been an atheist' elkarrizketa (*The Guardian* – Science, 2011-10-24). Alemanez elkarrizketa-eztabaida txit argigarria Stefan Kleinekin, in: 'Die Gene des Guten', *Die Zeit*, 2010-09-16 ('Zeit Online – Wissen').
288. Bauer, J., *Das kooperative Gen. Evolution als kreativer Prozess*, Munich 2010. Ohartaraz dezadan F. de Waalekin (*The Ape and the Sushi Master*), gene kooperatiboa edo gene altruista esamoldeak metaforak direla, gene egoista bezalaxe, eta ez egokiagoak.
289. Bauer, J., *Prinzip Menschlichkeit. Warum wir von Natur aus kooperieren*, Munich 2008.
290. *Ib.*, 97 eta hurr. (4. kap. osoa).
291. *Das kooperative Gen*, 143 eta hurr. (8. kap.).
292. *Prinzip Menschlichkeit*, 138.
293. *Das kooperative Gen*, 20.
294. Ik., orobat, Wilson, E. O., *On Human Nature*, Harvard UP 1979. *Consilience: The Unity of Knowledge*, New York 1998.
295. Wilson, E. O., *The Social Conquest of Earth*, New York 2012.
296. Wilson, E. O., 'Altruism and Ants', in: *Discover* 6 (1985) 46-51. *Id.*, 'In the Company of Ants', in: *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences* 45/3 (1991) 13-23. Biak jasoak in: *Search of Nature*, Washington 1996 (hainbat artikuluren bilduma).
297. Dawkins, R., 'The Descent of Edward Wilson', in: *Prospect Magazine* (2012-05-24): «At stake is the level at which Darwinian selection acts: 'survival of the fittest' but, to quote Wilson's fellow entomologist-turned-anthropologist RD Alexander, the fittest what? The fittest gene, individual, group, species, ecosystem. Just as a child may enjoy addressing an envelope: Oxford, England, Europe, Earth, Solar System, Milky Way Galaxy, Local Group, Universe, so biologists with non-analytical minds warm to multi-level selection: a bland, unfocussed ecumenicalism of the sort promoted by (the association may not delight Wilson) the late Stephen Jay Gould. Let a thousand flowers bloom and let Darwinian selection choose among all levels in the hierarchy of life. But it doesn't stand up to serious scrutiny. Darwinian selection is a very particular process, which demands rigorous understanding. – The essential point to grasp is that the gene doesn't belong in the hierarchy I listed. It is on its own as a 'replicator', with its own

unique status as a unit of Darwinian selection. Genes, but no other units in life's hierarchy, make exact copies of themselves in a pool of such copies».

298. *Ib.* «It is important not to confuse this question –as Wilson regretably does– with the question of whether individuals benefit from living in groups. Of course they do. Penguins huddle for warmth. That's not group selection: every individual benefits. Lionesses hunting in groups catch more and larger prey than a lone hunter could: enough to make it worthwhile for a. Again, every individual benefits: group welfare is strictly incidental. Birds in flocks and fish in schools achieve safety in numbers, and may also conserve energy by riding each other's slipstreams –the same effect as racing cyclists sometimes exploit. – Such individual advantages in group living are important but they have nothing to do with group selection. Group selection would imply that a group does something equivalent to surviving or dying, something equivalent to reproducing itself, and that it has something you could call a group phenotype, such that genes might influence its development, and hence their own survival».
299. Altruismoaren eztabaida asko ekibokoetan endredatzen da, ez baita berdin altruismo biologikoa eta altruismo morala (psikologikoa). M. Nowaken hitzetan, altruismo (berdin kooperazio) biologikoa guztiz matematiza litekeen jarduera da, altruismo morala ez bezala (*SuperCooperators*, 2011). Ik. Viciano, H., 'Los desafíos del altruismo. A propósito de los precursores evolutivos de la moral', in: *Thémata. Revista de Filosofía* 41 (2009) 596: «Después de todo el concepto de altruismo utilizado en biología evolutiva difiere del concepto de altruismo psicológico. El concepto psicológico se refiere a una realidad en cuanto al contenido de las motivaciones conducentes a la acción. El concepto biológico se refiere por su parte al término central que resalta de las teorías de la reproducción biológica que hemos repasado anteriormente [...]. Son dos conceptos independientes puesto que el concepto genético se sitúa al nivel de las causas últimas evolutivas que explican por qué un comportamiento ha podido evolucionar. No es así el caso del concepto psicológico, que se predica desde el nivel de las causas próximas referidas a los mecanismos (motivacionales, cognitivos u otros) que desencadenan el comportamiento en cuestión en un individuo en un momento dado. Confundir o derivar el contenido mental de las motivaciones humanas desde el egoísmo genético es un error grave. Se basa en confundir la causa última (evolutiva) de un estado mental con su contenido. De modo que, cuando algunos afirman por ejemplo, que el amor parental es en el fondo egoísta porque es un producto del egoísmo genético, extravían el juicio si no especifican, al menos en cuanto niegan la realidad motivacional del amor parental mediante salto semántico desde el egoísmo del nivel genético».
300. 1897an Gauguin Tahitin zegoen, ezedukia eta etsipenak jota, nolabait bere artearen eta pentsamenduaren sintesia izan behar zuen koadro handia pintatu duenean hiru itaunak goiburuz zituela. Bostongo Arte Ederretako Museoa gordetzen da (561. zenb. Wildenstein Katalogoan).
301. Oinarrizko margoak lauok lirateke: gorria, horia, berdea, urdina. Adibidea hainbat izkributan aipatzen du; ik., esaterako, aski zehatz, 'The Biological Basis of Culture', in: Lopreato, J. (arg.), *Sociobiology and Sociology – Revue Internationale de Sociologie* 3 (1989) 35-60.
302. Wilson, E. O., *Promethean Fire. Reflections on the Origine of Mind*, Harvard UP 1983. Antzeko Freuden kritikak etologiatik F. de Waalek egin ohi ditu (Ediporen konplexuaz, intzestuz, etab.). Freud, hasteko, dualismo tradizionalaren biktima izan dela, baina ikuspide dualista horri gero formula-ziorik sofistikatuen eta osoena eman ere berak eman diola Kontziente eta

Inkontziente, Ni eta Superni (eta Zera), Eros eta Thanatos kontrastekin. De Waalentzat psikoanalisi freudiar guztia dualismoan oinarritua eta dualismoaren berrespena baizik ez da (*The Ape and the Sushi Master*, 11. kap.). Intzestuen debekua denaz bezainbatean, eta harreman sexualitatik aienaturiko ar gazteen hordako aitajaunaren hilketaz, eta damuaz eta aitajaun sarraskituaren jainkotzeaz Aita Jainko anker mendekati baten irudipenean, horiek denak ipuin freudiar kimerikoak direla, ik. *Our Inner Ape*, 2005 (3. kap.). Th. Hobbese bezala, eta 'soziobiologo kalbinisten' moduan, Freudek dikotomietan pentsatzen du.

303. Ik. Fuentes, A., 'Integrative Anthropology and the Human Niche: Toward a Contemporary Approach to Human Evolution', in: *American Anthropologist* 117/2 (2015) 302-315. «Over a half-century of debate about the targets and levels of natural selection has produced a robust recognition that selection likely acts on multiple levels (e.g., genomic, individual, group) in social organisms. This implies that collaborative and cooperative behaviors can be significant factors in evolutionary processes, just as are factors tied directly to individuals' potential reproductive success (the key indicator in natural selection)» (304). «Niche-construction theory forces us to consider the human niche in an evolutionary context as a synthesis of ecological, biological, and social landscapes rather than treating them as discrete spheres. Human niche construction can emerge from, and feedback into, ecological systems, genetic processes, physiological processes, developmental processes, and cultural processes» (305). Autorea bera bereziki antropologiatik lotu baitzaio gaiari: «Using the concept of the human niche(s) and thinking about the dynamics of human communities across our evolutionary history in the context of the extended evolutionary synthesis force us to prioritize the integration of individuals, materials, social networks, communities, and local ecologies. This enables a kind of anthropology in which attention is paid to the dynamic feedback loops between ecological innovation, social complexity, symbols and interpretation, and cultural transmission. Such an approach forces us to incorporate the material with the cognitive and the behavioral with the morphological as key elements in evolutionary processes. To do this well requires drawing insights from ethnography, broader sociocultural theory, and the extended evolutionary synthesis, alongside the traditional approaches in paleo-anthropology, archaeology, and human evolutionary studies» (310).
304. Bowles, S. - Gintis, H., *A Cooperative Species: Human Reciprocity and Its Evolution*, Princeton UP 2011.
305. Ik., adibidez, Barber, N., *Kindness in a Cruel World. The Evolution of Altruism*, New York 2004. Sussman, R. W. - Cloninger, C. R. (arg.), *Origins of Cooperation and Altruism*, New York 2011. Sussman, R. W. - Garber, P. A., 'Cooperation, Collective Action, and Competition in Primate Social Interactions', in: Campbell, C. J. et al. (arg.), *Primates in Perspective*, Oxford UP, New York 2010, 587-599.
306. Nowak, M., *SuperCooperators: Altruism, Evolution, and Why We Need Each Other to Succeed*, New York 2011. Ik., orobat (2. kap. batik bat), Ratner, C., *Cooperation, Community, and Co-Ops in a Global Era*, New York 2013.
307. Ik. Richerson, P. J. - Boyd, R., *Not by Genes Alone: How Culture Transformed Human Evolution*, Chicago 2005.
308. Ik. Azurmendi, J., *Humboldt: hizkuntza eta pentsamendua*, UEU, Bilbo 2007, 373 eta hurr.
309. Kontrara, abereek pentsa dezaketela (delfinen adibidez baliaturik), ik. MacIntyre, A., *Animales racionales y dependientes*, Bartzelona 2001, 48-58.

Liburu horretan meditazio zintzo hunkigarria aurkituko duzu sentimendu moralen sorburu naturalei buruz.

310. Berezkoaren eta ikasiaren mugak zehaztea beti ez da segurua nonbait. Ia kultura guztietan kausitzen den arren, sugearenganako izua ez da eboluzioak primatone gene edo garunetan itsatsia, ezpada kulturala, De Waalek zoolo-gikoan hautemana omen dizunez; Wilsonek, aitzitik, eboluzioak ezarritako plegu natural unibertsalen adibide gisa ailegutzen dizu izuikara klasiko hori.
311. Morala egotearen fundamentuan komunitatea egotea dago. Denok ere gure komunitatearekin identifikatzen gara, gureak eta gureen oinazeak bes-tela sentitzen ditugu arrotzenak baino. De Waalek P.-J. Proudhonen esaldia aipatzen du: «normahi nire anaia baldin bada, anaiarik ez daukat». Ik. Mayr, E., '¿Puede la evolución explicar la ética?', in: *Ars Medica. Revista de Humanidades* 2 (2008) 237: «No sólo en las sociedades primitivas, sino también en el Antiguo Testamento, en la Grecia clásica, e incluso entre los europeos de los siglos XVIII y XIX instalados en África y Australia, se aplicaban éticas completamente diferentes para los extranjeros y para los miembros del propio grupo. En Estados Unidos, hasta hace unas pocas décadas, los blancos se comportaban de este modo con los negros, sobre todo en los estados del sur; y el *apartheid* en Sudáfrica era un vestigio contemporáneo de este egoísmo de grupo. Incluso en sociedades étnicamente homogéneas, como la Inglaterra de inicios del siglo XX, existen o han existido diferencias en lo referente a virtudes menores, lealtades y códigos entre grupos religiosos, partidos políticos, colectivos profesionales, clases sociales, etcétera. Estas diferencias provocan tensiones y conflictos. Cuando más se nota es cuando las clases superiores, más organizadas, imponen sus códigos éticos, que hasta cierto punto pueden entrar en conflicto con la moralidad de los estratos socioeconómicos más bajos. La rebelión de los primeros cristianos contra la moralidad del decadente Imperio romano es buen ejemplo de esta situación».
312. Ik. Singer, P., 'Una izquierda darwinista', in: *Convivio* (2008ko maiatza): «... la existencia de una jerarquía o un sistema de rangos es una tendencia casi generalizada. Existen muy pocas sociedades humanas sin distinciones de estatus social; y cuando se hacen intentos por abolir dichas distinciones, estas tienden a reaparecer muy pronto. Finalmente, los roles de género también presentan variaciones muy ligeras. Las mujeres casi siempre desempeñan el papel principal en el cuidado de los niños, mientras que los hombres, más que las mujeres, suelen involucrarse en el enfrentamiento físico, tanto en el interior del grupo social como en la guerra. – Por supuesto, la cultura influye para agudizar o atenuar las tendencias más profundamente enraizadas en la naturaleza humana [...]. También debo subrayar que mi clasificación general del comportamiento humano no conlleva matices valorativos. No estoy diciendo que si el predominio masculino es característico de casi todas las sociedades, esto signifique que es bueno, o aceptable, o que no deberíamos tratar de cambiarlo. No intento deducir el deber ser a partir del ser, sino evaluar el precio que tendríamos que pagar por la consecución de nuestras metas. – Por ejemplo, si vivimos en una sociedad cuya jerarquía se basa en una aristocracia heredada y abolimos dicha aristocracia, como lo hicieron los revolucionarios franceses y estado-unidenses, probablemente nos topemos con que una nueva jerarquía emerja, basada quizás en el poder militar o en la riqueza. Cuando la revolución bolchevique en Rusia abolió tanto la aristocracia hereditaria como la riqueza privada, se desarrolló sin demora una jerarquía fundada en el rango y la influencia dentro del Partido Comunista; esto se convirtió en la base de toda suerte de privilegios. La tendencia a constituir jerarquías puede verse en toda clase de conductas

mezquinas dentro de las corporaciones y las burocracias, en las que la gente otorga una enorme importancia a qué tan grande es su oficina y cuántas ventanas tiene. Nada de lo anterior significa que la jerarquía sea buena, o deseable, o incluso inevitable; pero sí que deshacerse de ella no será tan fácil como los revolucionarios de antes pensaban. – La izquierda debe aceptar y comprender nuestra naturaleza de seres producto de la evolución». «Ya es tiempo de que la izquierda tome en serio el hecho de que hemos evolucionado desde otros animales; llevamos las pruebas de esta herencia no sólo en nuestra anatomía y en nuestro ADN, sino en nuestros anhelos y en la manera en que muy probablemente tratemos de satisfacerlos. En otras palabras, ya es tiempo de desarrollar una izquierda darwinista».

313. E. O. Wilsonek ezjakintasun biribilenak bakarrik esplika lezakeen gano-ragabekeriak zaborretarutzen du Kanten filosofia morala, ulertzen ez omen dena –dio–, ez zaila delako, okerra delako baizik. De Waalek, filosofiaren ezagutza handiagoz (haren oinarritzko dualismoarekin kritikiko) eta begirunerik handienaz, etologiak moralaren oinarri naturalez irakats lezakeenaren osagarri ezinbestekotzat jotzen du. Gizakiaren kasuan –dio–, morala ezin da erreakzio emozional eta instintiboetan soilik oinarritu, arrazoimena aintzat hartu gabe.

Ik. Viciano, H., 'Los desafíos del altruismo. A propósito de los precursores evolutivos de la moral', in: *Themata. Revista de Filosofía* 41 (2009) 604: «El terreno de la moralidad humana está constituido por comportamientos de adhesión a normas que pueden variar de manera importante según el grupo humano. Las personas no actúan de manera invariable frente a las necesidades de los demás o las oportunidades para cooperar, sino según las expectativas y regularidades que rigen su medio social. Esto nos permite recuperar un aspecto kantiano importante de su teoría moral [...]. 'Todo en la naturaleza actúa de acuerdo con leyes, pero sólo los seres racionales actúan por representación de las leyes': la recuperación de esta idea kantiana puede servirnos para enfatizar el hecho de que aún encontrando en otros animales rasgos compartidos de la moralidad humana, esto no implica que dichos animales sean morales. La razón radica en la ausencia de comportamientos gobernados por representación de normas. Esta recuperación de Kant dicho sea de paso es muy parcial y no debe hacerse negando la importancia de las emociones para la acción y el juicio morales».

314. Honako hauek dituzu autoreak: Nerea Agirre, Eunete Elio, Oihana Garcia, Ainara Udaondo, Joseba Azkarraga eta Jon Sarasua.
315. Arizmendiarrietak pertsonaren eta kooperazioaren kontzeptua bere fede kristautik garatu du. Baina Kropotkinek Tolstoiren 'sozialismo kristauagatik' esaten duena birresan liteke Arizmendiarrietagatik: haren arrazoiak, motibazioak, helburuak, erlijiosoki sinesgabe izanik ere berdin-berdin norberegana litezke. Horratio problema oso larri bat ezin dugu ezikusi: ideia kooperatiboa diskurtso erlijiosoaren barruan bilduta zegoen bitartean, munduko eskuarrena zen hurkoarenganako estekamendua, norbere buruaren sakrifizioa, austeritatea, etab., esijitzea. Gaurko diskurtso 'laikoan' horrelako bertuteentzat leku gutxiago dago (desazkundearen ideiak-eta, indar gehiago hartzen ez badute batik bat).